

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE VİCDANİ RED:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

A.Serra Cankur
105614003

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(İNSAN HAKLARI HUKUKU)

Doç. Dr. Semra SOMERSAN

2009

İçindekiler	I
Simgeler ve Kısaltmalar Dizini	III
Tablolar	IV
Giriş	1
1.Sivil İtaatsizlik	4
1.1 Sivil İtaatsizliğin Tarihsel Perspektifi ve Öncüleri	4
1.1.1 Henry David Thoreau (1817-1862).....	4
1.1.2 Mahatma Gandhi (1869-1948).....	5
1.1.3 Martin Luther King (1929-1968).....	8
1.2 Sivil İtaatsizlik: Kavram ve Kuramlar	11
1.2.1 Sivil İtaatsizlik Kavramı	12
1.2.1.1 Sivil İtaatsizlik Yöntemleri	14
1.2.2 Sivil İtaatsizlik Kuramları	14
1.2.2.1 Sivil İtaatsizliğin Temel Unsurları	21
A- Yasa Dışılık, Yasaya İtaat Etmeme	21
B- Şiddetsizlik, Şiddetin Reddedilmesi.....	22
C- Kamuya Açıklık, Aleni Olma.....	27
D-Ortak Adalet Anlayışına, Kamu Vicdanına Yönelik Çağrı	28
E-Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi, Yaptırıma Katılma	30
2. Vicdani Ret	31
2.1 Vicdani Ret Kavramı.....	31
2.2 Vicdani Ret Hareketinin Felsefi Arka Planı.....	34
2.2.1 <i>Anti Militarizm; Toplumun De-militarizasyonu</i>	34
2.2.2 <i>Ataerkilliğin Yeniden İnşası ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini</i>	38
2.3 Dünyada Vicdani Ret Hareketinin Tarihsel Gelişimi.....	42
2.4 Türkiye’de Vicdani Ret Hareketi.....	49
2.5 Ulusal ve Uluslar arası Hukuk Açısından Vicdani Ret.....	66
3. Türkiye’de Vicdani Ret Deneyimleri	72
3.1 Yöntem.....	73
3.2 Bulgular.....	75
3.2.1 Vicdani Ret Algıları	75
3.2.2 Vicdani Ret: Bireysel Tarihler	78
3.2.3 Sivil İtaatsizlik – Vicdani Ret İlişkisi.....	84
3.2.4 Türkiye’deki Vicdani Ret Hareketi ve Örgütlülük	86
3.2.5 Türkiye’deki Vicdani Ret Hareketinde Kadınların Etkisi	91
3.2.6 Uluslar arası Kurumların ve Hukuk Normlarının Etkisi.....	94
Sonuç	100
Kaynakça ve Elektronik Ağ Adresleri	104
Ekler	105

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACK	Askeri Ceza Kanunu
ACY	Askeri Ceza Yasası
age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
ÇHD	Çağdaş Hukukçular Derneği
DEP	Demokrasi Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DTP	Demokratik Toplum Partisi
HBB	Has Bilgi Birikim
İAMİ	İstanbul Anti Militarist İnisiyatifi
ICOM Toplantısı)	International Conscience Objectors Meeting (Uluslararası Vicdani Retçiler
İHD	İnsan Hakları Derneği
İSKD	İzmir Savaş Karşıtları Derneği
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SHP	Sosyal Demokrat Halk Partisi
SKD	Savaş Karşıtları Derneği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
WRI	War Resisters International (Uluslar arası Savaş Karşıtları)

Tablo Listesi

Tablo 1: Sivil İtaatsızlık Eylemlerinde Kullanılan Yöntemler

Tablo 2: AB Üyesi Ülkelerde Vicdani Ret Düzenlemeleri

Tablo 3: Türkiye’de Vicdani Ret Hareketinin Kronolojisi

Tablo 4: Türkiye’de Vicdani Retçilerin Listesi

GİRİŞ

18. yüzyılda modern ulus devletlerin inşasının başlamasıyla, ulus devlet; “yurttaşın yönetme meşruyetinin” temeli olarak kabul edilmiş, bu da ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan yurttaşa hak ve sorumluluklar vermiştir. Feodal sistemin aksine kişiye bireysel hiçbir doğrudan çıkar vaat etmediği için bir ideolojiye gereksinim duyar. “ Tabii olarak teritoryal ideolojisi milliyetçilik, bunun zemini de öncelikle “vatan” kavramı olacaktır. Yani askere alınmış yurttaşlara, ölüm de dâhil her türden maddi, manevi kayıplar karşısında “vatan sağolsun” dedirtebilecek bir ideolojik çerçeve yaratmak, asker edileceklerin bu yönde doktrine edilmeleri ve daha da önemlisi bu soyutlama karşısında ki fedakârlığa ikna edilmeleri gerekmektedir.”¹

Ulus -devlet yapısının, “kendini” yurttaşları üzerinden yeniden üretebilmesini sağlayan “meşrulaştırıcı mitler”² geliştirmesi, oluşturduğu sistemi güçlendirmiştir. Böylelikle ulus-devlet ; “yurttaşlarına”, katılımları ve seçimleriyle yönetiminde söz hakkına sahip olabilecekleri, politikada etkin olabilecekleri bir devlet modeli sunarken, kamusal düzeni sağlamak, yurttaşların birbirlerine ve diğer devletlerin onlara şiddet uygulamalarını engelleyecek “güvenlik sistemini kurma” sorumluluğunu da kendi üstüne almıştır. Güvenliği sağlayacak baskı aygıtına da ordu demiştir.

Devletin sınırlarını, milli menfaat ve milli hedefler doğrultusunda korumakla

¹ Aydın, Suavi. 2008. “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü”, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 26

² Meşrulaştırıcı mitler: Genel olarak sosyal gruplar arasındaki sosyal eşitsizliği artıran, sürdüren ya da azaltan sosyal pratiklere moral ve entelektüel meşrulaştırma gücü sağlayan değerler, tutumlar, inançlar, nedensel atıflar ve ideolojiler olarak tanımlanmaktadır.(Göregenli, Melek.2008. “Militarizmin İnşasının Aracı Olarak Eşitsizliğin Meşrulaştırılması ve Vatanseverlik” Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, İstanbul:İletişim Yayınları, s.52)

yükümlü olan ordu, toplumun militarizasyonunu sağlarken, şiddet kültürünü de, barış kültürünün önüne koyarak güçlendirmiş, bir takım savaşların “haklı karşılanıp” meşrulaştırılmasını sağlamıştır. Böylelikle “vatani için ölenlerin saygınlık kazandığı, savaşta öldürenlerin kahraman olduğu, insan öldürmeye vicdanı el veremeyenlerin ise “vatan haini olduğu” bir “toplumsal gerçeklik” yaratılmıştır. , Varlığımızın nedeni devlete, devletin bekası orduya mal edilmiştir. Modern dünyada ulusal güvenlik, sağlanması gereken en önemli konu, savaş ise yegâne araç olmuştur.

Sistem her ne kadar iyi kurgulanmış ve kendini güçlü kılmış olmasına karşın elbet teki herkes bu “gerçekliğe inanmıyor”, her toplumda “çürük yumurtalar” çıkıyordu. Savaş yüzyıllarca kendi tarihini yazmaya devam ederken, savaş karşıtları da kendi tarihlerini yazıyorlardı. Sistemi döndüren çarklardan biri olmak istemeyenler, “itaat etmemeyi” seçiyor ve “çarklardaki kum” olmayı tercih ediyorlardı.

İtaat etmemeyi seçenler, ahlaki ve politik görüşleri doğrultusunda, şiddet içermeyen eylemler yaparak, “meşruiyetine” inanmadıkları yasalara aykırı davranıyor, ortak adalet anlayışına vurgu yaparak kamu vicdanına çağrı yapıyordu. Yüzyıllar içerisinde, bu şekliyle itaatsizliğin adı “sivil itaatsizlik” olarak tanımlandı. Sivil itaatsizlik eylemleri, kimi zaman ırkçı politikalara, kimi zaman savaş vergisi ödemeye “itaat etmemek” şeklinde politik ve toplumsal alanın birçok aşamasında var oldu ve toplumların demokratikleşme sürecini etkiledi. Bu alanlardan bir tanesi de savaşa dâhil olmamak, savaşmayı ve askere gitmeyi reddetmek oldu.

Dünya'da 70'li yıllarla birlikte sıklıkla duyulmaya başlanan, vicdani ret kavramı, genel anlamıyla, kişinin ahlaki tercih, dini inanç, felsefi görüş ya da politik nedenlerle askeri eğitim ve hizmette bulunmayı, silah taşımayı ve kullanmayı reddetmesidir. Sonraki yıllarda vicdani ret kavramı, askere gitmeyi reddederek, savaşa dâhil olmamayı seçenler tarafından bilinir kılınmaya başlanmış, bugün gelinen noktada birçok ulusal ve uluslararası hukuk normunda temel insan hakkı

olarak tanımlanmıştır. Bugün Avrupa Konseyi üyesi ülkeler içerisinde vicdani reddin hak olarak tanınmadığı sadece iki ülke vardır; Türkiye ve Azerbaycan.

Türkiye'de gündemine 90'lı yıllarla girmeye başlayan vicdani ret kavramı, ancak 2000'li yıllara gelindiğinde daha bilinir olmaya başladı. Bunda süreç içerisinde değişen cezai yaptırımlarında etkisi şüphesiz olmuştur. İlk yıllarda yapılan vicdani ret açıklamalarına tepki vermeyen, onları “zararsız” gören Askeri Yargı, sonraki yıllarda, dava sonucu suçlu bulup, askeri cezaevlerine göndermeye kara vermiş, böylelikle vicdani ret Türkiye gündemine düşmüştür. Türkiye'de vicdani retçiler, kimi zaman “vatan haini”, kimi zaman, toplumdan dışlanmış “marjinal gruplar” kimi zamanda “kahraman” ilan edilmiştir. Ordunun, militer yapının bu kadar güçlü olduğu, toplumsal ilişkilerin her alanına “sızdığı”, her alanını etkilediği bir sistemde, orduya “karşı gelip” askere gitmemek, nasıl mümkün olur, hangi yaşam deneyimleri bu tercihin yapılmasında etkin olur ve bu “karşısında durma” gücü nereden gelir diye düşünmeye başladığımda bu çalışmayı yapmaya karar verdim.

Bu Tez çalışmasında amaçlanan; vicdani ret kavramını, vicdani retçilerle yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda, tanım, sivil itaatsizlik eylemleriyle ilişkisi, tarihsel gelişimi ve örgütlenme sürecine bakarak anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Bu ilişkilendirmede, amaçlanan sadece yazılan teoriler üstünden gitmek değil, teorilerin “gerçek hayattaki” toplumsal yansımasını da görmek, Türkiye'de ki vicdani ret hareketi içerisinde bulunan, hareketin özneleri, uygulayıcıları olan vicdani retçilerle kendi süreçlerini, kendi hikâyelerini konuşarak, konuya ilişkin kavramları onların bakış açısından görmek ve değerlendirmektir. Genel bir ifadeyle vicdani reddi temel insan hakları bağlamında, daha özel bir ifadeyle toplumsal ilişkiler ağına “sızan”, şekillendiren militarist yapının, kamuoyunda “gözler önüne serilmesi”, tartışılması ve toplumda, bu doğrultuda bir farkındalık geliştirilmesi için alan yaratılması bağlamında ele alarak, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini anlamlandırmaya çalışacağım.

1. Sivil İtaatsizlik

Yüzyıllar boyunca iktidarlar, hükümdarlar ve uyguladıkları baskılar oldukça buna direnen insanlar da olmuş, direnmenin tarihi ilk çağlardan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Freeman'a göre direniş; "başkasının eylem ya da iradesi karşısındaki psikolojik, fiziki her türdeki muhalefeti kapsayarak, zorlamaya karşılık geliştirilen bir savunma hareketidir"³.

İlkçağ filozoflarından K o n f ü ç y ü s ' e göre, devletler ve hükümetler "iyi" ve "adil" olmadıklarında halkın o iktidara karşı direnme hakkı vardır. Bir diğer filozof M e n ç i u s ' e göre, "iktidar, bunu elinde bulunduranların, kişisel yararlarının sağlanmasında kullanılamaz; iktidar, idare edilenlerin yararı için, idare edenlere verilmiş bir kudret anlamındadır ve böyle olduğu için de idare edenler, edilenlerin genel faydasını gözetmek durumunda ve zorundadırlar"⁴. Dolayısıyla, her ne kadar, yönetme yetkisi halk tarafından iktidarlara "verilmiş" olsa da, adaletin olmadığı bir yönetim biçiminde, halkın direnme hakkı vardır.

Ortaçağa gelindiğinde Hıristiyanlık Avrupa'da yayılmaya başlamış ve direnme hakkı daha çok "görünür" olmaya başlamıştır. "Hıristiyanlığın teolojisi zalim hükümdarlara karşı direnme hakkını bir silah olarak kullanmaya başlamıştır. XII. Yüzyıl düşünürlerinden Salisbury of John, zalimlerin katlinin, yasaya uygun ve şanlı bir hareket olduğunu söyler"⁵

Rönesans'ın oluşma sürecini hazırlayan kişilerden biri olan Saint Thomas

³Anbarlı, Şenniz. Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, On Sekiz Mart Üniversitesi.s.320

⁴ Zabunoğlu, Kazım Yahya. 1963. Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak Devlet Kudretinin Sınırlanması. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Doktora Tezi.s.31

⁵Arslan, Orhan. 2008. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Ret Türkiye Örneği.

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi.s.6

d'Aquin, Aristo'nun teorilerini yeniden ele alarak "kilise kapılarından içeri girmesini" sağlamıştır. St Thomas'a göre, akla bağlı dört yasa vardır: lex aeterna, lex divina, lex naturalis ve lex humana.⁶ Lex Aeterna (ebedi yasalar); insan aklının algılayamayacağı, ilahi düzenin yasalarıdır ve Tanrının salt iradesine bağlıdır. Lex Divina (ilahi yasalar); Lex aeterna'nın dinsel mahiyette olan kısmıdır ve yalnızca din adamları tarafından algılanabilir. Lex divina'ya devletin ve bireylerin uyması zorunludur. Yasalara uyulmadığı takdirde direnme meşru olur. Lex Naturalis (doğal yasalar); insan aklının algılayabileceği ve insanlara sosyal yaşamda kılavuzluk eden yasalarıdır. Son olarak Lex Humana (insan yasaları), insanlar tarafından oluşturulan, emir ve yasakları barındıran kanunlardır.

Kargaşanın ve kaosun oluşmaması, toplumsal düzenin korunması için, insanlar yasalara uymak zorundadır, dolayısıyla Lex humanas, lex naturalis'e aykırı olsa bile, insanlar yasalara uyacaktır. Ancak Lex Divina'ya aykırı bir durum varsa o zaman direnme meşru hale gelir. Çünkü; "Temsilciler halkın çıkarına uygun yasalar yapmak zorundadırlar. Bir meşruluk ölçütü gerekir; her şeyden önce, devlet gücü adalete uygun olarak ele geçirilmiş olmalıdır, özel çıkarlara alet olmaması gerekir, toplumsal çıkar her zaman için göz önünde bulundurulacaktır. Meşruluğunu yitiren yöneticilere karşı direnme hakkı doğal haktır; ancak pasif bir biçimde olmalıdır".⁷

17.Yüzyıl filozoflarından John Locke direnme hakkını tanımış, devletin, bireylerin, özgürlük ve mülkiyetlerine müdahale etmesi sürecinde meşru görmüştür. "Devlet yasama yetkisini kötüye kullanırsa veya yetkisinin sınırlarını aşarsa, halk direnir ve yasama yetkisini geri alır. Halkın onaylamadığı hiçbir iktidar ayakta duramaz, meşruluğunu yitirir"⁸. Locke, yöneticilerin iktidara geliş yöntemi üzerinden bir değerlendirme yapar ve toplumda yöneticilerin iktidara geliş biçimlerini belirleyen kurallara aykırı olarak, iktidara gelen yöneticilerin,

⁶ Öktem, Niyazi&Türkbağ Ulvi Ahmet. 2001.Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet,İstanbul;Der Yayınları. s.225

⁷ A.g.e s. 226-227

⁸ A.g.e s.158

iktidarını gayri meşru olarak tanımlar. Kişilerin bu iktidarlara itaat etmemesi, direnmesi gerekir. Belirlenmiş yöntemlere uygun şekilde iktidara gelen yöneticiler ise benzer şekilde iktidarlarını keyfi ve baskıcı şekilde kullanırlarsa, kişilerin ona karşıda, direnme hakları vardır. “Diğer düşünürlerden farklı olarak Locke, sadece yürütme organına değil, baskıcı keyfi yönetim kuran yasama organına karşı da direnme hakkı tanımaktadır”⁹.

Kant, 18. Yüzyılda yaşamış filozoflar içerisinde direnmeyi hak olarak tanımlamayanlardan biridir. Toplumsal ilişkileri hukuksal hale getiren, aklın ürünü olan sosyal sözleşme, devletin temelidir ve herkes (yöneten-yönetilen) buna uymakla yükümlüdür. “Herkesin katıldığı sözleşme, aynı zamanda aklın bulduğu adalet zeminidir. Aklın buyruğu olduğuna göre adildir; adil olmayan sözleşme söz konusu olamayacağına göre direnme hakkı olamaz”¹⁰. Kant’a göre vatandaş devletin gerçekleştirdiği uygulamaları eleştirebilir, ancak bu türden bir karşı koyuş pasif direnmedir ve ancak bu haliyle kabul edilebilir. Devlet özgürlüklere müdahale etse bile aktif direnme hakkı kabul edilemez.

Zaman içerisinde direnme hakkı pozitif hukuk içerisinde de yerini almış, resmi olarak ilk kez 4 Temmuz 1776 yılında oluşturulan Amerikan Bağımsızlık Bildirisiyle kabul edilmiş ve açıklanmıştır. En geniş ifadesini ise Fransız İhtilali metinlerinde, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde alır. Ardından 1945 yılında oluşturulan Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nde de, iktidarların insan haklarını güvence altına almadığı durumlarda, insanların direnme hakkına sahip olduğu şeklinde belirtilmiştir.

Hükümdarların ve devletin uyguladığı baskı karşısında direnmek, birçok düşünür

⁹ Arslan, Orhan. 2008. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Ret Türkiye Örneği.

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi. s.9

¹⁰ Öktem, Niyazi&Türkbağ Ulvi Ahmet. 2001.Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, İstanbul;Der Yayınları. s.169

tarafından hak olarak tanımlanırken, bunun hangi şekillerde ve boyutlarda olacağı üzerine çok fazla tartışma yapılmamıştır. Geline nokta, direnme hakkının iki yöntem üzerinden uygulandığı görülmüştür; pasif direnme ve aktif direnme. Pasif direnme, şiddetsiz olarak gerçekleştirilir ve genelde kamuoyunu, eylemin meşruluğu konusunda ikna etme çabası içerir. Aktif direnme ise, zora ve şiddete dayalı olarak gerçekleştirilebilen ve genelde “devrim”, “isyan” olarak adlandırılan hareketlerdir. Sivil itaatsizlik, şiddet içermemesi, gerçekleştirdiği eylemin meşruiyeti konusunda kamuoyunu ikna etme çabası ve emeli içermesi açısından, baskıya karşı pasif direnme yöntemidir. Bundan dolayı, direnme hakkı, sivil itaatsizlik kavramının anlaşılması sürecinde anahtar kavramlardan biridir.

1.1 Sivil İtaatsizliğin Tarihsel Perspektifi ve Öncüleri

1.1.1 Henry David Thoreau (1817-1862)

“Önce insan, sonra uyruk olmamız gerektiği kanısındayım...”

Sivil itaatsizlik kavramı ilk kez 1849 yılında Henry D.Thoreau tarafından kullanılmıştır. Thoreau'nun sivil itaatsizlik süreci sorgulamalarla başlamıştır; “İyi ve kötü kendi ülkesinde yaşanan haksızların bir parçası olmak istemeyip, bunların karşısında durmuş ve “sorumluluk” almıştır.

1849 yılında "[Sivil İtaatsizlik](#)" (Resistance to Civil Government) isimli makalesini yazarak, birçok önemli düşünürü etkilemiş ve demokrasiye giden yolda önemli tohumlar atmıştır. Thoreau'nun sivil itaatsizlik süreci şöyle başlamaktadır; Meksika savaşı yüzünden ki ona göre bu savaş sadece köleliği geliştirmek içindi, ödemeyi reddettiği vergi sonucu hapiste geçirdiği bir gece, onun "Sivil İtaatsizlik" isimli makalesini yazmasına neden olmuştur. Aslında Thoreau; “Kitleleri uyandırmak” adına daha uzun süre hapiste kalmak istemektedir, ancak bir akrabasının vergi borcunu ödemesi sonucunda hapisten

çıkarılır. Vergi ödememe konusunda Thoreau'nun aldığı karar vicdani bir karardı, çünkü o;" önce insan sonra bir uyruktu" ve devletin oluşturduğu vergi yasası, vicdanına ters düşüyordu. " 'Erkekleri, kadınları, çocukları senatosunun kapısında bir sürü hayvanı gibi alıp satan' bir devlet otoritesini" tanımayı reddetti.

1848 yılında çalışmalarını konferans ve kongreler vererek devam ettirdi. Concorde Lyceum'unda "Yönetim Karşısında bireyin Hak ve Görevleri" üzerine bir konferans verdi.

Thoreau, evrensel ilkeleri, kişi vicdanı ve yurttaş haklarını her zaman önemsemiş, söylemini onlar üzerine kurmuştur. Thoreau' ya göre; Kişi, devlet otoritesi ve vicdanı arasında çelişkiye düşmek durumunda kalıyorsa, bu otoritenin retti anlamına gelmeliydi.

Kişi böyle bir durumda vicdanını seçmeli, onun tabiriyle "tek yükümlülüğünü gerçekleştirmeli, doğru bildiğini her an yapmalıydı" Zaten; "en iyi yönetim, en az yönetendir"¹¹ ve bu süreç sonuna kadar uygulandığında "en iyi yönetim, hiç yönetmeyendir" noktasına varılacak ve insanlar buna hazır olduklarında bu onların kendi yönetimi olacaktır.

Thoreau öldükten sonra, tüm eserleri 1866'da "Sivil İtaatsizlik Görevi" başlığı altında yayınlanır.

Thoreau Gandhi'den, Tolstoy'a, Tolstoy'dan Marthin Luther Kinde kadar çok sayıda insana ilham olmuş ve demokrasinin bugünkü sürecine gelmesine çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

¹¹ Bedau Adam Hugo.1991.Civil Disobedience, London :Routledge, s.28

1.1.2 Mahatma Gandhi (1869-1948)

“Sivil itaatsizliği reddetmek, vicdanı hapsetmektir”

Gandhi'nin sivil itaatsizlik üzerine olan sorgulaması Güney Afrika'ya trenle giderken gittiği yol sürecinde başlamıştır. Hintli bir aristokrat olarak birinci mevkiden aldığı bilet, daha ilk kontrolde dışlanmasına yol açmış ve güvenlik görevlileri tarafından “renkli insanların” (coloured people) bulunduğu kompartımana gitmesi gerektiği şeklinde uyarılmıştır. İlk tepki olarak başka vagona geçmeyi ret etmiş, ardından “ayrımcılık” insan hakları” sivil itaatsizlik” kavramlarını sorgulamaya geçmiştir. Trenden inerek bu uygulamayı protesto mu etmeli ve Afrika'ya hiç gitmemeli mi? Yoksa Afrika'ya gidip, müvekkiline destek olana kadar hiç laf etmemeli mi?

Sorularını kendisine sorarken, şöyle bir noktaya gelmiştir: “Eğer mümkünse kötülüğü söküp atmak, bu yolda ilerlerken de adaletsizliklere uğramayı göze almak gerekiyordu. Irkçı ön yargıyı ortadan kaldırmak için, her gerektiğinde haksızlıkları düzeltmek üzere ortaya çıkmak şart”¹² diye düşünerek G. Afrika'ya gider. G. Afrika'ya gittikten kısa bir süre sonra göç ederek oraya gelen yerlilerin avukatı ve savunucusu olur.

1894 yılında yerlileri savunmak için Natal Yerli Kongresi adında kalıcı bir örgütlenme kurar. 1907 yılında Güney Afrika Birliği'nin Hükümeti göçe karşı bir yasa çıkarınca, yerli göçmenler “pasif direniş” geçtiklerini yasayı tanımadıklarını deklare ederler. Gandhi “pasif direniş” kelimesinin içinde buldukları hareketi ve hareketin felsefesini anlatmaya yeterli olmadığını düşünür ve kendi gazetesi *Indian Opinion*'da bir yarışma düzenler. Bir okurun önerisi *Satyagraha*'dır. Sat; hakikat, agraha da sertlik anlamına gelir, yani hakikate sahip olan. Gandhi'nin ifadesiyle “ Hakikati, aşkı ve ruh gücünü bir araya getirmektir. Hakikate, iyiliğe ve adalette bağlılık en yüce ilkedir ve bu ilkeler itaatsizliğe yöneltir, her türden

¹² Bové, José, Luneau, Gilles. 2006. Sivil İtaatsizliğe Çağrı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 59

yalanın, adaletsizliğin, kötülüğün tezahür ve düzeniyle işbirliği yapmamaya yönelir”¹³

1914’te ülkesine döndükten sonra; tarım işçileri ve köylülerin mücadelelerine destek olur ve G.Afrika deneyimlerini onlarla paylaşır. 1919 yılında Britanya hükümeti yeni bir yasa tasarısıyla ortaya çıkar. Sıkıyönetim durumunda yeni yasaya göre, bir mahallede yaşayan kişiler evlerine dört ayaküstünde gitmek durumunda bırakılıyordu. Bu süreçte sivil itaatsizlikle başlayan eylemler, çatışmalara ve şiddet içeren gösterilere dönüşür. Tüm bu süreç Gandhi’de bir hayal kırıklığına neden olur ve sivil itaatsizlik için, öncelikle toplumun tüm yasalarına uymak/itaat etmek gerektiği, “olgunlaşma sürecini” tamamladıktan sonra itaatsizlik yapma noktasına gelinmesi gerektiğine karar verir.

1920’de Gandhi’nin de içinde bulunduğu Kongre Partisi barışçıl yollarla bağımsızlık talebinde bulunur ancak Britanya Birliği’nden sonuç alamayınca, 1929’da halka sivil itaatsizlik çağrısında bulunur.

Gandhi söyleminde son derece nettir; “Britanya tahakkümü sona ermelidir” ve tahakkümün sonlandırılması için sivil itaatsizlik gereklidir çünkü kendi ifadesiyle; “tutsaklığımızın sorumlusu, Britanya füzelerinden çok bizim gönüllü işbirliğimizdir” Gandhi sivil itaatsizliği bir anlamda işbirliği yapmamak ve şiddetsizlik üzerine kurmuştur. Dolayısıyla iş birliği yapılan durumlarda bireyler baskı kuran kurumlar/ kişilerle sorumluluğu paylaşmakta ve bunun sonucunda tutsak olmaktadır. Gandhi’nin tanımıyla sivil itaatsizlik; “ şiddete başvurmadan direnme, gerçeğe ve adalete derin bağlılık” tır.¹⁴

1930 yılında Gandhi Britanya hükümetinden tuz yasasını yürürlükten kaldırmasını

¹³ A.g.e s.59

¹⁴ Anbarlı, Şenniz.Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, On Sekiz Mart Üniversitesi. S.322

ister. Hükümet olumsuz yanıtını vermekte gecikmeyince, 79 kişinin katıldığı bir yürüyüş düzenleyerek Hint Okyanusu kıyısında ki Dandi'ye gider ve deniz suyu olarak doğal yoldan, buharlaştırma yoluyla tuz üretimi sağlar ve yasayı ihlal eder. Sürece çok sayıda kadın da destek verir ve tuz kaçakçılığına katılır. Tüm bu sürece ek olarak, köylüler vergi ödemeyi ret eder ve çeşitli eylemler düzenler, ülkede halkın çoğunluğunun sivil itaatsizlik sürecine dâhil olması Britanya hükümetini endişelendirir ve hükümet çözümü Gandhi'yi hapse atmakta bulur. Gandhi'nin hapse girmesiyle eylemler artar, hapishaneler tutuklularla dolup taşar. Hükümetin şiddet eylemlerine karşın, halk şiddetle karşılık vermez. En sonunda 1931 yılında Gandhi karşılıklı görüşmelerin yapılması için serbest bırakılır. Anlaşmaya varılamaması sonucu tekrar sivil itaatsizlik çağrısında bulunur ve hapse atılır. Hapishanede ayrımcı bir yasanın uygulanmasına karşı ölüm orucuna girer ve sonunda başarılı olur, yasa uygulanmaz. Tüm bu süreç II. Dünya savaşına kadar devam eder.

II: Dünya Savaşında Hintliler “vicdani ret” deklarasyonunda bulunarak, savaşa gitmeyeceklerini açıklarlar. Hükümet vicdani ret tavrını kabul eder.

1947'de Hindistan bağımsızlığına kavuşur. Gandhi 1948 yılında fanatik bir Brahman tarafından öldürülür.

İnsanların her türlü kazanımı, zaferi şiddet üzerinden elde edeceğine inandığı bir dönemde Gandhi, şiddetsizliğin ve sevginin de çok büyük bir güç olabileceğini, gerçek cesaretin şiddet içermemekte saklı olduğunu ve gücün, cesaretin haklı nedenlerle yapılan bir mücadelede başarıyı getireceğini herkese kanıtladı.

1.1.3 Martin Luther King (1929-1968)

“Kötülüğü pasifçe kabullenen kişi, onun kalıcılaşması için uğraşan kişi kadar gömülmüştür kötülüğün içine. Kötülüğe karşı durmayı denemeksizin onu kabullenen kişi gerçekte kötülükle işbirliği içindedir.”

Martin Luther King

Günümüzde birçok kişinin ismini bildiği, ancak 1955 yılında kimse tarafından bilinmeyen, “görünmeyen” bir kadın olan Rosa Parks’ın yaşadıkları karşısında verdiği tepki, King’in sivil itaatsizlik göstermesine neden olmuştur. 1955 yılında Rosa Parks her zamanki gibi işinden çıkmış evine gelirken, otobüste kuralara uyararak, beyazların olmamasından yararlanarak otobüsün orta kesimine oturmuştur. (O dönemde yasalar gereğince, siyahlar otobüsün arka tarafına oturmak durumunda, kalıyor eğer orta kesimde beyaz bir insan yoksa ancak o zaman orta kesime oturabiliyor du.). Çok yorgun olmasından ve arka tarafta oturacak yer olmamasından dolayı, beyazların otobüsün orta kesimine gelmemeleri için “dua ederken” birkaç beyazın geldiğini görür. Şoför çok gecikmeden uyarısını yapmıştır, otobüse beyazlar inmiştir ve ön tarafta yeterli yer olmamasından dolayı, orta kesime geçeceklerdir, dolayısıyla orta kesimdeki siyahların arkaya geçmeleri gerekmektedir. Diğer siyahlar denildiği gibi yaparken, Rosa Parks yerini değiştirmez ve polislerinde gelmesiyle birlikte tutuklanır. Bu durumun üzerine King ve arkadaşları otobüs boykotu başlatırlar.

Otobüs boykotu;otobüslere binmemek, yaya yürümek, birkaç kişi bir arada araç kiralamak, otostop çekmek şeklinde gelişir.. Tüm bu sürecin sonunda, otobüs firmasının tüm müşterilerinin %75’i otobüs kullanmamaya başlamıştır. Eylemler sonucunda King hapse atılır ve evi bombalanır.

1956 yılında siyahlar mücadelelerinde galip çıkarlar ve beyazlarla eşit haklara sahip olarak otobüslere binmeye başlarlar.

Rosa Parks olayından sonra M. Luther King ülkenin çeşitli yerlerinde yurttaşlık hakları üzerine konferanslar verir. 1960 yılında beyaz ve siyah öğrencilerin başlattığı “aynı kantinde beyazların-siyahların yemek yemesi” eylemine destek verir ve Şiddet Karşıtı Öğrenci Komisyonu’nun kurulmasını sağlar.

M. Luther King ve yurttaşlık hareketinin içerisindeki öğrenciler 1963 yılında eylemlerini en ırkçı yerlerden biri olan Birmingham’da gerçekleştirmeye karar verirler. Birmingham’da mekânlar üzerinden yapılan ayrımcılığa tepki olarak yapılan eylem, bir dizi oturma eylemini kapsamaktaydı. Eylemler sonrasında yoğun tutuklamaların yaşandığı şehirde, King dâhil, binden fazla genç hapse atılır. Hükümet eylemleri kontrol altına almak için şiddet kullanmaya başlar, şiddet kullanımına karşın halk “sivil itaatsizlik” üzerinden şiddet kullanmamakta kararlıdır. Hükümetin şiddet içerikli uygulamaları diğer şehirlerde de tepkiye yol açmış, siyahların mücadelesi süreçte daha da meşru bir zemine oturarak güçlenmiştir. 1963 yılında Belediye antlaşma imzalayarak siyahların taleplerini kabul ettiğini bildirmiştir.

Köleliğin kaldırılmasının 100. yılında King Washington’a doğru bir yürüyüş düzenler, 250.000 kişinin katıldığı yürüyüşte “1863 yılında vaat edilen özgürlüğü, 1963’te istiyoruz” sloganları atılır. 2 Temmuz 1964’te yurttaşlık hakları yasası imzalanır. Aralık 1964’te King Nobel Barış Ödülü alır ve Ağustos 1965’te siyahlar eşit oy hakkını alırlar.

1960’lı yılları sonunda King güneyden, kuzeye gerçekleşen yoğun göçün getirdiği, yoksullukla sorunuyla mücadele hareketine aktif destek verir. Vietnam Savaşı sırasında Vicdani Ret çağrısında bulunur ve “Vietnam savaşından bıktım, Ben şiddet kullanmayacağım. Kimse bana şiddeti tercih ettiremez” der.¹⁵

O dönemde Amerika’nın “dünyanın en büyük şiddet sağlayıcısı” olduğunu belirterek aslında bu durumun toplumda daha genel bir ahlaki değişikliği gerektirdiğini belirtir. Ve ekler;

¹⁵ Bové, José, Luneau, Gilles. 2006. Sivil İtaatsizliğe Çağrı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 100

“Ahlaki değerlerde gerekleŖecek gerçek bir devrimsel deęiŖim fakirlik ve refah arasındaki çarpıcı zıtlık üzerinde rahatsız edici bir Ŗey olacaktır. Bu deęiŖim, haklı bir kızgınlıkla denizin öbür tarafında bakacak ve Batı'nın kapitalist bireylerinin Asya, Afrika ve Güney Amerika'ya o ülkelerin sosyal geliŖmesini hiç kaile almadan sadece kar etmek amacıyla büyük miktarda paralar yatırdığını görecek ve Ŗyle diyecektir: "Bu hiç adil değil"¹⁶

1968 yılında “faili meçhul” bir cinayete kurban gittiğinde, kurduğu “dŖlere” kısmen paralel; siyahlar ve beyazların aynı okullara gittiği, aynı kiliselerde dua ettiği, aynı otobüslere bindiği, eŖit haklara sahip olduğu bir Amerika bırakır.

1.2 Sivil İtaatsizlik: Kavram ve Kuramlar

“Nerede iktidar varsa, orada iktidara karŖı direnç vardır.”

Michel Foucault

Conatus; Latince “insanın tüm gücünü kullanarak gösterdiği gayret demektir. Spinoza'nın felsefe kazandırdığı anlamıyla “ bir Ŗeyin kendi varlığını korumak ve sürdürmek adına giriŖtięi çaba; bu amaca, var gücüyle doğal eğilim, ya da, etkin ilkeden Spinoza'nın vurguladığı biçimiyle bu gayret; her sonlu varlığın, her canlının doğasında bulunan bir Ŗeydir. Ancak özellikle, bu çabanın bilincinde olan insanoğlunda kendini koruma itkisine; kendi varlığını sürdürmek için didinmeye bürünür.

İŖte sivil itaatsizlik; insanların tüm güçlerini kullanarak; daha eŖitliki, daha zgr, daha adaletli yarınlara ulaŖmak için gösterdiği çaba olarak tanımlanabilir.

Günümüzde herkes demokratik sistemin, demokratik toplum biçiminin “ideal” olduğu noktasında hem fikirdir. Ancak herkesin demokrasiden algıladığı,

¹⁶ A.g.e s. 99

birbirinden farklıdır. Eğer demokrasiyi olmuş, bitmiş, son noktasına gelinmiş bir sonuç olarak değil de, “gerçek anlamda” herkes için, fırsat eşitliğinin sağlandığı, insan haklarına önem veren, her yurttaşın seçme seçilme hakkına sahip olduğu gibi, seçme, seçilme haklarının yanı sıra içinde yaşadıkları toplumu etkileme, değiştirme, dönüştürme gücüne sahip olduğu bir sistemden bir toplumsal yapıdan bahsediyorsak, aslında bir demokratikleşme sürecinden bahsediyoruzdur. Bu demokratikleşme sürecinin de “olmazsa olmazı” sivil itaatsizliktir. Habermas'ın değişiyle; “Kendinden emin her demokratik devlet, politik kültürünün zorunlu bir unsuru olduğu için sivil itaatsizliği kendi yapısının ayrılmaz bir parçası olarak görür”¹⁷

Bugün demokrasilerin ve birçok demokratik toplumun alt yapısını oluşturan kavramların (yurttaşlık hakları, cinsiyet eşitliği, düşünce özgürlüğü gibi.), yaşama biçimlerini düzenleyen yasaların, sivil itaatsizlik sonucu oluştuğunu ve kazanıldığını görüyoruz. Dolayısıyla demokratik bir toplum sürecinin oluşması için sivil itaatsizlik kavramını daha yakından tanımak, bu iki kavramı bir arada tartışmak, anlamlandırabilmek için teorinin çıkış noktasına ve uygulama alanlarına bakmak, konunun değerlendirilmesi açısından önemlidir.

1.2.1. Sivil İtaatsizlik Kavramı

“Sivil İtaatsizlik” kavramı İngilizce olan “civil disobedience” kavramından Türkçe'ye ilk olarak doksanlarda çevrilmiştir. “Civil disobedience” kavramı ise ilk defa 1890 yılında Henry D. Thoreau tarafından kullanılmıştır. Kavramlara ayrı ayrı sivil ve itaatsizlik kelimeleri üzerinden baktığımız noktada; “civil” kavramı İngilizce “civics” kavramıyla bağlantılıdır ve Türkçe'de okullarda kullanılan “yurt

¹⁷ Jürgen, Habermas.1997. “Sivil İtaatsizlik: Demokratik hukuk devletinin denektaş. Almanya'da otoriter legalizm karşıtlığı”Çeviren:Yakup Çoşar Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik” İstanbul:Ayrıntı Yayınları, s.122

bilgisi” kavramına benzemektedir. İki kavramda “city” kavramından yani Türkçe’de kullanılan “şehir” “kent” kavramından gelmektedir. Yine bu kavramlarla ilişkili olan bir üçüncü kavram “citizen” yani yurttaş kavramıdır. Benzer bir şekilde civil kavramından türetilen “civilization” ise Türkçe’de “uygarlık”, “medeniyet” anlamında kullanılıyor.¹⁸ “Disobedience” kelimesi ise “obey” kelimesinin olumsuzu olarak oluşuyor yani Türkçe karşılığıyla itaat etmek, boyun eğmek, laf dinlemek kelimelerinin tersi olumsuzu olan; itaatsizlik olarak tanımlanıyor.

Türkçede kullanılan “sivil itaatsizlik” kavramının etimolojisine baktığımız zaman, “sivil” kelimesinin Türkçe’ye Fransızca’dan geçtiğinin ve anlamının diğer dillerde kullanımından çok daha sınırlı ve dar anlamda kullanıldığını görüyoruz. Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda “sivil kelimesi” *sf.* 1. Askerî olmayan: *Sivil savunma*. 2. Asker sınıfından olmayan (kimse). 3. Özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan (giysi): 4. Üniforma veya özel giysi giymemiş olan (kimse): 5. *is.* Resmî olmayan giysi: 6. *is.* Sivil polis. 7. *argo* Çıplak, çırılçıplak. “İtaatsizlik”ve “İtaatsiz” kelimelerine baktığımızda ise; İtaatsiz olma durumu veya itaatsizce davranış, *sf.* Söz dinlemez, buyruk dinlemez, kendi başına buyruk olan (kimse) olduğunu görüyoruz. Bir arada olarak “sivil itaatsizlik” kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğünde karşılığı bulunmuyor.

Hayrettin Ökçesiz’in yorumuna göre; “sıfat ve ad olarak; askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan, özel giysi giymemiş olan ya da sivil savunma, sivil toplum, sivil mimarlıktaki anlamlarıyla karşılaşmaktayız. “Askeri yönetim” karşısında “sivil yönetim” deyimini kullanmak daha uygun görünür. Silahsız, kaba güçsüz hareketler daha çok sivil sözcüğüne sığar. Hatta sivil, güçsüzlüğü, zayıflığı da dile getirebilir. “Sivil halk” örgütsüz, korunmasız, kendi halinde insanlar grubudur. Ayrıca tek başına “sivil” Hiçbir resmi ya da başka bir otoriteden özel bir güç alamayan, ancak haklarını ileri sürebilen ve oradan öteye geçemeyen bireylerdir. Bu anlamda hukuk

¹⁸Belge, Murat. 2003. Sivil Toplum nedir?, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, No:1, s.2-3

devletine vatandaşlık bağıyla bağlı bulunan bireyler aynı zamanda sivildirler".¹⁹

Bugüne kadar gerçekleştirilen Sivil İtaatsizlik Eylemlerinde kullanılan başlıca yöntemler:²⁰

1.2.1.1 Sivil İtaatsizlik Yöntemleri

TABLO: 1 Sivil İtaatsizlik Eylemlerinde Kullanılan Yöntemler

Oturma	İmza Toplama	Füze Üstlerine Girme Girişimi	100 metre Yüksekliğe Balon Asma
İnsandan Halı	Yayınla Kendini İhbar	Barış Kampları Kurma	Ağaçların Kesilmesini Engelleme
İşgal	Şantiye Alanlarına Kulübeler Kurma	İmdat Frenini Çekme	Otobüslerde Irklara Göre Oturma Düzenine Uymama
Genel Greve Çağrı	Ölü Biçimde Yere Uzanma	Ölüm Bölgesini Yaşam Bölgesine Dönüştürme	Hastalıklı Balıkları Sorumlu Firma Binalarına Bırakma

¹⁹ Ökçesiz, Hayrettin. 1994. "Sivil İtaatsizlik. İstanbul: Afa Yayınları, s.107

²⁰ A.g.e s. 77

1.2.2 Sivil İtaatsizlik Kuramları

Sivil itaatsizlik tanımı ilk kez 1849 yılında Henry D.Thoreau tarafından kullanılmış, ardından 70' lerde ve 80'lerde Avrupa'da ve Amerika'da yoğun tartışmalara neden olmuş, 90'larla birlikte Türkiye'de de tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu süreç birbiriyle ilişkili ve bazı noktalarda birbiriyle farklılaşan sivil itaatsizlik tanımlarının oluşmasına neden olmuştur. Sivil itaatsizlik kavramını anlamlandırabilmek adına bu kavramlara bakmakta fayda vardır.

Hayrettin Ökçesiz, 1994 yılında yazdığı “Sivil İtaatsizlik” adlı kitabında yapılan sivil itaatsizlik tanımlarını; dar tanım, geniş tanım ve baskın tanım olarak gruplandırmaktadır. Bu gruplandırma üzerinden gidecek olursak, dar tanım, “ögelerinin çokluğu nedeniyle itaatsizlik edimlerinin pek azının sivil olarak anılmasına olanak verirken, bunun karşıtı olan geniş tanım, belirleyici ögeleri sınırlı tutarak bu daireyi genişletmektedir. Geniş tanımın ögeleri genellikle, hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi, edimcinin özel türde bir motivasyonu, edimin kamuya açık olması ve -her geniş tanımda yer alması bile- itaatsizliğin devrimsel olmayıp aksine sisteme içkin bulunmasıdır”.²¹ Baskın tanımda ise sivil itaatsizliğin şiddetsiz olması, başka bir ifadeyle şiddet içermemesi eklenmiştir. Tüm bu tanımlamalar içerisinde Ökçesiz de baskın tanımdan yola çıkarak, sivil itaatsizliği;“Hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir”²² şeklinde tanımlamıştır.

Sivil itaatsizlik tartışmalarının çoğunluğu yapılan baskın tanımlar etrafında gerçekleşmektedir. Baskın sivil itaatsizlik tanımlarının temsilcilerinden biri olan A. Bedau' ye göre “yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani olarak bir yasayı ya da bir hükümet politikasını veya kararını engellemek isteyen kimse sivil

²¹ Age s.108

²² Age s.130

itaatsizlik işlemiş olur.”²³ Bu anlamda, Bedau' nun yaptığı tanımlama sivil itaatsizliğin yasaya aykırılık, şiddetsizlik, kamuya açıklık özelliklerini vurgular. Bedau' nun tanımına benzer bir tanımda John Rawls tarafından yapılmaktadır. Rawls sivil itaatsizliği; “yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (alenî), şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan, politik bir eylem”²⁴ olarak tanımlar ve sivil itaatsizliğin daha çok yasal demokratik otorite karşısındaki rolü ve uygunluğu ile ilgilenir. Sivil itaatsizliğin haklılığı konusuna eğilirken; sivil itaatsizliğin adalet tasarımına dayandığını savunur ve alenilik, barışçılık ilkelerini de bunun üzerinden açıklar.

Rawls' ın adalet teorisi 'adilanelik ilkesiyle' açıklanır. Adilanelik ilkesine göre; “Kişi ancak iki koşul altında bir kurumun kuralına uymakla yükümlüdür.

1- Kurumların adil olması (ki bu da adaletin iki temel ilkesine uygun olmasını gerektirir. Bunlar a- Eşit özgürlükler ilkesi ve b-Farklılık ilkesidir.

2-Sorumlulukların kişinin özgür eyleminin sonucu olması.²⁵”, başka bir ifadeyle kişinin özgür iradesiyle bu kuruma karşı sorumluluk üstlenmesidir. Bu ilkelere birinin yokluğunda ise kişi, başka bir ifadeyle yurttaş, “kamusal adalet anlayışını temel alarak, yasaya itaat etmemeyi seçer. Çünkü ortada adil olmayan bir durum vardır ve kişi bu durumu kamuoyuna sunma, konuyla ilgili kamuoyunu bilgilendirme ve bu haksızlığı sona erdirmek için harekete geçme sorumluluğunu hissetmektedir. İşte bu politik ilkelere, yani anayasayı ve toplumsal kurumları genel olarak düzenleyen adalet ilkelerinden yola çıkıp, bunlarla haklı gösterilmesi nedeniyle sivil itaatsizlik politik bir eylemdir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik yasa dışı ancak meşru bir eylemdir ve meşruiyetini ortak adalet anlayışından almaktadır. Rawls' ın sivil itaatsizliğe bakışını, sivil itaatsizlik olgusunun temel unsurları bölümünde de bakmaya devam edeceğimiz için bu bölümde daha kısa geçiyorum.

Rawls' dan etkilenen bir başka düşünür olan Dreier ise sivil itaatsizliği; “bir

²³ Age s.109

²⁴John.Rawls. 1997. “Sivil İtaatsizliğin Tanım ve Haklılığı” Çeviren: Yakup Çoşar, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik”İstanbul:Ayrıntı Yayınları, s.56

²⁵ Agm s.66

itaatsizlik edimi, kamuya açık, şiddetsiz, siyasi-ahlaki bir motivasyona dayalı olarak tanımlıyor ve sivil itaatsizliği daima gösterisel bir düşünce açıklaması”²⁶ olarak yorumluyor. Buna ilaveten Dreier'e göre sivil itaatsizlik, mutlaka ağır bir haksızlık durumuna karşı yapılmalı, kullanılan araçlarla amaç uyumlu olmalı ve ancak yasal yollar tükendikten sonra başvurulmalı.

Baskın tanımların dışında dar tanımlamalara da örnek verecek olursak Frankenberg'in tanımını kullanabiliriz. Frankenberg sivil itaatsizliğin; “bilinçli bir norm ihlalden oluştuğunu; sembolik, kamuya açık ve normatif olarak temellendirilmiş bir protesto olduğunu; norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır oluşu ve protesto araçlarının normatif bir sınırlanışını içerdiğini; böylelikle şiddetsizlik ilkesine bağlı bulunduğunu söyler”²⁷

Benzer sivil itaatsizlik tanımlamalarının dışında yer alarak, farklı yaklaşımıyla diğerlerinden “sıyrılan” dolayısıyla bu tartışmada mutlaka değinilmesi gereken kişilerin başında Hannah Arendt geliyor. Uzun yıllar şiddet ve totaliter rejimler üzerine çalışan ve insanların uyguladığı /uygulayabileceği şiddetin ne boyutlarda olabileceğini bizatihi II. Dünya savaşında Almanya'da yaşayan bir Yahudi olarak gören Arendt için “insanlık durumu” her zaman anlaması, algılanması güç, ama bir o kadar da “keyifli bir serüveni”.

H. Arendt' e göre ; “Sivil itaatsizlik anlamlı sayıda yurttaşın, ya geleneksel değişiklik yollarının tıkanıp, yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine ya da, tersine, bir takım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.”²⁸ Arendt yaptığı sivil itaatsizlik tartışmasında ağırlıklı olarak üç noktaya değiniyor. Bunlardan ilki; sivil itaatsizliğin bir değil “anlamlı sayıda” yurttaş tarafından yapılması gerekliliği,

²⁶ Ökçesiz, Hayrettin. 1994 .Sivil İtaatsizlik ,İstanbul: Afa Yayınları,,s. 111

²⁷ Age s.111

²⁸ Hannah Arendt,1997. “Sivil İtaatsizlik”Çeviren: Yakup Çoşar Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik”İstanbul:Ayrıntı Yayınları, s.95

ikinci olarak eylemin her şekilde şiddetsiz olması gerekliliği ve beraberinde getirdiği şiddet tanımı ve son olarak ta sivil itaatsizliğin meşruluk tartışması.

Sivil itaatsizlik konusunda değindiği ilk konudan başlayacak olursak, Arendt'in tanıma farklı bir yaklaşım getirerek, sivil itaatsizliğin bireysel değil, kolektif bir eylem olması gerektiğinden bahsettiğini vurgulamak gerekir. Çünkü Arendt'e göre; "Bir tek bireyin sivil itaatsizliğinin önemli değişikliklere yol açma ihtimali çok azdır. Böyle birisi olsa olsa, incelenmesi baskı altına alınmasından daha ilginç olabilecek tuhaf bir kişi olarak değerlendirilecektir. Bu nedenle sivil itaatsizlik, ancak ortak bir çıkar grubu oluşturan bir dizi insan tarafından uygulanırsa anlamlı olacaktır"²⁹. Çünkü Sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştiren gruplar, halihazırda var olan "haksız" bir durumun kamuoyu önünde "görünür" kılınması yoluyla, kamuoyunun desteğini almaya, onları "ikna etmeye" çalışırlar ve böylesi bir durumda onların "ellerini güçlendiren" eylemin meşruluğu yani sadece belirli kişilerin çıkarlarını koruyan, sübjektif bir durumdan çok, toplumun geneline ilgilendiren bir durum olmasıdır.

Benzer bir yaklaşımla vicdani reddi de sivil itaatsizlik olarak tanımlamaz. Çünkü vicdani ret bireysel olarak, kişinin tek başına yaptığı bir eylemdir ve vicdan anlamı itibariyle bireyseldir ve ahlaki olduğu için politik olamazdır. "Vicdan her yerde apolitiktir. Ne haksızlığın yapıldığı dünya ile ne de bu haksızlığın dünyanın geleceğine ilişkin sonuçlarıyla ilgilidir."³⁰ "Vicdani ret bir sivil itaatsizlik eylemi midir, değil midir?" tartışmasına ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı gireceğim için bu bölümde sadece kısaca yorumlara yer vererek geçeceğim.

Sivil itaatsizlik tartışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan ve sivil itaatsizlik-demokrasi bir aradalığını en iyi, en açık şekilde dile getiren sosyal bilimcilerden biri de Jurgen Habermas'tır.

Habermas, 60'lı yıllarla birlikte Amerika ve Avrupa'da gelişen, çoğalan sivil

²⁹ Agm 81

³⁰ Agm, s. 85

itaatsizlik eylemlerini demokratik hukuk devleti bağlamında ele alarak, sivil itaatsizlik eylemlerinin bu çerçevede “nereye oturduğu, “sivil itaatsizlik eylemlerinin daha önceki eylemlerden, başka bir deyişle, toplumsal hareketlerden farklı olup, olmadığı”, “Eğer farklıysa, hangi açılardan dolayı farklı olduğu” konuları etrafında tartışmayı geliştirmiştir.

Sivil itaatsizlik eylemleriyle, daha önceki senelerde gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin ve beraberinde getirdiği eylemlerin farkı var mıdır sorusuna, cevabı “evet”tir. Bu cevaba 60'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'da gerçekleştirilen savaş karşıtı barış eylemleri ve atom santrallerine karşı yapılan eylemleri “anlamlandırmaya çalışma” sürecinde ulaşmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen eylemler; “kendiliklerinden ortaya çıkmaları, heterojen, dağınık ve âdem-i merkeziyetçi tarzda çalışan taban inisiyatiflerine dayanmaları”³¹ açısından daha önceki toplumsal hareketlerden ve gerçekleştirilen eylemlerden farklıdır. Aynı zamanda barış, çevre ve kadın hareketlerinin bu karışımı, bir parti gibi yasaklanabilecek bir şey olmamalarını da sağlamaktadır. Bu tartışmaya “devrimci hareketler” ve “barış hareketi” arasındaki farkları vurgulayarak devam eder. Devrimci hareketlerin aksine barış hareketinde barışçıl yöntemlerin kullanılması sadece bir taktik değil, aynı zamanda bir ilkedir ve gerçekleştirilen “bilinçli yasa ihlalleri” ve protestolar, semboliktirler, çoğunluğu ikna etme niyeti taşırlar. Bu nedenlerle “sivil itaatsizliğe karar veren kişi, gayri meşru olarak gördüğü kararın doğuracağı sonuçlardan dolayı, anayasada var olan bütün karşı çıkış yolları tükense bile eylemine devam etmektedir”³²

Rawls'ın adalet teorisi üzerinden giderek yaptığı sivil itaatsizlik tanımını değerlendirerek, buna benzer bir şekilde kendi sivil itaatsizlik tanımını yapar. Habermas'a göre; “sivil itaatsizlik, yalnızca kişisel çıkar ya da inançlara dayandırılmayacak, ahlaki olarak gerekçelendirilen bir protesto eylemidir. İkincil

³¹ Jürgen Habermas. 1997. “Sivil İtaatsizlik: Demokratik hukuk devletinin denektaşı. Almanya'da otoriter legalizm karşıtlığı” Çeviren: Yakup Çoşar Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik” İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 121

³² Agm, s. 123

olarak, sivil itaatsizlik kural olarak önceden ilan edilen ve polis devamını kestirebileceği, aleni bir edimdir; hukuk düzenine karşı gelen bir itaatsizlik amacı gütmeyen kurallardan birinin ya da birkaçının kasti (iradi, planlı) bir şekilde ihlalini içerir; ihlalin yasal sonuçlarını üstlenmeye hazır olmayı gerektirir; sivil itaatsizlik eyleminde ifadesini bulan ihlal sembolik özelliktedir-buradan da protestonun barışçı (şiddet içermeyen)araçlarla sınırlanması kuralı çıkar.”³³

Habermas sivil itaatsizlik tartışmasında ki süreçlerde yasallık/meşruluk konusuna girerek sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik toplumdaki “yerini” anlamlandırır. Habermas' a göre modern anayasal devlet, yurttaşlarından, sadece korktukları ve cezalandırılacakları için yasalara uymalarını beklemez, gönüllü olarak, doğru buldukları için yasalara uymalarını bekler. Bu da “meşruiyet kazanma sürecidir”. “ Ancak bu, meşruiyet kazandıran sürecin kendisinin, anayasal organların yasalara uygun olarak işleyişlerinin ve nihayet hukuk düzeninin bütününe meşruiyeti sorusuna yanıt vermez”³⁴. Dolayısıyla “modern devlet yurttaşlarından, sadece benimsenebilecek değerlerde prensipler üzerine kurulmuş olması koşuluyla ve o ölçüde, yasalara itaat bekleyebilir. Ve ancak bu prensipler ışığında yasal olan, meşru olarak haklı gösterilebilir ya da gayri meşru olarak reddedilebilir.”³⁵

İşte bu noktada yasallık ve meşruluk birbirinden farklı kavramlardır. Bu iki kavramın farklılığını göstermek ve anayasada yer alan, “benimsenmeyi hak eden meşruiyet kazandırıcı ilkeleri” bulmak, oluşturmak gerekmektedir. Anayasada yer alan bu ilkeler genelde ;”genelleştirilebilecek bir çıkarı ifade eden ve bu nedenle, tüm ilgililerin içten onayını alabilecek normlardır ve bundan dolayı meşrudurlar”³⁶ der. Bu ilkelere baktığımız zaman bunların anayasada yer alan temel haklar olduğunu görüyoruz. Habermas bu noktada Federal Almanya Anayasasına gönderme yapar ve anayasanın birinci maddesinde yer alan “dokunulmaz,

³³ Agm, s. 124

³⁴ Agm, s. 126

³⁵ Agm, s.126

³⁶ Agm , s. 126

devredilmez insan haklarından” bahseder. Bu maddeyle yurttaşların itaatsizlik hakkı tanımlanmış olur, “demokratik bir devlet, meşruiyetini saf legaliteye dayandırmadığı için, yurttaşlarından mutlak değil, sadece ilkesel itaat bekleyebilir.”³⁷.Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına baktığımızda; durum değişiyor, anayasalardaki farklı maddeler devletlerin politik tutumlarındaki farkları da görünür kılıyor. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın birinci maddesi; “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.”; ikinci maddesi; “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”, üçüncü maddesi ise; ”Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.” şeklinde yer alıyor. Dolayısıyla Almanya Federal Cumhuriyeti'nden farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaşların temel hak ve özgürlükleri, devletten, “devletin şeklinden” sonra geliyor ve “devletin bekası” her şeyin üstünde tutuluyor.

Sivil İtaatsizlik kavramı üzerinden gerçekleştirilen tartışmalara baktığımız zaman, bu alanda düşünsel olarak çalışmalar yapmış birçok kuramcının, sivil itaatsizlik eylemine yönelik, temel özellikler tanımladığını ifade edebiliriz. Genel anlamıyla; Kamuya açıklık, eylemin aleni olarak gerçekleştirilmesi ve şiddet içermemesi durumu, Bedau, Rawls, Dreier, Frakenberg, Arendt, Habermas tarafından benimsenirken, eylemin yasaya aykırı olması ve yasal yaptırıma katılma konuları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Sivil İtaatsizlik kavramını, tanımlanan temel unsurlar üzerinden, farklı bakış açılarını da kapsayacak şekilde değerlendirebilmek verimli olacaktır.

1.2.2.1 Sivil İtaatsizliğin Temel Unsurları

A-Yasa Dışılık, Yasaya İtaat Etmeme

³⁷ Agm, s. 127

Sivil itaatsizlik tartışmalarında birçok sosyal bilimcinin vurguladığı temel unsurlardan birincisi sivil itaatsizliğin, uygulandığı “yerdeki” mekândaki, toplumdaki yasaya karşı, yasa dışı bir eylem olmasıdır. Ancak sivil itaatsizlik eyleminin yasa dışı olması eylemi gerçekleştiren(ler)in “yasa dışılığı”, savunduğu ya da hâlihazırda var olan anayasal düzene tümünden karşı çıktığı anlamında değildir. Sivil itaatsizlik eylemcisi sahip olduğu ahlaki, vicdani, politik değerlere karşı olduğu bir “durumu”, “olguyu” toplumun geri kalanına anlatmak, onları ikna etmek için yasaya itaat etmemekte ve “yasayı çiğnemektedir”. İşte tam da bu noktada daha önceden tartışmalarına yer verdiğimiz yasallık/meşruiyet kavramlarına ve bu kavramlar arasındaki farklılıklara geliyoruz. Habermas'ın da vurguladığı gibi; demokratik hukuk devletlerinde, yasa(lar)nın meşruiyetini kaybettiği noktada, yurttaşlar, itaat etmeme hakkına sahiptir. Bu yurttaşların hakları olduğu gibi, aynı zamanda demokratikleşme sürecinin geliştirilmesi adına sorumluluklarıdır. “Bu anlamıyla sivil itaatsizlik yasa dışı ancak meşru bir eylemdir”³⁸

Ökçesiz; “yasaya aykırılık” durumunu tartışırken Gandhi'nin sivil itaatsizlik ve yasaya karşı duruş alanında yapmış olduğu bir ayırımdan bahsediyor. Gandhi; sivil itaatsizliği “dolaylı” ve “dolaysız” olmak üzere ikiye ayırıyor. Dolaysız sivil itaatsizlik eyleminde, karşı çıkılan hukuk normunun, yani yasanın çiğnenmesi gerekiyor. Britanya Tuz yasasının Gandhi ve taraftarlarınca çiğnenmesi gibi, ya da Türkiye örneği üzerinden düşünecek olursak Düşünceye karşı suç girişiminin yaptığı gibi, kişilerin yasayı çiğnediklerini bile bile “düşünce ve ifade özgürlüğünün” korunması adına yazının altına imza atmaları gibi, ya da askere gitmemenin suç sayıldığı bir ülkede, daha barışçıl, şiddetten uzak bir toplum idealiyle, askere gitmeyi reddetmek gibi. Dolaylı sivil itaatsizlik eyleminde; bire bir o yasaya “karşı” olunduğundan değil, bir protesto amacını gerçekleştirmek için “yasa çiğneniyor”.

³⁸ H.Arendt, R.Dworkin, J. Habermas. Kamu vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik , İstanbul:Ayrıntı Yayınları, s.10

B-Şiddetsizlik, Şiddetin Reddedilmesi

Sivil İtaatsizlik eylemlerinin şiddetsiz oluşu, bir başka ifadeyle “şiddeti reddetmesi” bu alanda tartışma yürütmüş bütün teorisyenlerin ve sivil itaatsizlik eylemcilerinin hem fikir olduğu bir noktadır. Bu şekliyle algılanışı, algılanması son derece basit olarak gözüken “şiddetsiz” olma durumu, şiddetin ne olduğu? Nerede başlayıp, nerede bittiği? soruları sorulmaya başlanınca biraz daha karmaşık bir hale dönüşüyor ve şiddet tanımının yapılmasını zorunlu kılıyor. Dolayısıyla bu bölümü biraz daha geniş tutarak, bu güne kadar yapılmış olan birkaç şiddet tanımı üzerinden gitmek istiyorum.

Türk Dil Kurumu'na göre, şiddet kelime anlamı olarak, “Karşıt görüşte olanlara, inandırma veya uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma” olarak tanımlanıyor. Kavramsal tanımlamalara bakacak olursak;“ kızgınlık, öfke, kin, nefret, düşmanlık gibi duygu durumlarının etkinlik kazandığı saldırganlık biçimi”. Ya da en basit ifadeyle “fiziksel zarar verme” olarak da tanımlanabiliyor. İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram, durum, olgu olunca şiddet, zaman içerisinde de tanımları değişti, bizlerle “büyüdü” “güçlendi”. Bir zamanlar yalnızca fiziksel anlamda zarar görmek olarak tanımlarken şiddeti, sonraları psikolojik ve sözel olarak ta şiddete maruz kalabileceğimizi, “birbirimize” bu yeni “araçlarla” şiddet uygulayabileceğimizi gördük. Üstüne üstlük şiddet yalnızca bireysel olarak uygulanan bir durum olmaktan çıkıp, “toplumsallaşmaya” toplumların, grupların birbirine uygulamaya başladıkları bir “gerçek” olmaya başladı.

Şiddeti, bu kadar “vazgeçilmez”, kolay seçilir kılan nedir? Sorusuna cevap arayan kişilerden biri de David Riches olmuştur. Riches “çekirdek amaç” ve “taktik caydırıcılık”(tactical pre-emption) kavramlarıyla açıklar şiddet olgusunu. Riches'e göre; şiddet kavramı, şiddeti uygulayanlardan (bir nevi aktörlerden) çok, şiddete maruz kalan ya da şiddet eylemine tanıklık edenlerin kelimesidir. “Çünkü şiddeti uygulayan(lar), söz konusu eylemin şiddet olarak adlandırılmasını reddedecektir;

özellikle şiddetin gayri meşruluk anlamı korunmaktaysa.”³⁹ Bu noktada şiddeti uygulayan ile buna tanıklık eden arasında “meşruluk düellosu”, gerçekleştirilen eylemi, meşru, ya da gayri meşru gösterme çabası olacaktır. “İki tarafta sosyal kurallara ve değerlere seslenecek, ikisi de haklılığını kendi edimlerinde ya da görüşlerinde olduğu iddiasını ortaya sürecektir”. Bu durumda galip gelen taraf, şiddetin çekirdek amacını, meşru kılabilen olacaktır. Çünkü çekirdek amaç şiddetin meşruluğunun özünü oluşturur. Burada önemli olan sadece toplum karşısında kendi edimlerini meşru kılmak değildir, şiddet uygulayan, şiddet uyguladığının da yapılanı meşru görmesini, bir anlamda “ikna olmasını” ister. “Bu duruma en uygun şiddet örneği taktik caydırıcılıktır. Yani; karşı tarafın faaliyetlerini aksatarak, kısa vadeli pratik bir üstünlük elde etmek.”⁴⁰ Böyle bir durumda caydırıcı etkinin gerçekleştiğinin bilinci, şiddeti uygulayanın davranışı tekrar etmesine neden olur ve süreç içinde toplumdaki şiddet imajını güçlendirir. Bu nedenle Riches şiddeti; aktör tarafından meşru (kimi) tanık tarafından gayri meşru sayılan bir fiziksel zarar verme edimi olarak tanımlar.

Günümüzde ki savaşlara, şiddet olaylarına ve açıklanmış nedenlerine baktığımız zaman tüm bu yapılan yorumlar çok da yabancı gelmiyor. “demokrasi” ve “terörle mücadele” adına yapılan savaşlar, hapse atılan çocuklar, “namus” adına işlenen cinayetler, “güvenlik” adına atılan gazlar ve daha niceleri şiddetin “araçsallaştırılmasını” sağlıyor ve aslında her zaman yapılanın “bizlerin” “birilerinin” iyiliği için olduğu söylenerek, bu şekilde zihinlerimizde meşrulaştırılmıyor mu?

Bourdieu şiddet olgusunu başka bir açıdan ele alır ve simgesel tarafının önemini vurgular. Şiddet her zaman fiziksel zarar vermek üzerinden şekillenmez, “ekonomik yoldan ya da tutkusal yükümlülükleri kullanarak biri üzerinde kalıcı denetim kurmak da şiddet uygulamanın bir şeklidir, simgesel şiddettir” der.⁴¹

³⁹ Riches, David. 1989. Antropolojik Açıdan Şiddet. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 14

⁴⁰ Age, s.14

⁴¹ Age, s.14

Keane ise şiddetin genel tanımını; “daha önce 'huzur içinde yaşayan' bir kişinin bedenini, bilerek ya da kısmen bilerek, o kişinin istenci dışında fiziksel olarak ihlal etmek”⁴² olarak tanımlar, ancak uzun yüzyıllar süren şiddet olgusunu anlayabilmek, açıklayabilmek için bu genel şiddet tanımının dışına çıkmak ve şiddetin “medeniyet”, modernizm ve ulus-devletle olan ilişkisine bakmak gerektiğini savunur. Keane' e göre; şiddet konusunda ki sessizlik, problemin başlıca belirtilerindendir.

Şiddet yaşadığımız dünyada en önemli problemlerden biri olurken, bunun üzerine araştıran, yazan çok az insan vardır. Az insanın şiddeti sorgular oluşu, şiddeti araştıran “gerekli gördüğü yerde meşrulaştıran” haklı savaş” bir başka ifadeyle “haklı şiddet” anlayışını geliştirmiş, bu durum da şiddetin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Medenileşme süreciyle birlikte çağdaş devletin gelişmesi, “bir nüfus üzerinde silahlı güç tekeli kuran egemen ve dolayısıyla bölünmez bir iktidar aygıtının kurulmasıyla aynı anlama gelir; söz konusu halk, tam da devletin tekelinde ki bu şiddeti, meşru görmeyi az ya da çok kabullendiği için barış içinde yaşar. Devletler barışçılaştırmanın pozitif anlamda tehlikeli araçlarıdır. Bir yanda kendi topraklarında barışı sağlar ve kollarlar. Siyasal uyrukların yaşadığı barış, devlet denetiminde olan ve yasallaşmış şiddet biçiminde ortaya çıkar, bu tür şiddet (Hobbes'un deyimiyle) sürekli korku ve şiddetli ölüm tehlikesiyle nitelenen insan yaşamının yalnızlık içinde, yoksul sıkıcı, amansız ve kısa olduğu cehennemi bir gerçeklikten bireyleri ve grupları kurtarır”⁴³ Ancak diğer devletlerle ilişkiler öyle değildir. Devletin şiddeti tekelinde bulundurması, şiddetin kurumsallaşmasına neden olacak, şiddetin kurumsallaşması ise diğer devletlerle savaşlara neden olacaktır. Şiddetin kurumsallaşmasında, modernizm ve ulus-devlet sürecinin etkilerine, anti- militarizm bölümünde daha ayrıntılı ele almaya çalışacağım için,

⁴² Keane, John. 1998. Şiddetin Uzun Yüzyılı, Ankara: Dost Kitap Evi, s.16

⁴³ Age, s. 26

devamında sivil itaatsizlik eylemlerinde ki şiddetsizlik olgusu üzerinden gideceğim.

Sivil itaatsizlik eylemleri açısından şiddetsizlik olgusuna baktığımız zaman, şiddetsizlik olgusunun genel kabul gördüğünü ancak şiddet tanımlarının birbirinden farklılaştığını görüyoruz. Dreier' göre; “barışçılık zorun kullanıldığı anları her zaman dışlamaz: Barışçılık “psikolojik baskı ve üçüncü kişilerin hareket özgürlüğünün sınırlanması ile bağdaşabilir”⁴⁴ Dolayısıyla şiddet, sınırlandırıldığı ölçüde, psikolojik baskı aracı olarak kullanılabilir. Bay'de benzer bir tanım yaparak; “özenle seçilmiş ve sınırlı tutulmuş araçlar”⁴⁵ ifadesiyle sivil itaatsizlik eylemlerinde sınırlandırılmış araçların kullanılabileceğini savunmuştur.

Habermas ise sivil itaatsizlik eyleminde gerçekleştirilen yasa ihlalinin sembolik olduğunu dolayısıyla “protestonun barışçı (şiddet içermeyen) araçlarla sınırlandırılması” gerektiğini savunur. Benzer şekilde sivil itaatsizlik eylemlerinin tamamıyla barışçıl yöntemlerle, protesto biçimleriyle gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünenlerden biri de Rawls' tur. Rawls' a göre; sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddete başvurulmamalıdır, özellikle insanlara karşı şiddet uygulanmamalıdır; “ancak şiddetten, prensip olarak tiksinti duyduğu için değil, şiddetin bir tavrın kesin ifadesi olması nedeniyle kaçınılır. İnsanları yaralayabilecek, incitebilecek şiddet eylemleri sivil itaatsizliğin çağrı karakteriyle uyuzmaz. Başkalarının özgürlüklerinin sınırlanması yolundaki davranışlar, eylemin sivil itaatsizlik özeliğinin belirsizleşmesine yol açar”.⁴⁶ Sivil itaatsizlik eylemlerinin şiddetsiz olması gerekliliğinin bir başka nedeni de “yasanın çiğneniyor” olmasına karşın, “yasaya bağlılık” olmasıdır. Yasa çiğneniyor olsa bile, eylemin aleni yapıyor olması ve yasal sonuçların üstlenilmesine hazır

⁴⁴Jurgen, Habermas. 1997. “Sivil İtaatsizlik: Demokratik hukuk devletinin denektaşı. Almanya'da otoriter legalizm karşıtlığı”Çeviren:Yakup Çoşar.*Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* İstanbul:Ayrıntı Yayınları,s. 125

⁴⁵ Ökçesiz, Hayrettin. 1994. Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Afa Yayınları, s. 120

⁴⁶Jurgen, Habermas. 1997. “Sivil İtaatsizlik: Demokratik hukuk devletinin denektaşı. Almanya'da otoriter legalizm karşıtlığı”Çeviren: Yakup Çoşar. *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.127

bulunulması barışçıl olma özelliğinin diğer göstergeleridir.

Arendt ise sivil itaatsizlik eylemlerinde “şiddetsizlik” olgusunu “isyancılar” ve “sivil itaatsizlik eylemcileri” karşılaştırmasını yaparken vurgular. “Sivil itaatsizlik eylemcilerinin başkalarını iknada ve davalarını sunuşlarında başvurabilecekleri araçlardan yalnızca birisi, bunların “ isyancı” olarak nitelenmesine gerekçe olabilir: şiddet aracı. O halde sivil itaatsizliğin genel olarak kabul edilen, ikinci temel özelliği, barışçı yöntemleri kullanması, şiddeti dışlamasıdır.”⁴⁷ yorumunu yaparak sivil itaatsizlik eylemlerinin “şiddetti reddetmesi “gerektiğini savunur.

Sivil itaatsizliğin “bedenlerinde vücut bulduğu”, karakterleriyle özdeşleştiği, yaşam biçimleri haline geldiği kişilere, baktığımız zaman; gerek Gandhi'de gerek Martin Luther King ve gerekse Thoreau'da; hepsinin şiddeti reddettiğini görüyoruz. Hatta Gandhi şiddetsizlik tanımını bir adım ileriye götürerek satyagrahası'nda; insanlara şiddet uygulamayı reddettiği gibi, mal- mülke de zarar verilmemesi gerektiğini hatta şiddet içeren sözel kelimelerin bile kullanılmaması gerektiğini vurguluyor.

Şiddet nedir? diyerek başa döndüğümüz zaman “şiddet ona kulluk eden herkesi, şeyleştiren bir şeydir”⁴⁸ demek belki de çok yanlış olmayacaktır. Şiddeti ister simgesel olarak kabul edelim, ister fiziksel ve ruhsal anlamda zarar görme olarak ele alalım, şiddet her şekilde uzun vadede, şiddete maruz kalanlar kadar, şiddeti uygulayanlara da zarar veriyor. Şiddetin kurumsallaşmasıyla, güçleniyor, örgütleniyor ve kendisini uygulayan, dolayısıyla kendisine kulluk eden herkesi şeyleştiriyor, nesneleştiriyor. Vicdani ya da politik duruşlarından, düşüncelerinden dolayı sorumluluk alarak, tepki gösteren, bu bağlamda gerekirse karşısında oldukları, ona hizmet eden yasaya itaat etmeyen sivil itaatsizlik eylem(cil)leri tam da bu sebepten dolayı kanımca şiddetti de reddetmelidir. Gidilen yolların, amaçları belirlediği bir insanlık tarihinde, şiddetle değişen bir dünya, ancak daha

⁴⁷ Hannah Arendt, 1997. “Sivil İtaatsizlik” Çeviren: Yakup Çoşar *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları s. 97

⁴⁸ Sontag, Susan. 2003. *Başkalarının Acısına Bakmak*, İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 11

çok şiddetin var olduğu bir dünya olacaktır.

C-Kamuya Açıklık, Aleni Olma

Sivil itaatsizlik kavramı üzerine gerçekleştirilen tartışmalarda üzerinde sıklıkla durulan konulardan biri de sivil itaatsizlik eyleminin kamuya açık olması bir başka ifadeyle kamuya açık bir alanda gerçekleştirilerek, aleni yapılması.

Sivil itaatsizlik eylemcisinin sahip olduğu ahlaki, vicdani, politik değerlere karşı olduğu bir “durumu”, “olguyu” toplumun geri kalanına anlatmak, onları ikna etmek için yasaya itaat etmemekte olduğunu düşünecek olursak, “kamu vicdanına çağrıda” bulunması, toplumun geri kalanını ikna etmeye çalışması ya da onlar/kurumlar üzerinde baskı unsuru oluşturmak istemesi, zaten eylemlerin genel anlamda kamuya açık alanlarda ve aleni olarak gerçekleştiriliyor olması gerekliliği ortaya çıkıyor. Habermas buna bir eklemeye bulunarak; “Sivil itaatsizliğin ilke olarak önceden duyurulmuş ve böylece gelişiminin polis tarafından hesaplanabilir olması gerektiğini söylüyor”.⁴⁹ Hesaplanabilirlik, ayrıca eylemcinin barışçıl protesto biçimleri uygulayarak, amacıyla, örtüşen eylemler yapması oranında da samimiyetini artırır, eylemi güçlendirir olarak da belirtiyor.

Dworkin, sivil itaatsizlik eylemleri için, alenilik kavramının önemli olduğunu, ancak belirli durumlar için, sınırlamalar getirilebileceğini vurguluyor. Kamusal açıklık kavramına sınırlandırma getirebilecek durumlardan en önemlisi, bu açıklığın sivil itaatsizlik eylemini başarısız kılması. Bu duruma da köleliğe karşı olan bir kişinin, kaçan bir köleyi saklamasını örnek veriyor. Böyle bir durumda köleyi sakladığını aleni bir şekilde söylediği noktada, kölenin hayatı tehlikeye girecektir. Ama her şeye karşın saklama eylemi sona erdikten sonra, eylemin kamuoyuna duyurulması gerekir diye de ekliyor.

⁴⁹ Ökçesiz, Hayrettin. 1994. Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Afa Yayınları, s. 122

D- Ortak Adalet Anlayışına, Kamu Vicdanına Yönelik Bir Çağrı

Sivil itaatsizlik eylemleri; içinde yaşanılan toplumda yer alan yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyerek, bu değişim sürecinde gerçekleştirdiği eylemlerle, kamu vicdanına çağrı yapar. Politik ve vicdani düşüncelerinde haklılığını, “ortak bir adalet anlayışından”, temel insan haklarından aldığını savunur.

Rawls'a göre; “Sivil itaatsizlik politik ilkelerden, yani anayasayı ve toplumsal kurumları genel olarak düzenleyen adalet ilkelerinden yola çıkıp, bunlarla haklı gösterilmesi nedeniyle politik bir eylemdir. Taleplere uygun düşüp, onları destekler özellikle olsalar da, sivil itaatsizliğin haklı gösterilmesi için bireysel ahlak ya da dini doktrinler temel dayanak yapılamaz; sivil itaatsizliğin sadece bireysel çıkarlar ya da grup çıkarlarıyla gerekçelendirilmesinin söz konusu olamayacağı ise açıktır. Bunun yerine politik düzenin temelinde yatan ortak adalet anlayışına gönderme yapılır”⁵⁰

Rawls ortak adalet anlayışını toplumsal sözleşme ve adalet teorisi üzerinden açıklayarak tamamıyla totaliter olan devletler dışında ortak adalet anlayışından bahsedilebileceği, dolayısıyla o tür toplumlarda, sistemlerde sivil itaatsizlik eylemlerinin oradan güç alabileceğini vurgular. Önemli olan “karşısında durduğu” durumun, olgunun “temel bir haksızlık” olduğunu anlatabilmek, gösterebilmektir. Mesela; bu haksızlık “herkes için eşit özgürlük” ve “fırsat eşitliği” ilkelerinin çiğnenmesi ise bu durum sivil itaatsizlik eylemini kamuoyu önünde meşrulaştıracak ve güçlendirecektir.

Habermas konuyu demokratik devletler ve insan hakları çerçevesinde ele alır. Federal Almanya Anayasasından örnek vererek, anayasanın ilk maddesinin

⁵⁰John. Rawls. 1997. “Sivil İtaatsizliğin Tanım ve Haklılığı” Çeviren: Yakup Çoşar *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.57-58

“dokunulamaz, devredilemez insan haklarından” bahsettiğini vurgular ve yasal olanla, meşru olan arasındaki ayırmadan söz eder. Demokratik toplumlarda yurttaşın sorumluluğu hakkını ve demokratik ilkelerin işlerliğini “denetlemek” olumsuz bir durumla karşılaşıldığında tepki vermektir. Bu yüzdendir ki yasal olanın, meşru olmadığı düşünüldüğünde, yurttaşlar “itaat etmeme” haklarını seçerler ve bu demokratikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası, doğal bir “denetleme mekanizmasıdır”. Bu ihtiyacın bilinmesinden dolayı, anayasada ki ilk madde insan haklarıyla ilgilidir. “Kendinden emin her demokratik devlet, politik kültürünün zorunlu bir unsuru olduğu için sivil itaatsizliği kendi yapısının ayrılmaz bir parçası olarak görür”⁵¹

E- Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi, Yaptırıma Katılma

Sivil itaatsizlik eylemcisi, gerçekleştirdiği eylemin nedenleri üzerinden, kamuoyunu ikna etmek, ya da devlet kurumları üzerinde baskı unsuru oluşturmak istediği için ve temelden hukuk sitemine, dolayısıyla yasaların tümüne karşı olmadığı için, eylemin politik sorumluluğunu üstlenir.

Sivil itaatsizlik üzerine yapılan tartışmalarda, genelde yaptırıma katılma genel bir durum olarak görülürken, bazı kişilerce; hâlihazırda doğru bulunmadığı için çığneden bir yasanın, yaptırımına katılmanın, çelişkili ve anlamsız bir eylem olduğunu düşünüyor.

Ancak yasanın yaptırımına katılınması, eylemciyi samimi, eylemi meşru göstermesi açısından, ilkesel olarak tercih edilen bir durum olmaktan çok, taktiksel olarak tercih edilen bir durum gibi gözüküyor.

Sonuç Olarak, 60'lı yıllardan itibaren, yapılan tartışmalarda, sivil itaatsizlik kavramının temel unsurlar içerdiği ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi, eylemin

⁵¹ Jürgen, Habermas.1997. “Sivil İtaatsizlik: Demokratik hukuk devletinin denektaşısı. Almanya'da otoriter legalizm karşıtlığı” Çeviren: Yakup Çoşar *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.122

hâlihazırda var olan hukuk düzenine tûmden bir karşı çıkış değil, ahlaki, vicdani ya da politik nedenlerle, meşru kabul edilmeyen yasalara aykırı gerçekleştirilen, politik bir eylem olmasıdır. İkinci olarak, karşısında durduğu olgunun temel bir haksızlık olduğunu göstermek, kamuoyunu bu doğrultuda ikna etmek için, ortak adalet anlayışına gönderme yapar. Üçüncü olarak; eylemin meşruiyeti ve toplumun ikna edilmesi amacı güdüldüğünden, kamuya açık alanlarda, şiddet içermeyen eylem biçimlerini ve araçları kullanılarak kamu vicdanına çağrı yapar ve yasaya aykırı davranmanın hukuki sorumluluğunu üstlenir.

2. Vicdani Ret

20.yüzyıl “savaşlar yüzyılı” olarak tarihe geçerken, ardında “savaşı nasıl önleriz” “savaşsız bir dünya mümkün mü” gibi soru işaretleri bırakmıştır. Savaşların nedenleri, oluş biçimleri ve mekânları değişirken, sorulara verilen cevaplar da değişmiştir. Bazıları için savaşı önlemenin yolu, askere gitmemek, savaşa dâhil olmamak olarak belirlenmiştir.

Dünya'da 70'li yıllarla birlikte sıklıkla duyulmaya başlanan, vicdani ret kavramı, askere gitmeyi reddederek, savaşa dâhil olmamayı seçenler tarafından bilinir kılınmaya başlanmış, bugün gelinen noktada birçok ulusal ve uluslararası hukuk normunda temel insan hakkı olarak tanımlanmıştır.

2.1 Vicdani Ret Kavramı

Vicdani ret en genel tanımıyla; vicdani, dini veya politik inanç ve düşünceler

nedeniyle zorunlu askerliğe karşı çıkış olarak tanımlanabilir. Ancak Dünya'da ve Türkiye'de vicdani ret hareketine baktığımız zaman bu tanımın farklılık gösterdiğini ve vicdani retçiler arasında değişebildiğini görüyoruz. Vicdani ret bazıları için şiddetin, savaşın her türüsüne karşı olmak iken, bazıları için belirli orduların gerçekleştirdiği savaflara dâhil olmamak olarak da tanımlanabiliyor. Ya da Yahova Şahitleri gibi dini gruplar için; dünyevi olan hiçbir orduda yer almamak, savaşmamak olarak da görülebiliyor. Bazı vicdani retçiler militarizme, militarizmin en güçlü uygulayıcısı olan orduya her şekilde karşı durur ve alternatif hizmeti de reddederken, bazı vicdani retçiler alternatif hizmeti kabul etmektedir. “Tek tip” bir tanım yaparak, tanımların oluşturduğu zenginliği dışlamak, birtakım tanımları dışarıda bırakmak yerine bu tanımların her birine yer vermek daha kapsayıcı olacağından, burada birbirinden farklı vicdani ret tanımlarına yer vermeye çalışacağım.

Vicdani ret tanımlarına kısaca bakacak olursak, “Seçici Politik Ret”; resmi baskıcı ordularda yer almayı reddeden, ama farklı politik veya dinsel amaçlarla mücadele eden ordulara/gerillalara katılmayı kabul etme durumudur. “Gri Ret” olarak adlandırılan vicdani ret tanımı; asker kaçaklığı, firar, sağlık gibi nedenlerle elde edilen “muafiyet” ya da “gönüllü sürgün” yani ilelebet askerlikten kaçma durumudur. Türkiye'de de bulunan vicdani retçilerin çoğunluğunun oluşturduğu “Total Ret”; askerliğin, alternatif askerlik hizmetinin, ordunun ve savaşın her türüsünü reddetmek ve toplumun militarizasyonunu sağlayan tüm hiyerarşik yapılara ve tahakküm içeren ilişkiler biçimine karşı çıkma durumudur. “Sivil Ret” alternatif hizmeti sivil olması şartıyla kabul etme durumudur.

Vicdani Retçilerin yapmış olduğu tanımların yanı sıra uluslararası örgütlerinde oluşturduğu tanımlar vardır. Uluslararası Af Örgütü vicdani reddi şöyle tanımlamaktadır: “Vicdani ya da geçerli bağlılığından dolayı silahlı kuvvetlerde görev almayı ya da savaşlarda ya da silahlı çatışmalarda doğrudan ya da dolaylı görev yapmayı reddeden kişi. Bu, bütün savaflara katılmayı reddetmese bile, bir savaşın amaçları ya da yürütülme biçimine katılmadığı için reddetmesini de içerir.

Ayrıca vicdani reddini kaydedemeyen ya da kaydetmeyi reddeden ve sivil alternatif hizmetini yapamayan ya da yapmayı reddedenleri de düşünce mahkûmu olarak kabul eder. Ayrıca vicdani nedenlerden dolayı askerlik hizmetinden muaf olmayı sağlayacak makul adımları atmasına rağmen izinsiz olarak silahlı kuvvetlerden ayrıldıkları için hapsedilenleri de düşünce mahkûmu olarak kabul eder.” (Uluslararası Af Örgütü 09.12.2005)⁵²

Birleşmiş Milletlerin 1983 yılında sunduğu E/CN.4 Sub.2/1983/30 no' lu ilk rapor ise şu tanımı öneriyordu⁵³:

“ Vicdan ile samimi etik kanaatler kastedilmektedir, bunlar dinsel ya da hümanizm kaynaklı olabilir. İki büyük kanaat kategorisi öne çıkıyor. Birine göre öldürmek her koşulda yanlıştır(pasifist red), diğerine göreyse zorun kullanımı bazı durumlarda meşrudur, ama başka bazı durumlarda değildir ve dolayısıyla bu diğer durumlarda reddetmek bir gerekliliktir(askerlik hizmetinin kısmı reddi)

BM tanımına benzer tanımlar, vicdani ret yasasının temeli olmasına karşın, uluslararası savaş karşıtı hareket içerisinde tanımın çok daha ötesine geçiliyor ve vicdani reddin toplumun de-militarizasyon sürecine etkisi vurgulanıyor.

1973 yılında İtalyan vicdani retçi Pietro Pinna' nın yapmış olduğu tanım, süreçteki değişimi ve kavram üzerinden yapılan anlamlandırmayı daha açık şekilde “görünür kılıyor”.

“Vicdani Ret, anti-militarist eylemin bir odak noktası. Fikre sadakatin canlı örneği olarak, tartışırıcı ve harekete geçirici bir odak olarak işlev görüyor. Vicdani ret daha geniş devrimci strateji için de temel bir gösterge sunar, bu da sorumluluğun, özerkliğin ve bireysel inisiyatifin kabulü ve üstlenilmesidir. Vicdani Ret bir referans olarak işlev görür, sosyal yaşamın

⁵² www.savaskarsitlari.org "["Vicdani Red" O.Sönmez](#) (Uluslararası Af Örgütü, “9 Aralık Mehmet Tarhan'la Uluslararası Dayanışma Günü” nedeniyle, davayla ilgili kaygı ve tavsiyelerini içeren bir açıklama yaptı. 9 Aralık 2005)

⁵³ Speck ,Andreas. 2006. “Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red” , *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No:207. Temmuz, s.43

diğer herhangi bir alanında 'vicdani ret' konseptinin genişletilmesi için paradigmatiktir".⁵⁴

Bu bağlamda dünyada ve Türkiye'de vicdani ret hareketine ve hareket içerisinde "vicdani ret" kavramına bakacak olursak, kavramın tarihsel süreç içerisinde değiştini, kişiden kişiye farklılık gösterdiğini görüyoruz. Bu doğrultuda vicdani reddin arka planını oluşturan, dini ya da politik duruş, vicdani reddin hedefi ve kapsamı belirleyici olabilir.

⁵⁴ Age, s.43

2.2 Vicdani Ret Hareketinin Felsefi Arka Planı

Şiddet, kendi içerisinde örgütlenir ve savaşlar “kendi tarihlerini” yazmaya başlarken, savaşmayı reddedenler, “ölmeye, öldürmeye” karşı çıkanlar da kendi mücadele alanlarını oluşturmaya, “başka bir dünyanın mümkün olabileceğini” haykırarak “itaat etmemenin” tarihini yazmaya başladılar.

Bu tarihsel süreç içerisinde askere gitmeyi reddeden vicdani retçiler hep oldu, ancak amaçları ve karşısında durdukları olgular zamanla çeşitlilik gösterdi.

Günümüzde vicdani ret en genel tanımıyla; vicdani, dini veya politik inanç ve düşünceler nedeniyle zorunlu askerliğe karşı çıkış olarak tanımlanırken, bu tanım, vicdani reddin felsefi gerekçeleri göz ardı edildiğinde “içi boş kalmaktadır”. Özellikle Türkiye’de vicdani ret hareketine baktığımız zaman, retçilerin askere gitmemenin, zorunlu askerliğe karşı olmanın dışında, totalde; “askerliği, orduyu ve savaşın her türlüünü reddetme, toplumun militarizasyonunu sağlayan tüm hiyerarşik yapılara ve tahakküm içeren ilişkiler biçimine karşı çıkma durumu” olduğunu görüyoruz.

Dolayısıyla Türkiye’de vicdani ret hareketini anlamak, anlamlandırmak için militarizme, militer yapının oluşturduğu hiyerarşik ve tahakküm içeren, ilişkiler biçimine bakmak, bu yapının toplumsal cinsiyet rolleri ve erk(ek)liğin yeniden oluşturulması sürecindeki etkisini sorgulamaya çalışmak önemlidir.

2.2.1 Anti-Militarizm; Toplumun De-Militarizasyonu

18. yüzyılda modern ulus devletlerin inşasının başlamasıyla, ulus devlet; “yurttaşın yönetme meşruiyetinin” temeli olarak kabul edilmiş, bu da ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan yurttaşa hak ve sorumluluklar vermiştir. Feodal sistemin aksine kişiye bireysel hiçbir doğrudan çıkar vaat etmediği için bir ideolojiye gereksinim duyar. “ Tabii olarak teritoryal ideolojisi milliyetçilik,

bunun zemini de öncelikle “vatan” kavramı olacaktır. Yani askere alınmış yurttaşlara, ölüm de dâhil her türden maddi, manevi kayıplar karşısında “vatan sağ olsun” dedirtebilecek bir ideolojik çerçeve yaratmak, asker edileceklerin bu yönde doktrine edilmeleri ve daha da önemlisi bu soyutlama karşısında ki fedakârlığa ikna edilmeleri gerekmektedir.”⁵⁵

Böylelikle ulus devlet yurttaşlarına “kendi kendini yönetme alanı” yaratırken, sistemin sürdürülebilirliği için gerekli olan “düzenin” sağlanması misyonunu da kendi içerisinde ki kurumlara, aygıtlara vermekte, sistemin meşruiyetini bunun üzerinden kurgulamaktadır. Toplumsal düzenin sağlanması adına “homojen, bizler “yaratılırken, ulus devlet sınırları içerisinde ya da dışarısında bir takım insanlar, gruplar da “düşman” olarak tanımlanıyor ve bu süre giden “korku kültürünün” oluşmasını sağlıyordu. “Ne kadar korku, o kadar güvenlik, o kadar ordu...” söylemiyle beslenen militarizm süreci, “düşmanın inşası” ile güçlenmekte, toplumsal ilişkiler ağına her geçen gün biraz daha “sızılmaktaydı”. Türkiye örneği üzerinden düşünecek olursak, yıllarca Tarih ve Milli Güvenlik derslerinde öğrencilere okutulan, “stratejik öneme sahip ülkemizin” düşmanlarla çevrili olduğu “kurgusuna” çok da şaşırılmamak gerek. Bu kurgu öylesine güçlüydü ki, yıllarca ülke sınırları içerisinde yaşanan savaşa duyarsız kalmamızı, hak temelinde mücadele edenleri “vatan haini” ilan etmemizi ve on yıllarca devlet bütçesinin neredeyse %84 unu savunmaya harcamamızı sağladı.⁵⁶

⁵⁵Aydın, Suavi. 2008. Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 26

⁵⁶1987-2000 döneminde devlet bütçesinin ortalama yüzde 84 oranında savunmaya bütçeden, yüzde 15 oranında Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)' ndan, yüzde 1 oranında da KSKGV'den savunma amaçlı harcama yapıldığını görüyoruz. 1989 yılında 2 milyar doları aşan savunma bütçesi, 1990 yılından başlayarak 3 milyar doların üzerinde olmuş, 1997 yılında 5 milyar doları aşmış ve 1999 yılında 7 milyar dolar değeri ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. (TL cinsinden en yüksek reel değer 2000 yılına ilişkindir.) (Günlük, Şenesen, G. 2000. Türkiye'deki Güvenlik Harcamalarının Bütçe Harcamalarına Etkileri, Derleyen: Ö. Günçavdı, İstanbul: İşletme Fakültesi, s. 55-69)

Bu nedenden dolayı askerlik ve militarizmi anlam(landır)aya yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda, bir kurum olarak askerlik görevinin çıkış noktası, modernleşme sürecinde ulus- devlet olarak kabul edilmektedir.“Kitleleri hem siyasal hem de askeri düzlemde harekete geçiren ulusal devlet, tek tek yurttaşların, kendilerini birbirlerinden korumak üzere görevlendirdiği ve tek tek yurttaşlar olarak hem birbirlerine hem de başka ulusal devletlerin yurttaşlarına karşı güç kullanmalarını meşrulaştırmanın ve yasallaştırmanın bir düzeneği olarak ulusal devlet” oluşmuştur.⁵⁷ Devlet ve yurttaşlar arasında yapılan bu “modern anlaşmayla” devlet, “ulusal güvenlik”, “toplumsal düzen” ve “milli menfaat” adına yurttaşlarından “ölmeyi ve öldürmeyi talep eden, edebilen”, şiddet uygulamayı kendi tekeline alan bir iktidar aygıtı olarak inşa edilmiş ve bu işlevlerini gerçekleştirmek için baskı aygıtlarından biri olan orduyu oluşturmuştur.

Ordu (askerlik), zoru ve şiddeti, güvenlik ve barış adına meşrulaştırırken, bu şiddet ve hiyerarşiye dayalı tahakküm biçiminin, yurttaşlar tarafından içselleştirilmesiyle toplumsal militarizasyonu sağlamıştır ve hala sağlamaktadır.. Bundan dolayı; “Militarizm; askeri varlığın, kavramların, değerlerin, yöntemlerin savaşıma ve sınır bekleme işlevleri dışında diğer toplumsal-politik-ekonomik alanlarda da kabul görmesi ve uygulanmasıdır. Militarizmi savaşa ve savaşçılığa indirgeyen tanımlar, toplumsal yaşamın öteki alanlarındaki militarist unsurları göz ardı ettirir.”⁵⁸

Militarizmin içine “sindiği”, şekillendirdiği toplumsal ilişkileri ve hiyerarşik yapıları anlamaya çalışmak, sorgulamak noktasında karşımıza çıkan başlıca kavramlar disiplin ve itaat oluyor.

⁵⁷ Göregenli, Melek. 2006 “Sızıdan Sonsuza Kadar Kurtulmak” *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No: 207. Temmuz, s. 38

⁵⁸ Parla, Taha. 2008. Vicdani Reddin Felsefi Gerekçeleri. Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 97

Foucault iktidarın; “sahip olunan bir şey, 'bir mülk değil, bir strateji' olarak algılanmasında ısrar eder; hükümler olmanın, egemenliği uygulamanın iktidara sahip olmanın bir sonucu olmayıp düzenleme ve planlamalarla, manevralar teknikler ve işleyiş tarzıyla ilişkili olduklarını söyler. İktidarda sürekli bir çatışma modeli buluruz; bu iktidar öyle herhangi birilerinin sahip olduğu bir şeyden çok, kat kat açılıp gelişen bir şeydir; hâkim sınıfın elde edilmiş imtiyazından çok, bu sınıfın stratejik pozisyonunun toplam etkisi ya da sonucudur; kendilerine hükmedilenlerin ve yönetilenlerin pozisyonları aracılığıyla kendini gösteren ya da duruma göre yenilenen bir iktidardır. ”.⁵⁹Dolayısıyla iktidar bir sonuç olmaktan çok, ilişkilerle şekillenen, değişen bir süreçtir ve kendi içerisinde, kendisine direnenleri barındırır, çünkü “ nerede iktidar varsa, orada iktidara karşı direnç vardır”.

Foucault' ya göre “disiplin” bir iktidar biçimidir ve tek bir yere değil, okul, kilise, akıl hastanesi, fabrika, ceza evi, kışla gibi çok farklı alanlara yerleştirilmiştir. “Bu disiplin kurucu gücün operasyonları en başta insanın bedenine yönelir.”⁶⁰ Beden önce parçalara ayrılır, boyun eğmenin ardından “yüksek düzeyde kullanılabilirlik ve verimlilik için” tekrara bir araya getirilir. Askeriyede verilen eğitim, beden üzerinden gerçekleştirilen “yıldırımalar” iyi birer örnektir.

Yaşama hakkının kullanılmasını belirleyişi ve askerlerin yaşama biçimini kendi ihtiyaçları doğrultusunda normlarla düzenleyişinden dolayı askeri disiplin doğrudan politiktir, “ayrıntının politik bir anatomisidir”.⁶¹

Askeri disiplinin amacı “savaş eğitimi” vermekten çok daha fazlasıdır, çünkü“Askeri disiplin şiddetin, denetim altında, etkili bir şekilde uygulanabilmesini sağlayıcı bir organizasyon olarak boyun eğdirici, iletişim ilişkilerini normlaştırıcı, askeri hizmetin yerine getirilmesini sağlayıcı disiplin

⁵⁹Brockling, Ulrich. 1997. Disiplin; Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 36-37

⁶⁰ Age, s. 39

⁶¹ Age, s. 41

biçimlerini birden amaçlar.”⁶²

İşte bu doğrultuda; disiplin mekanizmalarının yarattığı tahakküm biçimine, militer yapıya ve iktidar araçlarının oluşturduğu hiyerarşik ilişkiler bütününe karşı çıkmak, reddetmektir, anti-militarizm. Başka bir ifadeyle; “Anti-militarizm bir tahakküm sisteminin reddi ve değiştirilme talebi anlamına gelmesi bakımından politik bir sorumluluk, aynı zamanda, insan olma halinin savunulması ve korunması talebi olarak ta ahlaksal bir sorumluluktur”.⁶³ Vicdani Ret eylemleri; toplumsal ilişkiler ağına “sızan”, şekillendiren militarist yapının, kamuoyunda “gözler önüne serilmesi”, tartışılması ve toplumda, bu doğrultuda bir farkındalık geliştirilmesi açısından önemlidir. “Vicdani Red eylemleri, militarizmin çıplak şiddet ve zorunun teşhir edildiği eylemler olarak okunabilir ve bu eylemler aracılığıyla militarizme ilişkin kamusal bir tartışmanın ortaya konulma çabaları da bunun bir göstergesidir”.⁶⁴

Sonuç olarak; vicdani ret kavramına bütünsel bir yaklaşımla bakma noktasında, anti-militarizmle birlikte düşünmek, hareketin ve hareket içerisinde verilen mücadelenin anlamlandırılması açısından önemlidir.

2.2.2 Ataerkilliğin Yeniden İnşası ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Türkiye’de vicdani ret hareketini anlamak / anlamlandırmak için militarizme, militer yapının oluşturduğu hiyerarşik ve tahakküm içeren, ilişkiler biçimine bakmanın öneminden bahsettiğimiz noktada, bu yapının toplumsal cinsiyet rollerini ve erk(ek)liğin yeniden oluşturulması sürecindeki etkisinin sorgulanmasıyla karşı karşıya kalıyoruz.

⁶²Kardaş, Ümit. 2006. “Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Red İtirazı”, *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No: 207. Temmuz, s. 38

⁶³ Toker, Nilgün. 2006. “Anti-militarizm Sorumluluktur” *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No: 207. Temmuz, s. 28

⁶⁴ Agm, s. 30

Askerliği; sadece erkekler tarafından üretilen, erkekleri kapsayan ve “erkek olmakla ilişkili” bir durum olarak aldığımız zaman, resmin tamamını göremiyor, militer yapının ve beraberinde “erkekliğin” yeniden üretilmesi noktasında, kadınlarla ilişkilene şekli ve kadınlar üzerinden hangi stratejilerle yeniden üretildiğini “göremiyor”, “görünür kılamıyoruz. Bundan dolaydır ki, Ant-militarizm ve savaş karşıtlığı üzerine düşünen, çalışan birçok feminist son yıllarda bu ilişkinin “açığa çıkarılması” ve anlamlandırılması adına çalışmalar yapıyor.

Cynthia Enloe' ya göre “ Farklı rolleri, farklı deneyimler ve farklı politik fikirleriyle kadınlar, devletlerin erkeklere zorunlu ordu hizmeti sistemlerinin kökenindeki militarizmin devamında veya kesintiye uğramasında önemli roller oynuyorlar”.⁶⁵

Kadınların askerlik ve militarizmin “yeni den üretilmesi” konusunda oynadıkları rollere baktığımız zaman, kimi zaman anne rolünde, kimi zaman eş rolünde, kimiz zamansa kız arkadaş rolünde “erkeklik kriterlerinin” belirlenmesi ya da belirlenen “ideal erkeklik” özellikleri doğrultusunda yaşam biçimi geliştirilmesi noktasında son derece etkin olduklarını görüyoruz. Bu nedenle Enloe' ya göre; “Devletin ordu stratejistleri ve planlayıcıları her zaman kadınlar konusunda endişelidirler: Kadınlar militarize bir erkeklik standardını destekleyecekler mi?”⁶⁶

Ayşe Gül Altınay Türkiye'de ki Vicdani ret hareketi içerisinde kadınların etkisini anlamlandırmaya çalışırken cumhuriyetle birlikte başlayan tarihsel ve sosyal süreç üzerinden giderek, ordu-millet kavramları üzerinden geliştirilen vatandaşlık kurgusuna bakar ve bu kurgu üzerinde kadınlara “biçilen rolleri” inceler.

⁶⁵Enloe,Cynthia. 2008 “Kadınlar Askeri Vicdani Redin Neresinde? Bazı Feminist İp Uçları”, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, İstanbul:İletişim Yayınları, s.104

⁶⁶ Agm, s. 105

“Yakın zamana kadar hâkim olan cinsiyetlendirilmiş, karşı-cinselleştirilmiş (heteroseksüelleştirilmiş) ve askerleştirilmiş vatandaşlık kurgusunda kadınlar, itaatkâr eş (Kezban), fedakâr anne (Küçük Ayşe) ve gerektiğinde savaşıacak cumhuriyet kadını (Sabiha Gökçen) kimlikleriyle adlandırılırdı”⁶⁷

Türkiye'de 1930'lu yıllara kadar ordu; milletin ve devletin güvenliği için şart olan kurum, yapı, askerlik ise “Türk Vatandaşı” genç erkekler bir gereklilik ve görevken, 30'lu yıllardan sonra askerlik kültürel bir değer, “Türk kültürünün gururla taşınan bir vasfı” olmuştur.

“Türk milletinin kültürel ve ırki özellikleri arasında ayrıcalıklı bir konum kazanmışlardır. Buradaki kayma vatandaşlığa dayalı milliyetçilik kurgusundan, etnisist (hatta ırkçı) milliyetçilik kurgusuna geçişi yansıttığı gibi, aynı zamanda ordu millet mitinin ana kurgusunu da ortaya koyar. Bu kurguya göre askerlik savunmanın ordunun veya genel anlamda devlet örgütlenmesinin değil, kültürün bir uzantısıdır; savaşıklık, Türk ırkının değişmez bir özelliği, Türk kültürünün gururla taşınan bir vasfıdır: “Her Türk Asker Doğar”⁶⁸

Altınay; Ordu-millet kavramları üzerinden vatandaşlık kurgusunda gerçekleşen değişikliğin; askerliği “tarih dışı” üzerine, tartışılmaz bir gerçeklik olarak kurgulanmasına ve bu durumunda sivil alan yaratılmasını güçleştirdiğini vurgular.

Tüm bu süreçte askerliğe gitme yetisine sahip, genç, “sağlıklı” erkekler “birinci sınıf vatandaşlar” olurlarken kadınlara da, sistemin devamını sağlayan “er-karı” “kutsal anne” ve “savaşçı kadın” (son derece az ve sınırlı sayıda) yan rolleri biçilir. Böylelikle zorunlu askerlik hizmeti kurumsallaşır, “vatan hizmeti” ve “adam olma” süreci olarak normalleşir.

⁶⁷Altınay, Ayşe Gül; “Künye Bellemeyen Kezbanlar: Kadın Retçiler Neyi Reddediyorlar?”, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.113

⁶⁸ Agm, s.115

Türkiye'de 1984 yılında yaşanmaya başlanan (ve hala devam eden) savaş deneyimi, 1990 yılında vicdani reddini açıklayan Tayfun Gönül ve Vedat Zencir ile birlikte duymaya başladığımız vicdani ret kavramı ve 80 yılların ortasından itibaren toplumsal cinsiyet rollerini ve “ataerkilliğin” sorgulanması yönünde önemli atan feminist hareketin etkisiyle ordu, militarizm kavramları tartışılmaya başlanmıştır.⁶⁹

Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de vicdani ret hareketini anlamaya çalışırken, kadın retçilerin ve savaş karşıtlarının sürece olan etkisini “gözler önüne sermek” hareketi hangi açılardan beslediklerini, güçlendirdiklerini görmek ve vicdani reddin militarizmle olan ilişkisini kurarken, militer yapının oluşturduğu tahakküm biçimlerinin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisini sorgulamak önemlidir. “Kadın retçilerin varlığı” bu sorgulanmanın hareket içerisinde ki, sürekliliği için “olmazsa olmazdır”.

Enloe'nun ifade ettiği üzere; “Zorunlu askerlik hizmetinin meşrulaştırılmasının kökeninde yatan kaynak olan militarizm de erkeklığe ayrıcalık tanıyor ve toplumun patriyarkal düzenini normal ve doğruymuş gibi gösteriyor. Bu yüzden, erkeklığe ayrıcalık tanımayı ve patriarkayı normalleştirmeyi mümkün kılan herhangi bir vicdani red hareketinde ki aktivistler, militarizmin kültürel dayanaklarına meydan okumak söyle dursun, onları pekiştirme riskiyle karşı karşıyadırlar”.⁷⁰

Bugün Türkiye'de savaş karşıtı hareket içerisinde; militarizmin kültürel dayanaklarına meydan okuyan, bir kadın olarak, “kendisine biçilmiş” toplumsal

⁶⁹ Agm, s.125

⁷⁰Enloe, Cynthia. 2008 “Kadınlar Askeri Vicdani Reddin Neresinde? Bazı Feminist İp Uçları”, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.104

cinsiyet rollerini “hâlihazırda, olduğu şekliyle” kabul etmek yerine sorgulamayı tercih eden ve şiddetin, olmadığı bir toplumda yaşama hayalini kuran bunun için “eyleyen” kadınların etkisi küçümsenemeyecek kadar çoktur. Cumartesi Anneleri, kadın vicdani retçiler ve bu alanda konuşmaktan çekinmeyen, “sesini çıkaran” akademisyen, yazar, gazeteci kadınlar her şeye rağmen, bu toplumda “barışın tarihini yazmak” için on yıllardır mücadele etmektedirler.

2.3 Dünya'da Vicdani Ret Hareketinin Tarihsel Gelişimi

“Askerlerin kanına işlemiş olan yüksek disiplin düşüncesi, onların adalet düşüncesini zayıflatmaya yetmez mi? Disiplin demek itaat demektir”

Emile Zola

“Savaş emrine” itaat etmeyenlerin tarihi, edenler kadar eskidir. Tarihte bilinen ilk Hıristiyan vicdani retçi Maximilian' dır. M.S 295 yılında Kuzey Afrika'da ki Numibya ülkesinde yaşayan 21 yaşında bir gençtir ve Roma ordusuna çağrılmasına rağmen askerlik yapmayı reddetmiş, sonunda Romalılar tarafından idam edilmiştir.⁷¹

4.yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlığı kabulü ile kilise “adil savaş” kavramını benimsemiş ve bu durum, 16. yüzyıl başlarında Protestanlığın bazı mezheplerinin İncil'i yeniden yorumlayıp, “adil savaş” anlayışını reddetmelerine ve askerliğe, savaşa karşı çıkmalarına kadar sürmüştür. Bu mezhepler her türlü şiddetin, Hıristiyanlığın buyurduğu hayırseverlik ve sevgi kavramlarına aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Bu mezhepler içerisinde en bilinenleri Quaker'lar, Menonitler ve Bretenler 'dir.

17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'dan K. Amerika'ya göçler başlamış, pasifist dini inanca sahip bu gruplar da “göç serüveni” sonucunda K. Amerika'da yeni kolonilerini oluşturmuşlardır. Şiddet kullanmaya, şiddeti savunmaya karşı olan, din ve vicdan özgürlüğünü savunan bu gruplar askere ve askeri hizmetin de her

⁷¹Moskos,C&Chambers WJ. 1993.The New Conscientious Objection:From Sacred to Secular Resistance”.New York: Oxford University Press, s. 9

türlüsüne de karşı durmuşlardır. “bu topluluklara karşı korkutma, hapse atma, mal ve mülklerine el koyma gibi bir takım yaptırımlar sonuç vermeyince kısa sürede uyum sağlanmış, para ya da yerine asker yollama gibi yöntemlerle varlıkları ve davranışları meşrulaşmıştır.”⁷² Moskos ve Chambers' a göre; bu “tutarlı” ve “uzun “soluklu mücadele” modern vicdani reddin oluşmasını sağlamıştır.

Ancak 18.yüzyıla gelindiğinde modern ulus devletlerin inşası başlamış, ulus-devletleşme, “yurttaşın yönetme meşruiyetinin” temeli olarak kabul edilmiş, bu da ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan yurttaşa hak ve sorumluluklar vermiştir. “Bu hak ve yükümlülük, Ortaçağlardakinin aksine kişiye hiçbir bireysel ve doğrudan çıkar vaat etmediği için, bir ideolojiyi gereksinir. Tabii olarak teritoryal bir ulus-devletin ideolojisi milliyetçilik, bunun zemini de öncelikle “vatan” kavramı olacaktır. Yani askere alınmış yurttaşlara, ölüm de dâhil her türden maddi, manevi kayıplar karşısında “vatan sağ olsun” dedirtebilecek bir ideolojik çerçeve yaratmak, asker edileceklerin bu yönde doktrine edilmeleri ve daha da önemlisi bu soyutlama karşısında ki fedakârlığa ikna edilmeleri gerekmektedir.”⁷³

Böylelikle ilk kez 1798 yılında Fransa'da zorunlu askerlik ortaya çıktı ve modern savaşın daha etkin ve örgütlü aracı haline geldi. Ordunun iktidar olarak ortaya çıkışı, savaş karşıtı mücadelenin de örgütlenmesine ve iktidara karşı direnç oluşturmasına yol açtı.

19.yüzyıl sonlarında önce Prusya, sonrasında Almanya tarafından oluşturulan zorunlu askerlik ve rezerv ordular, I. Dünya Savaşına gelindiğinde Avrupa'da ki birçok ülke tarafından kabul edilmiş, militer yapılar oluşturulmuştu. Vicdani reddin dini boyutundan çıkıp politik bir tavır, duruş haline gelmesi tam da bu zamana denk gelir. Bu dönemde askere gitmeyi, savaşmayı reddeden birçok kişi, en ağır şartlarda cezalandırılmıştır. “İngiltere’de binlerce genç bu nedenle hapsedilir, Almanya’da akıl hastanelerine kapatılırken, Fransa’da 20 yıl, Rusya’da 4-6 yıl hapis cezalarına çarptırılmışlar ya da kurşuna dizilmişlerdir. Bu gelişme karşısında 1916 da İngiltere’de, Anglo- Amerikan ülkelerde ve kuzey Avrupa

⁷² www.savaskarsitlari.org, "Vicdani Red", O.Sönmez

⁷³ Aydın, Suavi. 2008. Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s.26

ülkelerinde (Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda)dini gerekçeli olarak askere gitmeme yasal olarak kabul edilmişti.”⁷⁴ Ancak askere gitmeyi ve savaşa dâhil olmayı reddedenler sadece dini inanışları sebebiyle karşı çıkmıyorlardı, Hıristiyan pasifist direnişçilere anarşistler ve sosyalistlerde dâhil olmuşlardı. Norveç 1922 yılında dini inanç ve diğer vicdani nedenlerden dolayı askerlik yapmayı reddedenlere alternatif hizmet yapma imkânını veren bir yasa çıkardı. Bu yasayla vicdani reddin yalnızca dini gerekçelere değil, etik ve politik gerekçelere de dayanabileceği kabul edilmiştir.⁷⁵

Tüm bu gelişmeler karşısında İngiltere'de 1921 yılında WRI (War Resisters International - Uluslararası Savaş Karşıtları) kuruldu ve dünyada' ki savaş karşıtı hareketin ve vicdani ret hakkının tanınması için mücadele eden grupları, örgütleri destekleyen uluslararası bir örgüt haline geldi.

Ancak I. Dünya Savaşı'nda 9,8 milyon kişinin ölmesi “savaşların insan kaynağını kurutmaya” yetmedi, “savaşın kutsanması” devam ettikçe, 20.yüzyılda savaşlar yüzyılı olmaya devam etti.

Dünya'da ki savaş karşıtı hareket ve vicdani ret konusunda en etkileyici gelişmeler II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başladı. Vicdani Ret hakkının yasallaşması nezdinde en önemli gelişmeler Almanya'da yaşandı. Nazi politikalarının yeniden güç kazanmasından endişelenen batı devletlerinin de etkisiyle 1949 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti vicdani ret hakkını yasallaştırdı. Federal Almanya Anayasasının 4/3maddesine göre; “Hiç kimse vicdani kararına karşı silahlı savaş hizmetine zorlanamaz”. “Bu temel hak anayasanın inanç ve vicdan özgürlüğü ile dini gerekliliklerin serbestçe yerine getirilme haklarının düzenlendiği madde

⁷⁴Moskos,C&Chambers WJ. 1993.The New Conscientious Objection:From Sacred to Secular Resistance”.New York: Oxford University Press, s. 12-13

⁷⁵ Age , s.13

içinde düzenlenmiş olup, amaç Yehova Şahitleri ⁷⁶gibi dinsel azınlıkların cezai kovuşturmayla uğramalarını önlemektir⁷⁷

II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Amerika'da ise farklı gelişmeler olmakta, vicdani ret tanımı genişletilerek birçok kurum ve kuruluşta alternatif sivil servisler oluşturulmaktaydı. Alternatif sivil hizmetlerin oluşturulması politikası 1963 yılında İngiltere'de ve 1973 yılında ABD'de zorunlu askerlik kaldırılana kadar devam etti. İngiltere'de bu noktaya gelinmesinde WRI örgütünün etkisi büyük olurken, ABD'de ise Vietnam savaşı ve o dönemde aktif mücadele veren savaş karşıtı hareketlerin etkisi büyük olmuştur. 1970 yılında ABD Yüksek Mahkemesi (Supreme Court) bir adım daha ileriye giderek “vicdani ret konusunda etik ve ahlaki inançların da, dini inançlar kadar önemli olduğunu dile getirdi.

Dolayısıyla dini temellere dayanan vicdani retçiler dışında etik ve ahlaki temellere dayanan kişilerin de, savaşa karşı oldukları sürece, vicdani retçi olarak kabul edilmesinin, yani seçici reddin yolu açıldı. Ancak Yüksek Mahkeme daha sonraki bir kararında belirli savaşlarda seçici reddi kabul etmedi.”⁷⁸ Burada yaşanan “problemler durumu”, şu an zorunlu askerliğin kaldırıldığı ya da vicdani ret hakkının tanındığı birçok ülkede yaşanan, vicdani ret talebini “ahlaki temellere dayandırma” “gerçekten savaşa karşı olduğunu ispatlama” durumuyla örtüşüyor. Kişinin ahlaki temellerini sorgulama, “vicdan muhasebesini yapma” ve 'gerçekten' savaş karşıtı olup olmadığını değerlendirme hakkının, kişinin kendisi dışında,

⁷⁶ Yehova Şahitleri:1870'lerde Amerika'da Charles Taze Russell tarafından Yehova Şahitleri adında bir dini grup kuruldu. Dünya geneline hızla yayılan Yehova Şahitleri askeri hizmeti reddeden en belirgin dini gruplardandır ve bazı ülkelerde vicdani reddin hak olarak tanınması için yasal düzenlemelerin yapılmasında etkin olmuşlardır. (Moskos,C&Chambers WJ. 1993.The New Conscientious Objection:From Sacred to Secular Resistance”.New York: Oxford University Press, s. 11)

⁷⁷ Brockling, Ulrich. 1997. Disiplin; Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.391

⁷⁸Moskos,C&Chambers WJ. 1993.The New Conscientious Objection:From Sacred to Secular Resistance”.New York: Oxford University Press, s. 14

başka kişilerin iktidarında olması, başlı başına değiştirilmesi gereken bir olgu.

Bugün gelinen noktada; AB (Avrupa Birliği) üyesi 27 ülkeden 14 ülkede zorunlu askerlik sistemi kaldırılarak profesyonel orduya geçilmiştir. Bu ülkeler şunlardır: İngiltere, Hollanda, İtalya, Portekiz, Slovakya, İrlanda, Belçika Fransa, Lüksemburg, Slovenya, İspanya, Malta, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan. Zorunlu askerliğin kaldırılmadığı diğer 13 AB ülkesinde ise vicdani nedenlerle askerlik yapmak istemeyenler için alternatif sivil hizmette bulunma seçeneği getirilmiştir. Bu ülkelerde alternatif hizmet sistemine dair bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.⁷⁹

AK (Avrupa Konseyi) üyesi 45 ülkede zorunlu askerlik kaldırılmış, ya da vicdani redde yasalarda yer verilerek alternatif hizmet sistemi getirilmiştir. Yalnızca Türkiye ve Azerbaycan'da hala zorunlu askerlik vardır. Avrupa Konseyi üyesi olmayan Beyaz Rusya'da da zorunlu askerlik hizmeti bulunmaktadır. AK üyesi 4 ülkede ise ordu yoktur. Bunlar: Andora, İzlanda, Lihtenştayn ve Monako.

TABLO 2: AB Üyesi Ülkelerde Vicdani Ret Düzenlemeleri

NO	ÜLKE ADI	YASAL DÜZENLEME	ALTERNATİF HİZMET SÜRESİ	ZORUNLU ASKERLİK SÜRESİ	ALTERNATİF HİZMETİN BAĞLI OLDUĞU
----	----------	-----------------	--------------------------	-------------------------	----------------------------------

⁷⁹Arslan, Orhan. 2008. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Ret Türkiye Örneği. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, s.61-62

					BAKANLIK
1	ALMANYA	Anayasanın 4/3 maddesi	9 ay	9 ay	Gençlik, Aile, Kadın ve Sağlık Bakanlığı
2	FİNLANDİYA	1991 tarihli 1723 /91 sayılı Sivil Hizmet Kanunu	13 ay	6 ay	Çalışma Bakanlığı
3	İSVEÇ	1994 tarihli Toplu Savunma Hizmeti Kanunu	7.5 ay	7.5 ay	Savunma Bakanlığı
4	DANİMARKA	1987 tarihli 588/87 sayılı sivil hizmet kanunu	9 ay	9 ay	İçişleri Bakanlığı
5	AVUSTURYA	1991 tarihli yasal düzenleme	12 ay	8 ay	İçişleri Bakanlığı
6	YUNANİSTAN	1998 tarihli yasal düzenleme	23 ay	12 ay	Savunma Bakanlığı
7	ESTONYA	1991 tarihli Anayasa'nın 124. maddesi	16 ay	8 ay	İçişleri ve Sosyal İşler Bakanlığı
8	POLONYA	Anayasanın 85. maddesi (1988)	11 ay	18 ay	Çalışma Bakanlığı
9	KIBRIS RUM CUMHURİYETİ	Ulusal Savunma Kanunu 5. bölüm	42 ay	26 ay	Savunma Bakanlığı
10	BULGARİSTAN	Anayasanın 59/2. maddesi	13.5 ay(üniversite mezunları için 9 ay)	9 ay (üniversite mezunları için 6 ay)	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
11	ROMANYA	1996 tarihli yasal düzenleme	12 ay ((üniversite mezunları için 6 ay)	8 ay (üniversite mezunları için 4 ay)	Savunma Bakanlığı
12	LİTVANYA	1992 tarihli Anayasa'nın 139. maddesi	18 ay	12 ay	Savunma Bakanlığı
13	LETONYA	2002 tarihli Alternatif Hizmet Kanunu	24 ay	12 ay	Savunma Bakanlığı

Vicdani Ret hakkının yasallaşması, insan haklarının kurumsallaşması açısından olumlu bir gelişme olurken, savaş karşıtı hareket içerisinde ki temel sorunlarından biri olan toplumun de-militarizasyonunu sağlamak, savaşın örgütlenmesini olanaksızlaştırmak ve daha adil, barışa dayalı bir dünya kurmak noktasında hareketin zayıf kaldığı görülmektedir.

2004 yılında Uluslararası Savaş Karşıtlarının Makedonya'da gerçekleştirdiği seminerde WRI aktivistlerinin belirttiği gibi “Vicdani Ret hakkının tanınmasının tek başına bir hedef olmadığı, ancak de-militarizasyon için önemli bir araç olabileceği ve vicdani retçilerin kriminalize edilmemesini sağladığı gibi, vicdani redde yönelik sosyal kabulü yansıttığı”⁸⁰ konusuna önem vermek gerekiyor. Speck; vicdani reddin, anti-militarizmle olan ilişkisine bakarken asıl sorunun “vicdani ret hakkını tanıyan düzenleyen yasaların, ne kadar “iyi” ya da “kötü” olduğundan bağımsız, vicdani retçilerin o yasalarla nasıl ilişkileneceği sorusu”⁸¹ olduğunu vurguluyor.

⁸⁰Speck ,Andreas. 2006. “Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red” , *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No:207. Temmuz, s.49

⁸¹ Agm, s.49

2.4 Türkiye'de Vicdani Ret Hareketi

Yüzyıllardır “at, avrat, silah” atasözleriyle yetişen, “askere gitmeden adam olunamayacağı” söylemleriyle yaşanan bir ülkede ordu, en güçlü kurumlardan biridir.

Stratejik öneme sahip, çevresi birçok düşmanla sarılmış, her an koru(n)maya ihtiyaç duyulan, verimli toprakların olduğu bu yerde, elbette orduların da en güçlüsü bulunmalıydı, böyle başlamıştı yazılı tarih.

İşte ordunun böylesine güçlü olduğu bir toplumda bile, birileri buna inanmadı, inanmamayı tercih etti. Çünkü barışçıl, şiddetsiz bir toplum ancak, şiddet ilişkilerinin, tahakkümün ve hiyerarşinin olmadığı, anti-militarist bir yapıda olmalıydı. Ve Türkiye'de Vicdani Ret sözcüğü böylelikle duyulmaya başlandı.

1990 yılında Tayfun Gönül ve Vedat Zencir'in “Sokak Dergisinde” askerliği reddettiklerini duyurmalarıyla birlikte Türkiye'de ilk defa vicdani ret sözcüğü duyuldu. Ardından 1992 yılında ilişkide oldukları anti-militarist gruplarla birlikte Savaş Karşıtları Derneği'ni kurdular. “Derneğin faaliyete başlaması ile birlikte vicdani ret ve anti-militarizm konusundaki çalışmalar, hem kolektif bir nitelik, hem de kamusal alanda görünürlük kazandı”.⁸² Derneğin kuruluyor olması, devletin de konuya dikkatini çekmiş ve “gerekli müdahaleler” çok vakit geçirilmeden yapılmıştı. Yetkililer dernek tüzüğünde yer alan “militarizme karşı olmak ifadesini” Türkiye'de militarist bir yapı olmadığı gerekçesiyle, tüzükten çıkarılmasını istemişlerdir. Buna uyulmayınca dernek kapatılmıştır. Sonrasında dernek İzmir Savaş Karşıtları Derneği adıyla tekrar kurulmuştur. İzmir Savaş Karşıtları Derneği o dönem, insan hakları, cinsiyetçilik, şiddetsizlik, Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu gibi çok farklı alanda “şiddetsiz doğrudan eylem” yöntemiyle çalışmalarını sürdürmüş, sokak tiyatrosu, atölye çalışmaları gibi yaratıcı

⁸²Üsterci, Coşkun; Yorulmaz, Uğur. 2008. “Türkiye’de Vicdani Red” Üsterci, Coşkun&Çınar H. Özgür “Çarklardaki Kum: Vicdani Red”, İstanbul, İletişim Yayınları, s.218

yöntemler kullanmış ve çok çeşitli faaliyetler yürütmüştür.

1993 yılında Derneğin vicdani ret alanındaki çalışmalarını sürdürmesi ile birlikte 6 kişi vicdani reddini açıklamış ve o senenin yaz aylarında yurt dışından da katılımcıların geldiği Uluslararası Vicdani Retçiler Toplantısı (ICOM) düzenlenmiştir. Böylelikle sadece Türkiye sınırları içerisinde değil, uluslararası alandaki savaş karşıtı hareketle de etkileşime geçilmiştir.

1993 yılında yaşanmış bir diğer önemli olay ise, o sene HBB kanalında SKD Başkanı ve Aytek Özel ve vicdani retçi Menderes Meletli ile gerçekleştirilen röportaj sonrası, hem Özel ve Meletli, hem de röportajı yapan program yapımcısı ve kameraman hakkında dava açılmasıdır. O zamana kadar vicdani reddini açıklamış pek çok kişiye dava açılmamışken, o tarihten sonra gerek vicdani retçiler ve savaş karşıtları, gerekse şiddetsiz demokratik bir toplumda yaşamayı arzulayan ve bu doğrultuda ki düşüncelerini ifade eden, yazan, çizen insan “halkı askerlikten soğutmaktan” dava edildi. Bu insanların bir kısmı yıllarca hapiste yattı, işkence gördü ve toplumdaki izole yaşamak durumunda kaldı.60 yıldır “uyuyan dev”, Türk Ceza Kanununun 155. maddesi uyandı ve bir daha uyumadı, bugün hala aktif olarak 318. Madde⁸³üzerinden yaşamını sürdürüyor.

İzmir'de yoğunlaşan anti-militarist çalışmalar diğer illerde de destek buldu ve 1994 yılında İstanbul'da Savaş Karşıtları Derneği açıldı. İzmir'de gerçekleştirilen çalışmalara benzer şekilde, İstanbul'da da anti-militarist mücadele içerisinde vicdani ret desteklendi. Basın toplantıları eşliğinde gerçekleştirilen vicdani ret deklarasyonlarından sonra, dernek basıldı ve orada bulunan bir sürü kişi gözaltına alındı, ardından bir süre sonra dernek kapandı ve başka anti-militarist oluşumlar gelişti.

Türkiye'de ki Vicdani Ret Hareketinin duyulması ve “görünür olması” konusunda

⁸³ “Halkı askerlikten soğutma” Madde 318 - (1) Halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.(2) Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır. Madde 155:"Yayın yoluyla halkı kanunlara karşı gelmeye teşvik ve askerlikten soğutmak”

en çok etkili olmuş olaylardan biri Osman Murat Ülke'nin 1995 yılında vicdani reddini açıklaması ve sonrasında AİHM yolunda sonuçlanan davası olmuştur. Dava 22 Ocak 1997 yılında 39437/98 başvuru numarasıyla, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna yapıldı. AİHM 2004 yılında dosyanın kabul edilebilir olduğunu bildirdi ve 5 Ocak 2006 tarihinde esasa ilişkin kararını açıkladı. Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 3. maddesinin ihlal edildiğine karar verdi ve Türkiye'yi toplam 11bin Avro tazminat ödemeye mahkûm etti.⁸⁴ Osman Murat Ülke başvurusunu, insanlık suçu ve alçaltıcı muamele yasağını içeren 3.madde, özgürlük ve güvenlik hakkını ele alan 5. madde, özel hayata ve aile hayatına saygıyı içeren 8. madde ve düşünce, vicdan, din özgürlüğünü ele alan 9. madde üzerinden yapmıştır. Ancak AİHM sözleşmenin 3. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiş, diğer maddeler için hüküm getirmemiştir.

Osman Murat Ülke, vicdani ret deklarasyonundan bir yıl sonra Osman Murat Ülke tutuklanmış ve Mamak askeri ceza evine gönderilmiştir. Osman Murat Ülke'nin toplamda 2,5 yıl süren tutukluluk süreci boyunca, Türkiye'nin birçok farklı yerinde dayanışma inisiyatifleri kurulmuş, Uluslararası alanda faaliyet gösteren savaş karşıtı gruplar ve kurumlarla bilgilendirme, dayanışma ve kamuoyu oluşturma alanında birlikte çalışılmış ve vicdani reddin hukuksal mücadelesinde AİHM' e gidilerek başarı kazanılmıştır. Bu doğrultuda, Düşünceye Karşı Suç Girişiminden 6 kişi Ülke'nin basın açıklamasının altına imza atarak, suç duyurusunda bulunmuştur.

Bu süreçte oluşturulan anti-militarist inisiyatiflerden biri de 1998 yılında adının önüne İstanbul getirilerek kurulmuş olan “İstanbul Anti-militarist İnisiyatifi”dir (İAMİ). İAMİ Dünya vicdani ret şenliği, üniversitelerde anti-militarizm ve vicdani ret üzerine paneller ve vicdani reddini açıklayanlara hukuki ve psikolojik destek gibi alanda çok çeşitli faaliyetler yürütmüştür.

⁸⁴ Kararın İngilizce metni için bkz:
[http://emiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?
item=13&portal=hbk&action=html&highlight=Osman%20%7C
%20Murat&sessionid=24242943&skin=hudoc-en](http://emiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbk&action=html&highlight=Osman%20%7C%20Murat&sessionid=24242943&skin=hudoc-en)

Yine o yıllarda olan başka bir gelişmede TBMM'de DEP milletvekilleri tarafından vicdani ret yasa tasarısı verilmesiydi. 1994 yılında SHP milletvekilleri de sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasını önleyici bir yasa tasarısı verdi, ancak hiçbiri kabul edilmedi. Benzer şekilde 2008 yılında da Demokratik Toplum Partisi (DTP), "Vicdani retçilerin" askerlikten muaf olabilmesi, askerlik hizmeti yerine cezalandırıcı nitelikte olmayan kamu hizmeti yapabilmeleri için kanun teklifi hazırladı.⁸⁵

Birdal, "Tüm dünyada ölme ve öldürmeyi, kendi benlik duygusuna aykırı bulan kişilerin savaşı ve savaş hazırlığı olan zorunlu askerlik hizmetini reddetmeye yöneldiklerini" kaydetti. Ulusal ve uluslararası hukuksal ve siyasal metinlerde buna "Vicdani ret hakkı" dendiğini ifade eden Birdal, dünyanın pek çok ülkesinin vicdani ret hakkını tanıdığını söyledi. Vicdani Ret konusunda olumlu tepkisini dile getiren bir diğer partide Yeşiller oldu. 2008 yılında vicdani reddini açıklayan M. Ali Avcı'nın düzenlemiş olduğu basın toplantısında bulunan Yeşiller Partisi eş başkanı Ümit Şahin'de "Vicdani reddi temel insan haklarından biri olarak görüyoruz ve zorunlu askerliğe karşı çıkıyoruz. Savaşa karşı kararlı bir duruş olan vicdani reddi, hangi ülkenin ordusunda olursa olsun, orduda görev almayı ve askerlik yapmayı kabul etmemek olarak görüyoruz ve bu hakkın tanınması gerektiğini düşünüyoruz. Yeşiller Partisi olarak vicdani ret mücadelesi verenleri ve anti-militarist inisiyatif gibi girişimleri destekliyoruz. Vicdani ret mücadelesinin önündeki en önemli yasal engellerden biri olan TCK'nin 318. maddesinin de en kısa zamanda kaldırılmasını istiyoruz." şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.⁸⁶ ÖDP ve SDP de İstanbul Vicdani Red Platformunda yer alarak temelde Türkiye'de vicdani ret hakkının tanınması ve TCK 318. maddenin kaldırılması adına çalışmalara destek olmuşlardır.

1998 yılında gerçekleştirilen bir diğer önemli olay ise 400 kişinin katılımıyla İstanbul'da düzenlenen "Vicdani Retçiler Şenliği". Vicdani ret kavramının

⁸⁵ Radikal Gazetesi, 13.11.2008

⁸⁶ http://www.yesiller.org/V1/index.php?option=com_content&task=view&id=190&Ite

duyulması ve anti-militarist mücadelenin kitleselleşmesi adına önemli olan bu şenliğin ardından, 2000 yılında, 1000 kişinin katılımıyla başka bir şenlik yapılmıştır.⁸⁷ 2000 yılında gerçekleşen bir diğer önemli olay ise savaş karşıtları web sitesinin kurulmasıydı. Dünya'da ve Türkiye'de; savaş karşıtlığı, vicdani ret, insan hakları alanındaki faaliyetlerin yer aldığı, dokümantasyon niteliği taşıyan ve sürekli güncellenen sitesinin yayını halen devam etmektedir.

2003 yılında Amerika'nın Irak işgalinin ardından anti-militaristler ve vicdani retçiler, oluşturulan Savaş Karşıtı Koalisyonunda yer aldılar ve o dönemde gerçekleştirilen eylemlere katıldılar.

2004 yılı vicdani ret kavramının kamuoyunda yaygınlaşması ve mücadelenin sürdürülmesi anlamında önemli faaliyetlerin yürütüldüğü bir yıldır. Ankara'da Sıhhiye Ordu Evi önünde Anti-militarist İnişiyatif tarafından organize edilen "Vicdani Retçiler Pilav Günü" yapıldı. İstanbul'da ise; "Gündelik yaşamın içinde, kentin cadde ve sokaklarında her gün karşımıza çıkan, militarist milliyetçi kurum, anıt, sembol ve ritüellere eleştirel ziyaretler yapmak, yaşanan bu ironik durumla da dalga geçmek için "turistik" tur düzenlendi: 'Militarizm Festivali'".⁸⁸

Militarizm Festivali aynı zamanda ilk kez kadınların vicdani retlerini açıkladıklarıalandı. Türkiye'de anti-militarist, savaş karşıtı mücadele içerisinde kadınların yer alması ve kadınların vicdani retlerini açıklayarak ataerkil ilişkiler bütününsorgulanması noktasında sürece kattığı anlam ve etkilere daha ileride değineceğim.

Osman Murat Ülke'nin vicdani ret açıklaması ve sonrasında gelişen olaylar dışında Türkiye'de vicdani ret hareketinin oluşması, kamuoyunda duyulması açısından öncelikli öneme sahip 3 tane daha vicdani ret deklarasyonu olmuştur.

⁸⁷Üsterci, Coşkun; Yorulmaz, Uğur. 2008. "Türkiye'de Vicdani Red" Üsterci, Coşkun&Çınar H. Özgür "Çarklardaki Kum: Vicdani Red", İstanbul, İletişim Yayınları, s.224

⁸⁸ Agm, s. 224

Bunlar sırasıyla Mehmet Tarhan(2001) , Mehmet Bal (2003)ve Halil Savda' nın (2004) vicdani ret deklarasyonlarıdır.

Bu kişiler, savaşa karşı olmanın, barışçıl bir toplum düşlemenin, bunun için harekete geçmenin, “orduya karşı gelmek” ve “ vatan haini” olarak adlandırılmak olabileceğini ve bu durumun en ağır uygulamalar, baskılar ve işkencelerle cezalandırılabilceğini gösterdi. Kimimize göre “kahraman” oldular, kimimize göre bu doğrultuda “kurban edildiler”.

Mehmet Tarhan, Kürt ve eş cinsel kimliği üzerinden bu ülkede vicdani retçi olmanın ne kadar zor olduğunu bizlere bir kere daha hatırlattı. Kürt olmak demek “bölücü” olmak demekken, eş cinsel olmak ordu jargonunda “çürük” olmak demek oluyordu ve bu en ağır şekilde “ifşa” edilmeliydi.⁸⁹

Mehmet Bal'ın durumu daha farklıydı, “her Türk gencine yakışır” şekilde milliyetçi duygularla askere gitmiş olmasına karşın, “ne olduysa olmuş” ve bir anda fikrini değiştirmiş, artık bu militarist yapı ve beraberinde getirdiği tahakküm mekanizmaları altında yer almak istememişti. Zorla askeri üniforma giydirilmesi, zorla saçlarının kesilmesi, linç girişimleri ve tüm işkencelere rağmen “duruşunu” değiştirmemişti. Oysa “o muazzam sindirici eğitimden geçen birinin, uysal, itaatkâr ve fedakâr bir askere dönüşmemesi bir askeriye için anlaşılmasız hatta

⁸⁹Çürük raporu almak için ; “başvuran kişinin yüzü görünür biçimde, cinsel ilişki esnasında “pasif” olduğunu “kanıtlayan” fotoğraflar, askeri hastanelerin cerrahi bölümlerince uygulanan ve kişinin anal seks ilişkisi yaşayıp yaşamadığını ve anus tonusun gerginlik düzeyini ölçmek amacıyla uygulanan rektal muayene; yüz yüze ve birden fazla doktorun gözetiminde “bir dakika” ile bir saate kadar sürebilen ve bir den çok kere tekrarlanabilen görüşmeler; Rorsharch Mürekkep Testi, Minnesota Çok yönlü kişilik testleri (MMPI)gibi kişilik testi uygulamalarıdır. Tüm bu tetkiklere rağmen kişinin psikoseksüel durumu konusunda hekimler ya da hekimlerden oluşan komite karar veremiyorsa, kişi askeri hapishanelerin psikiyatri kliniklerinde bir hafta ile üç hafta arasında, bilinen adıyla “pembe koğuş”bölümlerinde ve çoğunlukla diğer hastalardan ayrı tutularak gözlem altına alınabilmektedir” (Biricik, Alp.2006.Diagnosis Exteremly Homosexual: (Re)Constructing Hegemonic Masculinity Through Militarized Medical Discourse in Turkey)

kabul edilemez bir şey'di. Dolayısıyla olanları sessizce izleyen diğerlerine ibret olması için de 'retçi askerin' her koşulda disiplin altına alınması gerekmekte” idi.⁹⁰

Halil Savda ise Kürt kimliği ve geçmişte militan örgütlere sempatanlığı üzerinden zaten ordunun “tehlikeliler listesi”nde yer alıyordu. Kendisi ağır işkencelerden geçirilmiş, haftalarca hücre hapsinde tutulmuş olmasına karşın “Ne Gerilla, ne ordu” demekten ve militarist yapının ve tahakküm biçimlerinin yaratmış olduğu ilişkiler bütününe karşı durmaktan vazgeçmemiştir. Bu doğrultuda 2006 yılında Vicdani Red Platformu'nun kurulması için destek veren kişilerin başında geliyordu. Vicdani Red Platformu;"Vicdani ret en temel insan hakkıdır. Vicdani ret hakkının savunusu ve vicdani retçilerin maruz kaldığı kötü muamele ve mahkûm edildikleri “sivil-medeni ölüm”e karşı tepkiler hep parçalı ve yetersiz kalmıştır. Bu konudaki çabaları ortaklaştırmak platformumuzun öncelikli görev, hedef ve amacıdır”⁹¹diyerek 15 örgütün dâhil olmasıyla kurulmuştur.

Platformun öncelikli mücadele alanları; Militarizme karşı çıkmayı "halkı askerlikten soğutmak" olarak niteleyen yasaların kaldırılması ve vicdani retçileri, "emre itaatsizlikte ısrar" suçlamasıyla yargılayarak, çeşitli sürelerde hapis cezaları ile karşı karşıya bırakan Askeri Ceza Kanununun 87. ve 88. maddelerine karşı çıkarak; Askeri Ceza Kanununun değiştirilmesi için mücadele etmek, vicdani retçilere hukuki ve psikolojik destek vermek, vicdani ret kavramının duyulması ve tanınırlığının artması için ağ kurmak, heteroseksist, cinsiyetçi ve erkek egemen yaklaşımlara karşı mücadele etmek, militarizmin-ordunun eşcinsellere dönük insanlık dışı tavrına karşı eşcinseller ve örgütleri ile dayanışmak olarak

⁹⁰Üsterci, Coşkun; Yorulmaz, Uğur. 2008. “Türkiye’de Vicdani Red” Üsterci, Coşkun&Çınar H. Özgür “Çarklardaki Kum: Vicdani Red”, İstanbul, İletişim Yayınları, s.226

⁹¹ www.savaskarsitlari.org, “Vicdani Red Deklarasyonu” (20.10.2006)Platforma dâhil olan örgütler; İnsan Hakları Derneği (İHD), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Lambdaistanbul Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Travesti ve Transeksüeller (LGBT) Dayanışma Derneği, AMARGİ Kadın Akademisi, Demokratik Toplum Partisi (DTP), Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP), Barış Anneleri İnisiyatifi, Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) 3 ve 8 No'lu Şubeler, Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH), 14 Mayıs Platformu, Kardelen Kültür Merkezi, Gökkuşluğu Kadın Derneği, Demokratik Alevi İnisiyatifi, 78'liler Girişimi ve İstanbul Tunceliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

belirlenmiştir. Ancak platform kurulduktan bir süre sonra faaliyetlerine son vermiştir.

TABLO 3: Türkiye'de ki Vicdani Ret Hareketinin Kronolojisi:⁹²

Türkiye'de ki Vicdani Red Hareketinin Kronolojisi	
1990	Vedat Zencir ve Tayfun Gönül, Güneş Gazetesi ve Sokak Dergisi aracılığıyla vicdani retçi olduklarını deklare ettiler. Bu, Türkiye'deki ilk vicdani ret açıklamasıydı.
1992	Fransa'da 7.si gerçekleştirilen Uluslararası Vicdani Retçiler Buluşması (International Conscientious Objectors Meeting_ICOM)'nda bir sonraki toplantının Türkiye'de yapılmasına karar verildi.
1992	İzmir'de Savaş Karşıtları Derneği kuruldu.
1993	16 Ocak Altı kişi, Savaş Karşıtları Derneği'nde toplu olarak vicdani retçi olduklarını açıkladı ve "askerliğe hayır !" kampanyasını 1990'da kaldığı yerden sürdürdüler.
1993	10-17 Temmuz ICOM, 40 ülkeden 90 kişinin katılımıyla Ören, Milas'ta gerçekleştirildi.
1993	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'den Salih Askeroğul askerlik yapmayacağını açıkladı. Onun için uluslararası bir kampanya yürütüldü. Bunu, SKD'nin feshedilmesi izledi.
1993	İstanbul'da Savaş Karşıtları Derneği kuruldu.
1993	8 Aralık HBB kanalında yayınlanan Anten programında, SKD başkanı Aytek Özel ve bir vicdani retçi ile röportaj yapımları nedeniyle, program yapımcısı Erhan Akyıldız ve muhabir Ali Tevfik Berber, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in emriyle tutuklanıp askeri mahkemede yargılandılar. Böylece ilk kez, siviller askeri mahkemede yargılanmış oluyordu. Akyıldız ve Berber tutuksuz yargılandı ve öngörülen en düşük cezaya, 2 ay hapis cezasına çarptırıldılar. 8 Şubat 1994'te Aytek Özel Ankara'da askeri mahkemeye teslim oldu ve sonrasında 1 yıl 15 gün hapis cezasına çarptırıldı. Bu davanın asıl önemi, DGM'lerin görevsizlik kararı vermesinin ardından Aralık 1994 tarihinde verilen İçtihadı Birleştirme kararı ile sivillerin askeri mahkemede yargılanması yolunun açılmış olmasındadır.
1994	20 Mart DEP (Demokrasi Partisi) milletvekili Zübeyir Aydar " <i>vicdani ret yasa tasarısı</i> " verdi.
1994	10 Nisan SHP(Sosyal Demokrat Halkçı Parti)'den 25 milletvekili, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının önüne geçmek amacıyla bir yasa tasarısı sundular.
1994	17 Mayıs İstanbul SKD Türkiye'de, Alman Barış Örgütü Frankfurt'ta, birbirlerine paralel basın toplantıları düzenlediler. Bu iki toplantıda Türkiye'den 2, Almanya'dan ise TC vatandaşı 11 kişi vicdani reddini deklare etti. Gökhan Demirkıran, Arif Hikmet İyidoğan, Mehmet Sefa Fersal ve Osman Murat Ülke TCK madde 155'e muhalefetten (halkı askerlikten soğutma suçlaması ile) tutuklandı. Gökhan Demirkıran, Arif Hikmet İyidoğan, Mehmet Sefa Fersal ve Osman Murat Ülke Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nce yargılandılar. Bu dava 29 Ağustos 1995'te sonuçlandı. Arif 6 ay, Gökhan 4 ay, Mehmet Sefa ise 2 ay ceza aldı, Osman beraat etti. Bu süre içinde Gökhan Demirkıran, Sefa Fersal and Osman Murat Ülke üç hafta, Arif Hikmet İyidoğan toplam 13 hafta tutuklu kaldı.
1994	Izmir SKD Kolombiya'daki ICOM toplantısına katıldı.
1995	Izmir SKD Yunanistan'daki ICOM toplantısına katıldı.

⁹²*Vicdani Ret Hakkı ve Türkiye*, İnsan Hakları Gündemi Derneği,

<http://members.blackbox.net/elisa.orlando/vicdanirethakkiveturkiye.pdf>

1995	1 Eylül Dünya Barış Gününde Osman Murat Ülke 29 Ağustos'ta sonuçlanan ve serbest kaldığı davadan hemen sonra, askerliğini yapmadığı gerekçesiyle Çankaya Askerlik Şubesi'ne gönderildi. Şubede askere alma işlemleri tamamlandıktan sonra birliğe gitmesi için süre tanınarak serbest bırakılan Ülke, İzmir'e gitti. Dünya Barış Günü olan bugün, İzmir SKD'de yaptığı basın açıklamasıyla vicdani retçi olduğu için askere gitmeyeceğini belirtti ve askerlik belgelerini yaktı.
1996	Ocak ayında Antimilitarist İnisiyatif kuruldu (Daha sonra 1998'de ise adının önüne "İstanbul" eklendi ve İAMI'ye dönüştü).
1996	7 Ekim Osman Murat Ülke, Genelkurmay Askeri Savcılığı'nın kararıyla, askerlik belgelerini yaktıktan bir yıl sonra tutuklandı. Mamak Askeri Cezaevi'nde tutuklu olarak kaldığı iki ay boyunca askeri uygulamalara "asker olmadığı için" uymadı ve başladığı açlık grevinin 23. gününde talepleri kabul edildi. Artık askeri uygulamalara (asker elbisesi giymek, içtima, vs..) uyması için zorlanmayacaktı. Daha sonra tahliye edildi ve jandarma nezaretinde Bilecik Jandarma Er Eğitim Alayı'na gönderildi. (Bu sırada Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nde sürmekte olan dava 29 Ocak 1997'de sonuçlandı ve Ülke, TCK madde 155'e muhalefetten 6 ay ceza aldı).
1996	1996'nın sonlarına doğru Antalya, İstanbul, İzmir ve Ankara'da Osman Murat Ülke ile dayanışma komiteleri kuruldu.
1996	1 Aralık İstanbul, Mis Sokak'ta, komitece yapılan "kırık tüfek" eyleminin ertesi günü, "Dünya Barış Tutsakları İle Dayanışma Günü" olan 1 Aralık'ta, yalnızca kadınlardan oluşan destekçiler Eskişehir Askeri Cezaevi civarında piknik yapmak suretiyle, o sırada cezaevinde bulunan Ülke'ye destek oldular.
1997	6 Mart Bilecik'e mevcutlu gönderildikten sonra, Osman Murat Ülke hakkında birlikte asker elbisesi giymediği ve emirlere uymadığı için, "emre itaatsizlik" suçlamasından açılan dava sonuçlandı ve Ülke 5 ay ceza aldı. Ülke, bu dava Eskişehir 1. Taktik Hava Kuvvetleri Askeri Mahkemesi'nde sürerken, 29 Aralık 1996'da tahliye edildi, ancak askeri birliğe geri dönmedi. Daha önceki davanın 29 Ocak 1997'deki karar duruşmasına savunma yapmak üzere gittiğinde yeniden tutuklandı ve Bilecik'e gönderildi. Bu dava "yoklama kaçaklığı, firar, emre itaatsizlik ve askere gitmemek için hileye başvurmak" şeklinde dört ayrı suç içeriyor ve toplam 15 yıla varan bir ceza talep ediyordu. Bu dava sürerken mahkeme Ülke'yi 29 Mayıs 1997'de tahliye etti.
1997	9 Ekim Osman Murat Ülke, 29 Mayıs 1997'deki tahliyesinden sonra birliğine gitmedi ve tekrar tutuklandı. 23 Ekim 1997'de "yoklama kaçaklığı, firar ve emre itaatsizlik" suçlarından toplam 10 ay ceza aldı. "Hileye başvurmak" suçu mahkemece düşürüldü.
1997	1 Aralık Vedat Zencir, Dünya Barış Tutsakları İle Dayanışma Günü'nde, İzmir DGM önünde basın açıklaması yaparak vicdani retçi olduğunu deklare etti ve kendisi hakkında DGM'ye suç duyurusunda bulundu.
1997	10 Aralık İnsan Hakları Derneği Osman Murat Ülke'ye "insan hakları" ödülünü verdi.
1998	22 Ocak 29 Mayıs ile 9 Ekim 1997 tarihleri arasında Bilecik'te birliğe kendi isteğiyle gitmeyerek "firar" suçu işlediği gerekçesiyle Osman Murat Ülke hakkında tekrar dava açıldı. 22 Ocak 1998'de sonuçlanan duruşmada 10 ay hapis cezası aldı. Dava boyunca cezaevinde geçirdiği süre cezasını karşıladığı için tahliye edildi ve Eskişehir Askeri Şubesi'ne gönderildi. Yine mevcutlu olarak Bilecik'e götürüldü ve yine askeri uygulamalara katılmayı reddetti. Bunun sonucunda 28 Ocak 1998'de Eskişehir Askeri Cezaevi'ne geri gönderildi.
1998	"Vicdani ret düşüncesinin savunulmasıyla suç işlenmiş olunmadığı, ancak, vicdani ret açıklaması yapmaya çağırmanın olduğunu suç teşkil ettiği" askeri makamca açıklandı.
1998	Nisan Düşünceye Özgürlük Girişimi çerçevesinde 6 kişi, Osman Murat Ülke'nin basın açıklaması altına imza atarak kendileri hakkında suç duyurusunda bulundular.
1998	19 Mart, 2 Nisan, 4 Mayıs, 15 Mayıs, 11 Haziran Ülke bu son duruşmalarda da vicdani retçi olduğunu ve tahakküm ilişkilerini amaçlayan, tesis eden ve sürdüren kurumlarla işbirliğini reddettiğini her seferinde olduğu gibi belirtti ve "birliğe gönderilme, reddetme, tutuklanıp cezaevine konulma" döngüsüne bir kez daha girdi.
1998	15 Mayıs İstanbul'da yaklaşık 400 biletli izleyicinin katıldığı "Dünya Vicdani Retçiler Günü" şenliği gerçekleştirildi.

1998	6-7 Ekim Osman Murat Ülke'nin tutuklanışının ikinci yıldönümünde iki günlük panel ve basın açıklaması etkinliği yapıldı. Bu etkinlikten daha sonra basın açıklamasına katılan sanatçılardan Suavi ve Şanar Yurdatapan ve İAMİ'den bir kişi hakkında 155. maddeden dava açıldı.
1998	Mart Osman Murat Ülke "birliğe gitmesi" koşuluyla "serbest" bırakıldı; o ise evine gitti.
1999	15 Mayıs Dünya Vicdani Retçiler günü dolayısıyla İHD İstanbul şubesinde basın açıklaması yapıldı. Bu açıklamadan sonra İHD İstanbul şubesi yöneticileri ve İAMİ'den açıklamayı yapan üç kişi hakkında "izinsiz gösteri yapmak ve bildiri dağıtmak" suçundan dava açıldı. Verilen görevsizlik kararı ile bu yalnız İAMİ'den üç kişi hakkında 155'ten açılan dava haline döndü.
2000	Savaş Karşıtları web sitesi kuruldu (www.savaskarsitlari.org)
2001	27 Ekim Mehmet Tarhan askerlik yapmayacağına dair vicdani reddini ilk olarak 27 Ekim 2001 tarihinde Ankara'da düzenlenen bir basın toplantısında açıkladı: "Şiddetin her türüsünü lanetliyorum, herhangi bir şiddet olayına katılmanın ya da göz yummanın yeni şiddet olaylarının kapısını açacağına ve herkesi sonraki tüm travmalardan sorumlu kılaacağına inanıyorum. İktidar kaygısıyla devletler tarafından çıkarılan savaşların öncelikle yaşam hakkının ihlali olduğunu düşünüyorum. Gerekçe her ne olursa olsun yaşam hakkının ihlali bir insanlık suçudur ve uluslararası hiçbir sözleşme ya da yasa bunu meşrulaştıramaz. Bu nedenle hangi koşulda olursa olsun bu suça ortak olmayacağımı ilan ediyorum. Militarist aygıtların hiçbirinin hizmetinde olmayacağım." Bu açıklamasından sonra anti militarist çalışmalarını sürdürdü.
2002-2003	Mehmet Bal 24 Ekim 2002'de 9,5 aylık askerliğinin ardından, vicdani reddini açıkladı ve tutuklanarak Adana Askeri Cezaevi'ne kondu. 155. maddeden yapılan yargılamada beraat ettiği için serbest bırakıldı. 22 Ocak 2003'de tekrar tutuklandı, Mersin'deki birlikten "3 ay hava değişimi" gerekçesi ile bırakıldı. Şu anda hakkında devam eden 6 dava var. (fırar, izin 'tecavüzü' ve 4 emre itaatsizlikte ısrar).
2004	Mehmet Tahran 27 Ekim 2004'te bir kez daha vicdani reddini açıkladı. İlk olarak 8 Nisan 2005 günü İzmir'de yakalanarak, askeri emirlere karşı gelmesinin ardından Tokat'taki bir askeri birime götürüldü. Sonuç olarak 11 Nisan-10 Haziran tarihleri arasında Sivas askeri cezaevinde tutuldu. İddialara göre burada tutulduğu sürede diğer mahkûmlar tarafından dövüldü ve ölüm tehditleri aldı. Mehmet Tarhan bu olaylarla ilgili cezaevi yetkililerini uyardığında, güvenliğinin sağlanması için herhangi bir şey yapılmadı ve tacizler devam etti. Durumu avukatının öğrenmesi sonrasında cezaevi yetkilileriyle görüşmesi sonucu müdahale edildi.
2004	Halil Savda 25.11.2004'de askere alınarak, askeri birliği olan Tekirdağ-Beşiktepe'ye gönderildi. Birliğinde vicdani reddini açıklayarak askerlik yapmayacağını, askeri emirleri yerine getirmeyeceğini, bunu vicdani ve inançları gereği yaptığını belirtmiştir. Bu eylemine ilişkin olarak 7 gün disiplin cezası verilmeyle birlikte, aynı eyleminden dolayı aleyhine Çorlu Askeri Mahkemesinin 2004/1601 E. sayılı dosyası ile " Emre İtaatsizlikte İsrar" suçundan dava açılmıştır. Halil Savda 28.12.2004'de ilk duruşmada askeri birliğe teslim olması için mevcutsuz olarak serbest bırakıldı. Halil evine gitti. Halil Savda 04.01.2005'de 106 gün ceza aldı. 25.10.2005'de Halil Savda AİHM'e ön başvuru yaptı ve ihtiyati tedbir amaçlı başvurdu. Askeri Yargıtay 3. Dairesi 13.08.2006'de "suç vasfı ve eksik soruşturma yönünden isabetsiz ve yasaya aykırı bulunan mahkûmiyet hükmünü" bozdu. Ardından Çorlu Askeri Mahkemesinde 07.12.2006'de Halil'in davası yeniden görüşülmeye başladı. Halil Savda mahkemeye katıldı ve tutuklandı. Bu tarihten itibaren Halil Savda tam bir kısır döngü içine girdi. Almış olduğu cezanın süresi dolmuş olmasına rağmen serbest bırakılmadı. Cezaevinde olduğu sırada işkence, kötü ve alçaltıcı muameleyle maruz kaldı.
2006	Askeri Yargıtay'ın vermiş olduğu karar üzerine Mehmet Tahran 9 Mart 2006'da serbest bırakıldı. Vicdani Red Platformu kuruldu.
2007	Halil Savda 28 Temmuz 2006'da, Askeri Yargıtay tarafından onanan 6 aylık ceza ve henüz onaylanmamış bulunan 15.5 aylık cezanın da 1.5 ayını hapis yattığı için infaz kanunu gereği serbest bırakıldı

Sonuç olarak, 1990 yılından itibaren Türkiye'de vicdani ret hareketi gelişmeye başladı. Hareket içerisinde, dayanışma inisiyatifleri, platform gibi esnek yapılara sahip örgütlenme modelleri oluşturulurken, militarizm, "Vicdani Red Pilav Günü" şeklinde yaratıcı eylem ve etkinlikler oluşturuldu, kamuoyu oluşturmak için üniversitelerde paneller yapıldı. Bugün gelinen noktada, tüm hareketin vicdani

retçiler üzerinden gidiyor olması, süreç içerisinde kişilerin yorulmasına, somut taleplerin belirlenemiyor olması da, hareketin zayıflamasına neden olmuştur.

TABLO 4: Türkiye^de ki Vicdani Retçilerin Listesi⁹³

NO:	Vicdani Red Açıklama Tarihi	İsim-Soyad:	Vicdani Red Açıklama Yeri:	Sonuç ve Mahkeme Süreci
1	Aralık-1989	Tayfun Gönül	İstanbul	Türkiye'de kamuoyuna vicdani reddini açıklayan ilk kişi
2	Şubat-1990	Vedat Zencir	İzmir	1 Aralık 1997'de reddini tekrarladı
3	16/01/93	Erkan Çalpur	İzmir	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
4	16/01/93	Atilla Akar	İzmir	-
5	16/01/93	Yusuf Doğan	İzmir	-
6	Mart- 1993	Yusuf Atan	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
7	17/05/94	Gökhan Demirkiran	İstanbul	-
8	17/05/94	Arif Hikmet İyi Doğan	İstanbul	-
9	01/09/95	Osman Murat Ülke	İzmir	8 kez emre itaatsizlik ve 2 kez de asker kaçağı olmaktan dolayı 43 ay ceza aldı ve 701 gün ceza evinde kaldı. Türkiye aleyhine AİHM'ne açtığı davayı kazandı.
10	15/05/00	Uğur Yorulmaz	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
11	15/05/00	Timuçin Kızılay	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
12	15/05/00	Hasan Çimen	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
13	27/10/01	Mehmet Tarhan	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı
14	27/10/01	Erdem Yalçınkaya	İstanbul	24 Ocak 2003 de reddini tekrarladı

⁹³*VicdaniRetçilerListesi,SavaşKarşıtları,*
ArsivTipID=2&ArsivAnaID=27221

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?>

15	22/01/03	Mehmet Bal	Mersin	9.5 aylık askerliğinin ardından, vicdani reddini açıkladı.
16	24/01/03	Erkan Ersöz	İstanbul	-
17	24/01/03	Sertaç Girgin	İstanbul	-
18	24/01/03	Emir Üner	İstanbul	-
19	24/01/03	Mustafa Şeyhoğlu	İstanbul	-
20	15/05/03	Sami Serkan Kazak	İstanbul	-
21	15/05/03	Ahmet Cem Öztürk	İstanbul	-
22	20/11/03	Tuğkan Tuğ	İzmir	-
23	15/05/04	Mahmut Elkuş	İstanbul	-
24	15/05/04	Cemal Karakuş	İstanbul	-
25	15/05/04	Ersan Uğur Gör	İstanbul	-
26	15/05/04	Yaşar Öner	İstanbul	-
27	15/05/04	İnci Ağlagül	İstanbul	-
28	15/05/04	Ebru Topal	İstanbul	-
29	15/05/04	Nazan Askeran	İstanbul	-
30	27/06/04	Doğan Özkan	İstanbul	-
31	27/06/04	Sinan Dündar	İstanbul	-
32	05/09/04	Ömer Sezer	Ankara	-
33	05/09/04	İmdat Şanlı	Ankara	-
34	05/09/04	İsmail Sabancı	Ankara	-
35	05/09/04	Salih Arıkan	Ankara	-
36	05/09/04	Hasan Akyürek	Ankara	-
37	05/09/04	Levent Duranyan	Ankara	-
38	04/10/04	Şahin Özbay	İstanbul	-
39	28/10/04	Necdet Özakıtan	İstanbul	-
40	23/09/04	Ceylan Özerengin	İstanbul	-
41	26/11/04	Halil Savda	Çorlu	-
42	18/12/04	Veli Akdağ	İzmir	-
43	03/01/05	Necati Balbay	Lüleburgaz	-
44	14/05/04	Yahsan Çatak	İzmir	-
45	14/05/04	Bülent Bektaş	İzmir	-
46	14/05/04	Mehmet Öd	İzmir	-
47	14/05/04	Fikret Yetişener	İzmir	-
48	14/05/04	Ercan Aktaş	İzmir	-
49	15/05/04	Ayten Demir	İzmir	-
50	15/05/04	Hilal Demir	İzmir	-
51	15/05/04	Ayşe Girgin	İzmir	-
52	03/08/05	Erkan Yertutan	İstanbul	-
53	14/05/06	Ahmet Özdemir	Ankara	-
54	15/11/06	İsmail Saygı	İstanbul	-
55	19/04/07	Gökhan Aydın	Kocaeli	İlk kez Şubat 2001 de

				askeri okuldan ayrılırken açıkladığı vicdani reddini tekrar ediyor.
56	13/05/07	Ahmet Aslan	İstanbul	-
57	20/05/07	Özlem Mollamehmetoğlu	İstanbul	-
58	24/07/07	Enver Aydemir	İzmit	İslami inancı nedeniyle askerlik yapmak istemediği için 31.07.2007 tutuklanarak Eskişehir Askeri Cezaevi'ne hapsedildi. 04.10.2007 tarihinde yapılan 2. duruşmada tahliye edildikten sonra 2 gün yol izni verilerek serbest bırakıldı.
59	15/03/08	Hakan Filizlibay	İstanbul	-
60	18/05/08	Deniz Özgür	İstanbul	-
61	18/05/08	Eylem Polat	İstanbul	-
62	18/05/08	İbrahim Yılmaz	İstanbul	-
63	18/05/08	Özkan Kuru	İstanbul	-
64	Mayıs-1994	Özkan (Kalın) Kılıç-	İstanbul	Özel-tip cezaevinde "olmayan duvar" isimli bir bülten aracılığı ile vicdani reddini açıkladı)
65	15/08/08	Mehmet Ali Avcı		-
66	Mayıs-2006	Tufan Demir		-
67	27/09/08	İnan Mayıs Aru		-
68	10/10/08	Ahmet Karayay	Ankara	Yüksel Caddesinde yapılan basın açıklamasında reddini okudu ve polis tarafından gözaltına alındı. Hakkında, "halkı askerlikten soğutma" suçlamasıyla soruşturma açıldı ve serbest bırakıldı.)
69	07/03/09	Ali Aydın Çiçek	İstanbul	-

1990- 2009 tarihleri arasında toplamda 74 kişi vicdani reddini açıklamıştır. Bu kişilerin 13'u kadındır. 6 kişi, retçi oldukları için yargılama, birliğe gönderilme ya da cezaevi süreci yaşamış, 9 kişi çeşitli şekillerde askerlik şubesine götürülmüştür.

2.5 Ulusal ve Uluslar arası Hukuk Açısından Vicdani Ret

Vicdani Ret; kişinin genel anlamıyla ahlaki tercih, dini inanç, felsefi görüş ya da politik nedenlerle askeri eğitim ve hizmette bulunmayı, silah taşımayı ve kullanmayı reddetmesidir. Bundan dolayı vicdani ret, uluslararası birçok yasal düzenleme de “düşünce, din ve vicdan özgürlüğü” kapsamında ele alınır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi' nin 18. Maddesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesinde belirtilen “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” kapsamında değerlendirilmektedir.⁹⁴

BM Komisyonu 1989 yılından itibaren insan hakları konusunda ki kararlarında “herkesin din, düşünce ve vicdan özgürlüğü hakkının meşru bir uygulaması olarak askerlik hizmetini vicdanen reddetme hakkı tanınmaktadır (1998/77). Komisyonun bu kararında ayrıca; “Askerlik hizmetini yerine getiren kişiler de vicdani itirazlar geliştirebilir” şeklinde açık bir ifade kullanılmıştır.⁹⁵

İlk kez 1967 yılında Avrupa Konseyi Parlamentosu tarafından vicdani ret hakkıyla ilgili karar alınmıştır. Bugüne değin bu kararda belirlenen Temel İlkeler Avrupa

⁹⁴ Çınar H. Özgür “Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Red Hakkına Genel Bir Bakış”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları ,s.235

⁹⁵ Brett, Rachel.2008.“Askerlik Hizmetinin Vicdanen Reddi ve Alternatif Hizmette Uluslararası Standartlar”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları s. 249-252

Konseyinin ve Avrupa Parlamentosu' unun birçok tavsiye kararında yinelenmiştir.

Temel İlkeler:⁹⁶

1- Askerlik hizmeti yapmakla yükümlü ancak vicdani ya da dini, etik, ahlaki, insani, felsefi ya da benzer gerekçelere dayanan güçlü kanaatleri nedeniyle silahlı hizmet vermeyi reddeden kişiler bu hizmeti yapmaktan muaf tutulma hakkına sahip olmalıdır.

2- Bu hak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. Maddesiyle güvence altına alınan, bir demokratik hukuk devletinde bireyin temel haklarının mantıksal çıkarımı olarak kabul edilmelidir.

Dolayısıyla belirtilen temel ilkeler doğrultusunda vicdani ret, bir düşünce özgürlüğü olarak ele alınmış ve bu olgu demokratik hukuk devletinde ve bireyin sahip olduğu temel haklar kapsamında değerlendirilmiştir.

Bunlara ilaveten 2000 yılında ilan edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı; vicdani ret hakkını açık olarak düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün bir parçası olarak tanıyan, ilk uluslararası insan hakları enstrümanıdır. İki sene sonra “Vicdani retle ilgili bilinç artırma tedbirlerini desteklemek üzere Avrupa Konseyi 2002 yılında bir kitapçık çıkarmıştır.”⁹⁷

2001 tarihinde İstanbul’da kabul edilen Avrupa Konseyi’nin bir organı tarafından çıkarılmış 1518 no’ lu son metin vicdani ret hakkını ve uygulamasını bir adım ileri götürerek; “Askerliğe alınmadan önce, sırasında veya sonrasında, askerlik hizmetini ifa ederken vicdani retçi olarak kaydolma hakkı, ikinci olarak; silahlı kuvvetlerin daimi üyelerine vicdani ret statüsü için başvuru hakkını, silah altındaki tüm askerlerin vicdani ret statüsü ve bunu edinme yolları hakkında bilgi edinme hakkı ve son olarak; ne caydırıcı ne cezalandırıcı bir niteliği olmayan tamamıyla, sivil içerikli bir alternatif hizmet konusunu “vurgulamaktadır.”⁹⁸

Dünyada, ya da daha spesifik olarak Avrupa’da, vicdani ret hakkının tanındığı

⁹⁶Schneider, Friedhelm.2008. “Vicdani Red Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 268

⁹⁷ Agm, s.268

⁹⁸ Agm, s.270

devletlerdeki, uygulamalara baktığımız zaman, yukarıda belirtilen hususların çok önemli olduğunu görüyoruz. Örneğin; Belçika, Fransa ve Çek Cumhuriyetinde vicdani ret hakkı tanınmış olmasına karşın, profesyonel askerler bu haktan yararlanamıyor ya da konuyla ilgili oluşturulmuş yasal düzenlemeler bulunmuyor. Ancak Hollanda'da yararlanabiliyor. Bir diğer önemli konu bilgi edinme hakkı: Birçok ülkede vicdani reddini açıklamak isteyen kişiler, konuyla ilgili gerekli pratik bilgiyi bulmakta zorlanıyorlar, dolayısıyla olguyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmış olmasına karşın, bilgi edinmekte zorlandığı için haklarını kullanamıyorlar. Üzerine çok tartışılan bir diğer konu ise; “alternatif hizmetin, hangi sürede” “ne şartlarda” ve “hangi devlet kurumuna bağlı olarak yapılacağı”. Uygulamalara baktığımızda birçok ülkede alternatif sivil hizmet süresinin, askerlik hizmeti süresinden daha fazla olduğunu görüyoruz. Örneğin; Avusturya'da normal askerlik süresi 8 ayken, alternatif sivil hizmet süresi 12 aydır, Ermenistan' da askerlik süresi 12 ay, alternatif sivil hizmet süresi 42 aydır, Letonya' da askerlik süresi 12 ayken, alternatif hizmet süresi 24 aydır.⁹⁹ Bu şekilde alternatif hizmeti seçen kişiler daha uzun dönem “hizmet veriyor” dolayısıyla haklarından tam anlamıyla yararlanamıyor. Askerlik hizmeti ve alternatif sivil hizmet sürelerinin eşit olduğu ülkelere bakacak olursak; Almanya, İsveç, Danimarka ve Arnavutluk'u örnek verebiliriz.

Alternatif sivil hizmet ile ilgili bir diğer önemli konu; “sivil” olarak adlandırılması gereği, hizmeti organize eden, (gerekliyse) denetleyen kurumların, sivil kurumlar olması gerekliliği. Örneğin; Almanya'da; Gençlik, Aile, Kadın ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı bulunan Federal Sivil Servis Ofisleri alternatif hizmet yerlerine yönlendirmeleri yapmaktayken; Ermenistan, İsveç, Letonya, Litvanya ve Makedonya'da bu kurumlar Savunma Bakanlığı'na bağlıdır.

Bir başka önemli husus ise vicdani reddini deklare eden kişinin, vicdani, politik, dini düşüncelerinin ve inançlarının sorgulanması ve karar verme sürecinde kimin/ hangi kurumun “tayin edici” olacağı durumu. BM İnsan Hakları Komisyonu

⁹⁹Çınar H. Özgür. 2008. “Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Red Hakkına Genel Bir Bakış”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s.240

“devletlerin vicdani ret talebini bir sorgulama yapmaksızın geçerli kabul ettiği olgusunu (Karar 1998/77) memnuniyetle karşılamaktadır, ancak bir sorgulama olacaksa da bu 'bağımsız ve tarafsız bir karar merci' tarafından gerçekleştirilmelidir. İnsan Hakları Komitesi, bunun anlamını bu sorgulamanın Savunma Bakanlığı değil, sivil otoritelerin denetiminde yapılması gerektiği şeklinde yorumlamıştır”.¹⁰⁰

Ancak diğer taraftan düşünce, din ve vicdan özgürlüğünden bahsederken, bir takım kurumları (ister askeri, ister sivil olsun) bu kavramları sorgulayıcı, denetleyici konuma getirmek, kanımca çelişkili ve “suiistimale açık” bir durum yaratıyor.

BM ret hakkının tanınmadığı durumlarda, vicdani retçilerin cezalandırılması sürecine dair de bir takım standartlar geliştirmiştir.1998/77 no' lu kararda ifade edildiği şekliyle; “vicdani retçiler hapis cezasına, ölüm cezasına ve askerlik hizmetini yapmayı sürekli biçimde reddetme durumunda, tekrar eden cezalandırılmalara çarptırılmamalıdır.”¹⁰¹ Örneğin; Osman Murat Ülke davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi birbirini takip eden mahkûmiyetlerin ve cezai işlemlerin devam etme riskini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. Madde'sinin ihlali olarak küçük düşürücü ve aşağılayıcı olduğu sonucuna varmıştır.

Diğer yandan vicdani ret, aynı zamanda birey için temel hak olan, yaşam hakkıdır”. Savaşa, öldürmeye, ölmeye karşı bir duruş olmasından dolayı temel hak ve özgürlükler alanında yaşam hakkına dayandığı söylenebilir. “Vicdani reddi, öldürücü güç kullanma yükümlülüğüne karşı bir tutum olarak betimleyen BM İnsan Hakları Komitesi'nin Mart 1989 tarihli 89/59 no' lu kararının dolaylı yoldan vicdani ret ile yaşam hakkı arasında bir ilişki kurduğu ileri sürülebilir.”¹⁰²

Sonuç olarak; Vicdani Ret Hakkı uluslararası hukuk bağlamında tanınmış, gerek Birleşmiş Milletler Komitesi, gerek Avrupa Komisyonu ve Parlamentosu, bu doğrultuda gerekli yasal düzenlemeleri yapmıştır.

¹⁰⁰ Brett, Rachel.2008.“Askerlik Hizmetinin Vicdanan Reddi ve Alternatif Hizmette Uluslararası Standartlar”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s.253

¹⁰¹ Agm, s.255

¹⁰² Arslan, Orhan. 2008. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Red Türkiye Örneği. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, s.66

Türkiye'de askerlikle ilgili yasal mevzuata baktığımız zaman; Anayasanın 72. maddesine göre; “Vatan hizmeti her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin silahlı kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir”¹⁰³ ifadesini görüyoruz.

Anayasaya göre iç kanunlarla düzenlenen askerlik hizmeti, 1111 no' lu Kanunun 1. Maddesinde; “Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, iş bu kanun mucibince askerlik yapmaya mecburdur” şeklinde belirtilmiştir. 1111 no' lu askerlik kanunu ve 1076 no' lu Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu askerliği zorunlu hale getirmekte ve vicdani ret hakkını tanımamaktadır.

Ancak bu yasaların dışında, günümüzde; savaş karşıtlarını, vicdani retçileri ve militarizmi sorgulama sürecine giren birçok yazar, akademisyen ve gazeteciye “yıldırımaya” “engellemeye” çalışan zihniyetin “araç olarak kullandığı” eski TCK 155. Madde, şimdiki 318. Madde olan “halkı askerlikten soğutma” suçudur.

318. maddeye göre, "(1) Halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. (2) Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır." Bu madde 2006'nin Haziran ayında kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu ile; “bu eylem, suç işlemek üzere kurulmuş bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde yapılmışsa” şeklinde ifade edilerek, “terör suçu” kapsamına alınmıştır.. Böylece cezanın alt ve üst sınırı yükseltilmiş ve suçu işleyenlerin DGM'ler yerine kurulmuş Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nde yargılanmasının onu açılmış oldu. Eski TCK 155 ya da yeni TCK 318. Madde nedeniyle bugüne kadar yargılananlara baktığımızda; Ali Nesin, Etyen Mahcupyan, Lale Mansur, Şanar Yurdatapan, Perihan Mağden, Zuhale Olcay ve Cezmi Ersöz gibi isimleri görüyoruz. Ordunun bu kadar “güçlü ve köklü” olduğu bir ülkede, halkı askerlikten soğutmanın bu kadar “kolay” olması kanımca ironik bir durum yaratıyor.

Belirli davalarda TCK 318. Maddenin tek başına kullanılmadığını, destekleyici

¹⁰³Çınar H. Özgür. 2008.“Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Red Hakkına Genel Bir Bakış”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s.236

olarak; TCK Madde 216; “halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama”, ve TCK Madde 301; “Türklüğü Cumhuriyeti, devletin kurum ve organlarını aşağılama” suçlarıyla birlikte ele alındığını görüyoruz.¹⁰⁴

Vicdani retçilerin yargılanma sürecinde etkili olan bir diğer kanun; Askeri Ceza Yasasında bulunan “emre itaatsizlikte ısrar suçu” (87/1 ACY). “Mutlak itaati öngören sistem içinde her türlü itaatsizlik eylemi “emre itaatsizlikte ısrar” suçu kapsamında değerlendirilir ve kişi, itaatsizlik motivasyonunun kaynağına bakılmaksızın üç aydan iki yıla kadar hapis cezası talebiyle yargılanır”.¹⁰⁵ Vicdani Retçi Osman Murat Ülke, Mehmet Tarhan, Mehmet Bal ve Halil Savda' nın defalarca aynı suçu işlemiş gibi gösterilmelerinin nedeni, birçok kez emre itaatsizlikten yargılanmalarıdır.

Anayasa ve TCK' da yer alan tüm ilgili kanunlar Türkiye'de vicdani reddin hak olarak tanınmasının önündeki engeller gibi görünüyor olmasına karşın, bu alanda çalışmalar yürüten birçok hukukçuya göre durum bunun tersidir. Çünkü Anayasanın 72. Maddesinde yer alan; “ Bu hizmetin silahlı kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir” ibaresi, zorunlu askerlik hizmeti yerine, alternatif sivil hizmetin önünü açıyor. “Anayasanın sistematüğinden ve amaçsal yorumundan zorunlu askerlik hizmetinin anayasal bir gereklilik olduğu sonucunun hiçbir biçimde çıkarılamayacağı sonucuna ulaşmaktayız. Anayasanın 72. Maddesinin zorunlu kıldığı tek kategori 'vatan hizmet'idir. Ancak bu vatan hizmetini, nasıl anlaşılması gerektiği madde içerisinde bize açıklanmamaktadır.”¹⁰⁶

Bir diğer önemli nokta; vicdani ret hakkını, uluslararası insan hakları bağlamında ele aldığı şekliyle “düşünce, din, vicdan özgürlüğü” açısından ele alacak olursak, benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 24. Maddesinde; “Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir” ve 25. Madde “ “Herkes

¹⁰⁴Üçpınar, Hülya.2008.Türkiye'de Vicdani Reddin Suç ve Ceza Konusu Olması ve Sonuçları, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları s. 327

¹⁰⁵ Agm, s.319

¹⁰⁶Can, Osman.2008.Vicdani Red ve Anayasa, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 302

düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse... düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” hükümleriyle, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığını görmekteyiz. Dolayısıyla Türkiye’de; anayasal güvence altında “korunan”, bireylerin düşünce ve vicdan özgürlüğünün, kamusal alanda dile getirildiğinde, “nasıl” ve “neden” bir suç unsuruna dönüştüğünün algılanması ve açıklanması, vicdani reddin hak olarak tanımlanması sürecinin önünü açacaktır.

Sonuç olarak; vicdani ret hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi' nin 18. Maddesi ((Türkiye'nin de taraf olduğu), Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesinde belirtilen “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” kapsamında değerlendirilmekte ve tanınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti; AİHM ve BM Keyfi Tutukluluk Çalışma Grubu tarafından, vicdani retle ilgili gerekli yasal düzenlemeleri yapmadığından, ya da vicdani retçilere “insanlık dışı” muamele edilmesinden dolayı raporlarla eleştirilmiş ve cezai yaptırım almıştır. Bunlara ilaveten Avrupa Birliğine üyelik sürecinde, Avrupa Konseyi'ne üye olan ülkeler arasında, sadece Türkiye ve Azerbaycan'ın vicdani ret hakkını tanımaması, devletin üzerine düşünmesi gereken konulardan biridir. Türkiye’de Vicdani Ret hakkının tanınmasına ulusal hukuk açısından bakacak olursak, Anayasa’da zorunlu askerliği “şart koşacak” bir düzenleme görülmediğini ve bireyin düşünce, vicdan, dini inanç özgürlüğünün güvence altına alındığını görüyoruz. Dolayısıyla vicdani reddin bir hak olarak tanımlanmasının önündeki engeller hukuki normlar değil, on yıllardır süre giden “ Her Türk Asker Doğar” devlet ideolojisinin, bu ideoloji doğrultusunda oluşturulan sosyal ve politik söylemlerin, normların ve algıların sonucudur.

3. Türkiye’de Vicdani Ret Deneyimleri

Bu bölümde günümüzde Türkiye’de vicdani ret hareketi, vicdani retçilerin ve savaş karşıtı mücadele içerisinde yer alan anti-militaristlerin bu süreci deneyimlerine ilişkin derinlemesine mülakat çalışması sunulmaktadır. Bir önceki

bölümde araştırmanın altyapısını oluşturmak amacıyla Türkiye’de vicdani reddin tarihsel gelişimi aktararak araştırma zemini ortaya konulmuştur.

3.1 Yöntem

Bu çalışma kapsamında Türkiye’de ki vicdani ret hareketi içerisinde aktif olarak yer alan vicdani retçiler ve savaş karşıtları ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmış, çeşitli konular hakkında görüşleri alınmıştır. Vicdani ret hareketi içerisindeki farklı oluşumların, ağların etkisini belirlemek amacıyla İstanbul Anti-militarist İnisiyatif, İzmir Savaş Karşıtları Derneği, Savaş Karşıtları internet sitesi ve farklı Dayanışma İnisiyatiflerinde aktif olarak yer almış kişilerle görüşülmüştür.

Her bir görüşme yapılandırılmış bir görüşme rehber formu üzerinden hazırlanmış olmasına karşın, görüşmeler sorularla sınırlandırılmamış, görüşülen kişilerin yönlendirmesi ve yaşam deneyimleriyle çeşitlenmiştir. Kavramlar üzerine yapılan tartışmalarda, üzerine konuşulan kavramların, belirli bir çerçeve doğrultusunda tanımları verilmemiş, kişilerin algıları üzerinden şekillenmesi ve üzerine konuşulmasına çalışılmıştır. Görüşme formunda altı ana başlığa yer verilmiştir. Bu başlıklar; vicdani ret algıları, Türkiye’de vicdani ret hareketi ve örgütlülük, vicdani retçi, savaş karşıtı olma süreci “hikâyesi”, yaşam deneyimleri, Sivil itaatsizlik-vicdani Ret ilişkisi, Vicdani ret hareketi içerisinde kadınların etkisi, Türkiye’de vicdani reddin bir hak olarak tanınması sürecinde uluslararası kurumların ve normların etkisi, konularını içerecek şekilde düzenlenmiştir. Buna ilaveten, kişisel bilgiler başlığı altında görüşülen kişiler hakkında demografik, sosyal ve ekonomik verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Vicdani ret algısı başlığında, görüşülen savaş karşıtlarının, vicdani reddi nasıl tanımladıkları, hâlihazırda var olan vicdani ret tanımları içerisinde hangisini kendi politik görüşleri doğrultusunda sahiplendikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Vicdani retçi olma süreci hikâyesinde ise, kişisel yaşam deneyimleri ve o deneyimlerin vicdani retçi olma sürecine, seçimine katkısı üzerine görüşülmüştür. Türkiye'de vicdani ret hareketi ve örgütlülük bölümünde, böyle bir hareketten bahsedebilir miyiz, bu hareket örgütlülük içeriyor mu konuları üzerine konuşularak Türkiye'de ki vicdani ret mücadelesi anlaşılmaya çalışılmıştır. Sivil itaatsizlik-vicdani ret ilişkisi başlığında, böyle bir ilişkiden bahsedebilir miyiz, vicdani ret, bir sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlanabilir mi soruları üzerinden görüşülen kişilerin bu kavramları nasıl tanımladığı ve kavramlara dair algıları kavranmaya çalışılmıştır. Türkiye'de vicdani ret hareketi içerisinde kadınların etkisi bölümünde kadın retçiler ve harekete katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak Türkiye'de vicdani reddin bir hak olarak tanınması sürecine uluslararası kurumların ve normların etkisi bölümünde BM, AB gibi kurumların sürece olumlu etkisi olabilir mi, devlet üzerine baskı unsuru oluşturabilirler mi konuları tartışılmış, bugüne kadar ki AİHM süreci ve etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşme yapılan kişilere, yer aldıkları “sosyal ağlar”, ortak platformlar ve gerçekleştirdikleri eylemler, faaliyetler aracılığıyla ulaşılmıştır. Eylemler ve faaliyetlerin takip edilmesi sürecinde, savaş karşıtları internet sitesi ve mail grubu aktif olarak kullanılmıştır.

Görüşmeyi yapan kişi, öncelikle çalışmanın konusu, kapsamı ve neden bu çalışmayı yapmayı tercih ettiği hakkında bilgi vermiş, bir güven alanı oluşturmaya çalışmıştır. Görüşme sürecince mümkün olduğunca akışa müdahale edilmemiş, görüşme yapılan kişinin konuşması, kendi yaşam deneyimlerini paylaşması için teşvik edilmiştir. Görüşme sonrası, görüşmenin deşifreyonları gönderilmiş ve son bir kez kişilerden onay alınmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde görüşmeler, 1.8.2007-2.8.2007 ve 1.3.2009-1.5.2009 tarihleri arasında İstanbul ve İzmir'de gerçekleştirilmiştir. İzmir' de Osman Murat Ülke ve Hülya Üçpınar ile Çağdaş Hukukçular Derneği'nde görüşülmüştür.

İstanbul'da Mehmet Bal, Mehmet Tarhan, Halil Savda, Doğan Özkan, Oğuz Sönmez ile Taksim'de Amargi ve Leylek Kafe' de görüşülmüştür. Görüşme süresi 45 dakika ile 2,5 saat arasında sürmüştür. Görüşülen kişilerin 5'i vicdani ret deklarasyonlarında bulunmuş, bir kişi AIHM davalarında avukatlık yapmış, bir kişide İstanbul Anti-Militarist İnisiyatif içerisinde aktif olarak faaliyet göstermektedir.

Görüşme yapılan kişilerde, yaş aralığı olarak 29-42 yaş aralığı gözetilmiştir. Toplam 7 savaş karşıtı ile görüşme yapılmıştır. Görüşülen kişilerin 6'sı erkek, 1'i kadındır.

3.2Bulgular

3.2.1.Vicdani Ret Algıları

1990'lar la birlikte Türkiye'de başlayan vicdani ret hareketini anlamak, anlamlandırmaya çalışmak aşamasında retçilerin yapmış olduğu, birbirinden farklılaşan vicdani ret tanımlarına bakmak faydalı olacağından bulgularda yer verilmiştir.

“ Türkiye'de vicdani ret açıklamaları bugüne kadar örgütlü şekilde yapılmadı daha çok bireysel bir yerden başladı ama bu bireysel duruşlar ve açıklamaların her kişide bir ifadesi var. Herkes farklı yanıtlar verebilir neyi amaçladığı üzerinden, ama en azından bir savaşta yer almama, savaşın bir tarafı olmak istememe ve ona karşı tavır alma iyi bir amaç ve buradaki en güçlü, en iyi amaçlardan bir tanesi. “

(Halil Savda, vicdani retçi, 35 yaşında)

“ Türkiye'de ki vicdani ret hareketinde şöyle bir durum yok, tüm savaşlara karşıyız ama, Türkiye'de yaşanan iç savaşa da, Zaire'de ki kadar mesafeliyiz gibi bir durumda yok haliyle çünkü biz burada yaşıyoruz. Zaire'de ki daha önemsiz demiyorum, ya da orada ki için Hiçbir şey yapmıyoruz gibi bir durum yok. Haliyle ağırlığı buraya vermek durumunda kalıyoruz, çünkü hepimiz bu savaşın bir parçası olmamaya çalışıyoruz. Ya da Irak'ta ses çıkarıp başka bir alanda ses çıkarmamak”

(Mehmet Tarhan, vicdani retçi, 31 yaşında)

Türkiye'de ki savaş karşıtı hareket içerisinde yer alanların vicdani ret tanımlarına baktığımızda; tanımların genel olarak birkaç anahtar kavram üzerinden şekillendiğini görüyoruz. Bu kavramlardan bir tanesi “haklı savaş olmaması”, başka bir ifadeyle “savaşın hiçbir şekilde meşru kabul edilemeyeceği”. Bu doğrultuda Halil Savda, vicdani ret tanımının kişiden kişiye değişebileceğini ve bu tanımların “doğru” “yanlış” diye kategorize edilmemesi görüşünde olduğunu belirtirken, “savaşta yer almama” “savaşa taraf olmama” duruşunun en önemli amaç olduğunu belirtiyor. Mehmet Tarhan ise tüm savaşlara karşı olma ön koşulunu vurgularken, bu duruşun eylemsellik ve tepki anlamında aynı yere denk düşmek durumunda olmadığını ifade ediyor.

“Vicdani ret bizim söylemimiz içerisinde, hem bireyin kendine sadık kalmasının aracıken, aynı zamanda de- militarizasyon için bir araçtı, bu ülkede militarizmin geriletilmesi için bir araçtı. Yani ikili bir yapıydı hem bireysel, hem kolektif” (Osman Murat Ülke vicdani retçi, 39 yaşında)

“Eski vicdani Reddin karakteri; Militarizm karşıtı genel yaygın bir mücadele alanı” nı tarif ediyordu. (Mehmet Tarhan, vicdani retçi, 31 yaşında)

Görüştüğüm kişiler için, vicdani ret tanımları içerisinde ki bir diğer önemli anahtar kavram; anti-militarizm. Vicdani retçiler içerisinde çoğunluğun anti-militarist olması, vicdani reddin; toplumun de-militarizasyonu sürecinde uygulanan eylemlerden biri olarak kabul edilmesini, militarizmin içine “sindiği”, şekillendirdiği toplumsal ilişkileri ve hiyerarşik yapılara karşı bir duruş anlamında ifade bulduğunu belirtmek gerekir. Osman Murat Ülke ve Mehmet Tarhan'ın tanımlarını bu açıdan ele almak gerekir.

Vicdani ret tanımları içerisinde farklılık oluşturan unsurlardan bir tanesi de “Total Ret” ve sivil alternatif hizmeti savunan “Sivil Ret” kavramları.

“ Benim durduğum yer vicdani reddin altında Total reddir. Ben kendimi vicdani retçi olarak tanımlıyorum. Tanımlarken de, sivil alternatif hizmeti öngördüğüm ve bunu arzu ettiğim değil, doğrudan bir militarizm eleştirisi yaparak sivil alternatif hizmetinde bir savaş ekonomisinin parçası olduğunu ortaya koyarak. Daha doğrusu; daha somut konuşulması gerektiğini düşünüyorum. Sivil Alternatif Hizmeti reddederken bunu neden reddettiğimizi açıklamak gerekiyor, bunun sendikal gerekçeleri, emek sömürsü üzerinden, savaşlarla ilişkisi” . (Mehmet Tarhan)

“Vicdani Ret ve Total Ret ayrımının esası şurada, toplumsal edimin veya başka bir ifadeyle devletin bütün yapılarla reddini amaçlamıyor, ama total retçi olduğunu ifade eden insanlar, devletin bütün görevlerini, o toplumsal edim olarak ifade ettiği zorunlulukların da içerisinde olduğu bütün o ilişki tarzlarını reddettiklerini ifade ediyorlar ve böyle bir algı içerisinde olduklarını ifade ediyorlar ve bundan dolayı total retçi olduklarını ifade ediyorlar.”Onun için ben kendimi hiçbir zaman total retçi olarak ifade etmedim, ama bugün bana deseler ki, ya da bir yıl önce bana deseler di ki, sana yasal düzenleme yapıyoruz, 10 ay veya 8 ay devletin şu sivil hizmetinde çalış deselerdi gene yapmazdım. ama ben kendimi Hiçbir zaman total retçi olarak ifade etmedim çünkü, bana göre bu tarz bir ayrımı belki bugünden yapılabilir bir sürü arkadaş bunu yapıyor da, ama ben bu ayrımı bu günden çok gerekli görmüyorum. Ve benim esas yaptığım ayrım burada bir vicdani retçi şiddetin her türlüsüne karşı mı?Her türlü şiddeti red ediyor mu? Bir vicdani retçi tahakküm biçimlerinin, hiyerarşik ilişkilerin hepsine toplumsal cinsiyet rollerine hepsine karşı mı?”(Halil Savda, vicdani retçi, 35 yaşında)

Görüşüğüm kişiler açısından bu tanımların farklılık gösterdiğini görüyoruz. Halil Savda; Türkiye'de, sivil alternatif sivil hizmetin yasallar doğrultusunda kabul edilmemesi nedeniyle böyle bir ayrıma gidilmesinin çok anlamlı olmadığını vurgulayıp, kendi vicdani ret tanımı üzerinden öncelikli “değerleri” ifade ederken, Mehmet Tarhan bir üst başlık olarak vicdani ret kavramını kullanmanın ve Total Ret kavramını somut olarak belirtmenin önemini vurguluyor.

“ Türkiye'de ki vicdani retçilerin hiç biri kendini Kürt vicdani ret hareketi demedi. Kürt ismi konması acayip, bence saçma bir şey. Benimde başıma böyle bir şey geldi; “Ne yani sen Türk ordusuna hizmet etmeyecek misin?” dediler. Bende “valla beni çağıran ordu hangisi olursa olsun; Yunan ya da Ermeni, hiç birine hizmet etmeyeceğim” dedim. Zaten bunu dediğinde, karşıdakinin gardını düşürüyorsun ki, perspektif bu. Hiç bir ülkenin ordusuna hizmet etmemek. Bunun adına millet koymanın ne anlamı var. Ama işte başına Kürt koyunca, bu insanlar; “ Türkiye ordusuna hizmet etmeyeceğim,ama gerilla hak mücadelesi falan diyebiliyorlar. Böyle bi boyutu var. Haklı savaş kavramını kabul eden bir sürü insan var. Van Vicdani Red İnisyatifindekilerde böyle bir durum yok. Onlar biz burada iki arda bi dereyiz diyorlar. Bir tarafta gerilla baskısı, bir tarafta devlet baskısı. Hakikaten çok zor durumlar, ama inanılmaz bir şey de yapıyorlar.

(Mehmet Bal, vicdani retçi, 34 yaşında)

“ Bizim kuşak retçiler (90'lar sonu 2000' ler başı reddini açıklayan) 2000-2005 ikinci kuşak, 2005 sonrası kuşak. 2005' ler den sonra deklarasyonlar daha sertleşmeye başladı. .2005 yılından sonra gerçekleştirilen vicdani ret deklarasyonlarında, Kürt hareketi içerisinde vicdani reddin tartışılmaya başlanması ile birlikte, Türkiye'de ki iç savaş vurgusunun daha yoğun, gelişmiş olduğu ret açıklamaları var. Mesela Kürt retçiler diye bir gruptan bahsediliyor. Oysa Kürt retçiler zaten vardı. Bu Kürt vurgusunu ve iç savaş vurgusunu yoğun şekilde yaparak ve kendini Kürt kimliği üzerinden tanımlayarak retlerini açıklayan insanlardan bahsediyorum. Oysa bende Kürdüm mesela, Yavuz'da Kürt ama biz o zaman bu şekilde tanımlamıyorduk kendimizi. Van Vicdani Red İnisyatifindeki retçiler o şekilde tanımlamıyor, metropollerde kiler daha çok, mesela son reddini açıklayan Ali'nin deklarasyonuna baktığımızda, Kürt vurgusunu yoğun şekilde görüyoruz. Benim için çok rahatsız edici değil, ama bir farklılık olarak tanımlanması gerekiyor.”(Mehmet Tarhan)

Son yıllarda Türkiye'de ki vicdani ret hareketi üzerinde en çok tartışılan konulardan bir tanesi, ret deklarasyonlarında etnik kimliğin, özelinde Kürt kimliğinin öne çıkıyor olması, bununda vicdani ret tanımlarında farklılığa neden olması. Mehmet Bal, konuya ilişkin görüşünü “haklı savaş kavramı üzerinden” açıklarken, Mehmet Tarhan “kendi üzerinden giderek” vicdani ret hareketi içerisinde bir kuşak ayrımı yaparak, tanımlar arasındaki farklılığa deyiniyor.

3.2.2 Vicdani Ret: Bireysel Tarihler

Çalışmanın bu bölümünde, görüştüğüm kişilerin, savaş karşıtı, vicdani retçi olma hikayeleri yer alıyor. Algılarımızı şekillendiren, yaşam deneyimlerimiz, kendi kişisel hikayelerimizdir yaklaşımından yola çıkarak, bu öznel hikayeleri kısaltmak ya da bölmek yerine hepsini olduğu gibi aktarmayı tercih ettim.

“95 yılında, 75 doğumluyum. 95'de askere gittim. Zamanı geldiğinde. O zamanlar kendimi politik olarak ülkücü olarak tanımlıyordum. Yaşadığım yer olarak Uşak'ın kasabasında.. Vatan millet Sakarya diyordum ben. Askere gitme heveslisi falan değildim. Fakat kaçınılmaz bir şeydir bu.. Süreç. Bir şekilde süreç bitti askerlik zamanı geldi biz de gittik. Acemi birliği 45 gün sonra usta birliği. 4 -4,5 ay gibi bir zaman geçti. Sivil bir olaydan, yani bizim askere gitmeden önce yaptığımız bir olay yüzünden biz tutuklandık. Tabi askerlik yaptığım esnada tutuklandığım için direk askeri cezaevinde konduk o davanın yargılanması 5 yıl sürdü. 5 yıl boyunca askeri cezaevinde tutuklu kaldım. Bu 5 yılda Eskişehir 2. sınıf askeri ceza evinde geçti. Yaklaşık 1,5 - 2 yıl falan ben, eski bana öğretilen yada içine doğduğum ortamdan ne öğrendiysem yada bende olan değerlerin hepsiyle götürmeye çalıştım. İşte bu benim kaderimdi vs vs. ama 1,5 - 2 yıl geçtiğinde bende olan şeyleri, bu süreci açıklamakta yada ifade etmekte bana yetersiz gelmeye başladı. İyice bunalmaya başladım. Çünkü her ay mahkeme oluyor. Bir tane ölmüş olan insan var. Biz 3 kişiyiz. Yani olayın iç boyutuna baktığında yani cinayet ve soygun olayı kim ne yaptıya girmeden bir fikir birliği var bizim. 3 kişi arasında. Diğerlerinden ayırmıyorum kendimi. Bu olaydaki sorumluluğun 3 te biri bana aitti. Benim bu noktaya gelmem için 1 buçuk 2 yıl artık bütün dini inançlarımı ya da kendi değerlerimin hepsi üzerinden gidince, bu bana yetmedi. İşte kaderdi şuydu buydu açıklamaları bana yetmedi. Yaklaşık 2 yıl sonunda bi yüzleşme yaşadım. Ben bu olayın bi parçasıyım, 3 kişiden biriyim. Öldürme olayına katılmadım ama fikir birliği olarak bu işin içindeyim..Bunu kendime ifade etmem 2 yıl sürdü. Her ay mahkeme oluyor duruşmaya gidiyorsun. Mağdur insanlarla yüz yüze geliyorsun. Eskişehir'den Uşak'a gelmek, 2 yıl alıyor. Çok rezil bir şey. Orada bile sahip olduğum değerleri tükettim. Yeni arayışlara girmeyi düşündüm, ama ne yapacağımı da bilmiyordum. Ama askeri ceza evinde kalan 2 - 3 ay kalıyor. Ben ilk girdiğimde 3 ay sonra duruşma oldu. Sürekli insanlar gelip gidiyor. Kimlerle yatsan askeri firarla, hırsızlık yapanına, eşcinselinden, Yehova şahidine,

vicdani retçisinden PKK 'lısına.. çok değişik insanlar. Geliyorlar, gidiyorlar ama ben kalıcıyım orada. Sürekli tabi hepsinin hikayesi ayrı ve ben tüm bunları dinliyorum. Tabi bu hikayeler o kadar birikti. Bunlar benim ceza evindeki hayatımda hiç duymadığım, aklımın ucundan geçmeyecek hikayeler, insanlar. İlk başta tabi klasik, bir eşcinsele, kasabalı nasıl davranır, ben de öyle davrandım. Bir PKK 'lıya nasıl davranır milliyetçi, ben de öyle davrandım. Ama ilk geldiğinde bakıyorsun, bu eşcinsel, Yehova şahidi aslında senden hiç farkı yok. O da insan hatta senin gibi düşündüğünü söyleyen, dinine bağlı olduğunu ifade eden, milliyetçi olduğunu ifade eden bir sürü insanın yaptığı, tırnak içinde yanlış o insanlar yapmıyor. Onların da yanlışları var. idealize etmiyorum.. Bütün bunları biri bana anlatsa, yada dolaylı bir kaynaktan bana ulaşırsa bunlar, hiçbir şekilde inanıp kabul etmeyeceğim şeyler. Ama bunları ben yaşadım. Bu insanların sorumlusu olarak idare eder. Onların alışveriş ihtiyacı olur benim üzerimden işliyor. Telefon etmesi gerekir, benim üzerimden işliyor. Bir sürü ilişkiler. Koğuş mümessili aslında, koğuştaki insanlarla idare arasındaki iletişimi sağlamak için. İdare disiplini sağlamak için o aracı kullanıyor. O aracı da bendim. Bu insanların tüm dertlerini dinlemek zorunda kalıyorsun. Bakıyorsun dertlerine senle o kadar çok ortak yönü var ki. Halbuki baktığında nefret edeceğin belki fırsatın olsa, ortam olsa öldüreceğin insanlar ama. bu klasik aynı sofrada yemek yiyorsun , aynı işleri yapıyorsun falan filan. Tabi aileleri seninkine benzeyebiliyor değişebiliyor. En etkilendiğim hikayeler. 2 Yehova şahidi vardı. Bu insanlar askerliği kabul ediyor fakat silah almıyor. ve dinsel gerekçe göstererek bunu yapıyorlar. Acaipti. nasıl olur falan..Sonra bunun üzerine, OSİ (Osman Murat Ülke) geldi. OSİ' yle 2 yıl aynı koğuşta kaldık. OSİ' nin cezaevi sürecinde biz yan yanaydık. İlk başta buna da tepki gösterdim ama ceza evi koşulları biraz farklıydı. OSİ gelince önce cezaevi müdürü beni çağırdı. Dedi ki: sizin koğuşa birini vereceğim, sorunu sizinle ilgili değil, ona karışmayın. ki bence bu olabilecek en iyi ceza evi müdürüydü.

Gardiyanı bir kenara bırakıp doğrudan benimle ilişki kuruyordu. Gardiyan, eşcinsel çocuklara eziyet etmek istediklerinde ben buna izin vermiyordum. Bu konuda beni destekliyordu müdür. Bu çocukları dışarı çıkarıp temizlik yaptırıyorlardı. Ben onların götürüp ezmek istedikleri çocukları göndermediğimde ceza evi müdürü tamam diyordu. Bir de artık yıllar geçtikçe o benim abim şekline dönüştü. OSİ geldi. Tabi ilk başta biz mesafeliyiz ama koğuşta bir uzman çavuş var, bu da askeri malzeme satmaktan mı nei bir şeyden tutuklandı. Sürekli koğuşu provoke etmeye çalışıyordu. Osi'ye karşı. İnsan etkileniyor bundan tabi ama idare bize öyle dediği için biz engelliyoruz. OSİ 1 ay kadar kaldı sonra gitti. Dedik ki biz tamam. 1 hafta sonra tekrar geldi. . 2. gelişte iş daha da ciddiye. Bunla daha çok konuştuk ama. Sürekli kavga ediyoruz. Yani tartışıyoruz birbirimize bağırıp 1 hafta falan konuşmuyoruz. Fakat koğuşun işleyişine bakıyor.

Koşuşun bir sistemi var yürümesi gereken. Ekonomik anlamda koşuşun işlemeşi var. 12 kişilik koşuşta 10 kişinin parası olmuyor mesela. Onlar, sigara içmek istiyor falan..çay içmek istiyor. Herkes para topluyor vs. Acayip böyle idare etmek zorundasın ama bütün bunlara eksiksiz katılıyordu. Ben ülkücüyüm milliyetçiyim deyip bir sürü yalan söyleyen insandan falan daha ahlaklıydı. Tabi bunları sen göz önünde birebir görüp yaşıyorsun. Sonra aradan 1 ay geçti. Osi yine tahliye oldu. 1 hafta sonra geri O tartışmalar birbirimizi anlamalara döndü. Hiç bi zaman OSİ beni yargılamadı. benim onu yargıladığım olmuştur. Sert tepki falan da olmuştur ama o cevap vermiyordu. bana hiç bir zaman şey de anlatmadı, yani vicdani ret ya da anti-militarizm, anarşizm iyidir güzeldir diye propaganda da yapmadı. Böyle yapsa ters de tepebilirdi. Ama benim o sırada acayip bir şey dönemi oldu, Hayatımda psikolojimin çöktüğü bir donemdi. Mahkemeler devam ediyor. Hiç bir avukat davayı kabul etmiyor, senin için yapılacak bir şey yok diyor. Bizim davadan idam çıkacak. Öyle bir sonuca gidiyor. Bütün değerlerimi yıkmışım o ara ama yerine koyacak Hiçbir şeyim yok. Yani şu noktaya gelmişim. Mehmet yol belli ya devam edeceksin, devam edince bütün hayatı, değerlerini yıkıp yeniden oluşturmak için uğraşacaksın yada intihar edeceksin. Ben tam bu noktaya gelmişim.Benim dünyamda pencere açan insanları tanımamış olsaydım ben belki de ümitsizlikten intihar edebilirdim. Çünkü gerçekten çok dipteydim. Ben şeye kara verdim. Bu buradan ne sonuç çıkarsa çıkınsın ben bu cezaevinden çıkacağım. Bundan sonraki her anımı gerçekten bana verilen değil ben caba sarf edeceğim öğrenmek için diye kara aldım kendimce. Ve o günden sonra her şey çok değişti. Osi'ye kitaplar gelirdi bir sürü. Ben ilgilenmezdim başta. Sonra ben de okudum. Yıkılmışım içimdeki direnci. Önceden ben bakıyorum kitaba kapak fotoğrafına bakıyorsun ismine bakıyorsun: Bu benim dinime zarar verir diyorsun. Düşünceleri okumuyorsun. Ret ediyorsun. Ben bunları bir kenara bıraktım. Kolay mı oldu? Hiç kolay olmadı. Okuma sureci başladı. Askeri ceza evinin acayip özel bi durumu vardı. Neredeyse bütün klasikler kütüphanesinde vardı. Bu inanılmaz bir şeydi. Tabi bu arada bu okuma surecine öyle bir girmişim ki 2 yıl falan geçti, Osi tahliye oldu. 6 yıl 9 ay toplam cezaevinde kaldım. Benim hayatım üniversite yada yüksek okul yada eğitim denilen... insanların yaşadığı o sureci ben açıkçası 7 yılda yasadım. Benim hayatımın en önemli en özel günleridir onlar. Ve sonra bu Rahşan affi denen bir af 99 yılında çıktım. Yoksa 16 yıl yatacaktım, yani 10 yıl daha içeride kalacaktım. O af sayesinde bizi bıraktılar. 2002'de 23 Mayıs tahliye oldum, jandarma 1 gun bana yol izni verdi. 1 gun sonra birliğe teslim olmam gerekti. Ben bu süreçte tabii ki vicdani ret kavramını, anti-militarizm kavramını kendi içinde olabildiğince o ortamda ne kadar sorgulanabilirse yada ne kadar bilgiye ulaşılabilirse oradan bakmaya başladım olaya. Ben bu askerliği yapmayacağım. Yani fakat şunu düşündüm, tahliye olduğum 1 gun annemlerle kalıp askeri birliğe gideceğim. Ret ettiğim anda 1 gün dışarıda kalıp yeniden

cezaevine gireceğimi biliyorum. O 7 yıllık süreçte karar almıştım, ‘ya Mehmet geri kalan 14 ayın var. 14 ayda boyun eğ bitir bu askerliği’. Bu kararı almıştım. Tekrar askerim, Mersine. gittim tabı ben ceza evinden çıkmışım. Birlik içerisinde klasik asker gibi davranmıyorlar bana. İşte ilk başta silah atış falan yapmamı istediler, nöbet yazmak için. Dedim ben silah istemiyorum, silah vermeyin bana. Tamam mamam dediler, geçiştirdiler falan. Koğuşcu bahçıvan, cay ocağı bilmem ne falan arada takılıyor ben. Kütüphaneyi bana verdiler. Müdür iyiydi, psikolojimin bozuk olduğunu düşünerek beni hastaneye gönderiyordu. Hastanedeki doktorla tartıştık zaten bu bana sürekli ilaç yazıyor. Giderek dozu arttırıyordu ilaçların . Bu sefer sürekli uyuyorsun. Sabah kalkıyorsun lanet olsun o tek elbiseyi giyiyorsun. Bir suru uygulama falan. En son ben hastane sevki için 4 - 4,5 ay kadar buna devam ettim. Askerlikte. Hastaneye gittim Adana’ya, hastanede doktorla kavga ettik. Döndüm ve vicdani reddimi açıklayacağımı söyledim. (Mehmet Bal)

1996 yılında (ondan sonrası da var)2004 yılında Antep H Tipi kapalı cezaevinden tahliye oldum bir siyasi suç nedeniyle yatıyordum. Tahliye olduğumda beni kelepçe, ellerimi kelepçelediler, 6 gün Antep'te şehit Kamil karakolunda kaldım, oradan beni Tekirdağ Beşik tepe Kışlasına getirdiler. Vicdani Reddimi 2004 yılının sonunda Kasım ayında Askeri Kışlada açıkladı. Tabii bundan önceki süreçte, ben Şırnaklıyım, Cizreliyim oralarda şiddet bütün sosyal ilişkilerin içine işlemiş ve sosyal ilişkilerin tümü şiddet üzerine kurgulanıyor, onun üzerine yürüyor, Bu aile içi ilişkilerde de böyledir, iş ilişkilerinde de böyledir. Devletin uzun yıllardır uyguladığı şiddet politikaları da var, yine “kültür sağlık” hareketinin uyguladığı çok yoğun bir şiddet var.

Yine hani; şiddet sadece doğrudan uygulanan yöntemlerle yürümüyor, dile bir şiddet sinmiş durumda, aile içi ilişkiler kardeşler arası ilişkilere üzerine oturmuş durumda, oradaki kurumsal yapılar, şiddetin yol açtığı ve şiddetin sağladığı “olanaklarla” tahakkümcü ve hiyerarşik bir yapıya bürünmüş durumda ve dolayısıyla böyle bir ortamda büyüdüm ben. Ve zaten PKK ve devlet arasındaki o şiddet hadisesinden önce de, aşiretler arasında farklı bir şiddet ilişkisi vardı, aynı şekilde devlet ve oradaki sivil vatandaş arasında benzer bir şiddet ilişkisi vardı. Köy içinde bile, ben hatırlıyorum bizim köyde bile, 2 tane mahalle vardı, aslında mahallede değil bir köydü, çok da birbirinden uzak da değil, iç içeydi tüm evler,köyde bile mahalle kavgaları vardı, biz çocukken mahalle kavgaları yapardık.bizim mahallenin çocuklarıyla öbür mahallenin çocukları kavga ederdik böyle bir ilişki tarzı ve biz aynı çocuklarla aynı okulda okuyor aynı masaları paylaşıyorduk, dolayısıyla böyle bir ilişki de vardı.Bu tarz bir ortamda büyüdüğümünden dolayı zaten şiddet hayatın her alanında, benim psikolojimi, dilimi, ilişkilerimi,algımı, bakışımı tamamıyla belirlemiş durumdaydı. Böyle bir ortamda 1993

yılında ben gözaltına alındım bir ay Şırnak askeriyesinde gözaltında kaldım ve bir dizi işkence gördüm.. Ve sonra tutuklandım Diyarbakır cezaevine sevk edildim, ceza aldım2 yıl 10 2 yıl 10 ay cezaevinde yattım. 1996 yılında tahliye oldum ve köye gittim. Biraz daha belki köyden, sosyal çevreden kopamamam denebilir, birazda ailenin telkinleri, zorlaması denebilir, bu sefer tercihim köyde kalmaktan yana kullandım, bizim geleneksel ilişkileri sürdürme biçiminde kullandım ve bunu yapabilmem için de askere gitmem gerekiyordu. Ve onun için askere gittim Acemi Birliği Manisa Batı kışlada bir bölgeydi oraya gittim ve acemi birliğini yaptım Ama orada milliyetçi söylem o kadar ki hakim ki, çok hakim bir milliyetçi söylem var. Bir de Kişinin öz -iradesini yok eden, onu oldukça dumura uğratan bir ilişki tarzı var ve bunlarla birlikte o yıllarda gördüğüm işkenceden dolayı duyduğum bir tepkide vardı. O 2.5 aylık acemi birliğinden sonra bunu artık sürdüremeyeceğimi anladım ve dağıtım izninde bir daha gidip teslim olmadım. 1 yılın sonunda Mersin'de yakalandım ve bu sefer örgüt üyesi olmaktan 14 yıl 6 ay ceza yedim, 2004 yılında çıkan İnfaz kanunundaki değişiklikler sonucunda 2004 yılının sonunda tahliye oldum. Benim vicdani retçi olmamın esas nedeni tüm bu süreçlerin getirdiği fikri değişim denilebilir belki, çünkü o şiddet ortamında büyümüşün ve o şiddetin insanları daha çok ezdiğini, insanları daha çok mağdur ettiğini ve bu şiddet sonucu insanların gelişim kaydetmediğini görüyorsun, benim dağa giden, dağda vurulan arkadaşlarım oldu, gözlerimle nevruzlarda vurulan insanları gördüm, karakol baskınları bölgede çok yoğun yaşanıyordu askerler ölüyordu, gerillalar ölüyordu, sivil insanlar ölüyordu. Bunu zaten birebir yaşıyorsun bunun acısını birebir hissediyorsun, yine kendim zaten bir dizi işkence gördüm, bunun kötülüğünü görüyorsun, anlıyorsun ve şiddetin, zorun sorunu çözmediğini, sorunu yeterince anlatmadığını görüyorsun bir süre sonra. Çünkü PKK uzun yıllardır silahlı mücadele yürütüyor ve silahlı mücadele, sorunu, Kürt sorununu çözmedi ,devlet uzun yıllardır inkarcı bir politikayla zorla, şiddetle Kürt sorununu yok etmeye çalışıyor, böyle bir sorun yok ve üstünü örtmeye çalışıyor, asimilasyonla sorunu bitirmek istiyor, bu da sorunun çözümüne katkı yapmıyor. Bunları gördüm. Zorun şiddetin sorun çözümüne yönelik katkı sağlamıyor aksine sorunu daha da zora soktuğunu kangrenleştirdiğini gördüm, aynı şekilde zorun, şiddetin toplumsal travma yarattığını gördüm, yine zor ve şiddet örgütlenmelerinin çok ciddi ve güçlü hiyerarşik, tahakkümcü yapılara bürünüp insan iradesini, insan özgürlüğünü yok ettiğini gördüm, dolayısıyla artık tahakkümden uzak, zorun olmadığı bir yaşam tarzının, bir örgütlenme biçiminin ve buna uygun bir dilin ancak sorunların çözümüne katkı yapabileceğini anladım ve bunun sonucunda savaş karşıtı, vicdani retçi oldum ve 2004 yılının Kasım ayında askeri kışlada vicdani reddimi açıkladım.” (Halil Savda)

“ Liseden sonra devlet memurluğuna başladım, Diyarbakır Lice'de çalışmaya başladım. Oradaki iç savaşa yakın tanıklık etmek yavaş yavaş bu süreci oluşturdu diyebilirim. Çatışma ortamında yaşarken bir yandan devlet memurusun, diğer taraftan sivilsin, Kürtsün, ama hala devlet memurusun, devletin arabalarını kullanıyorsun vs. Orada bir arada kalma ve sıkışma yaşadım ve fark ettim ki tamda aslında aradakiler, hiçbir silahlı gücün çok da umurunda değil, her taraf için feda edilebilir kişi olma haliyle yüzleştim, bir de tabii çevremde çok fazla olayla karşılaşıyordum, mayına basıp parçalanan inek de benimle ilgiliydi , çöplükte oynarken elinde fünüye patlayan çocuk, gece sokağa çıkma yasağı olduğu için gidip serumunu ben değiştiriyordum araka sokaklardan. Bütün bunları düşününce bu ordunun burada ne işi var noktasına geldim, o fünüye neden orada çöplükte, bu mayın nerede burada duruyor. Bütün bunları düşünmeye başlayınca savaşların kaynağının silahlı güçler ve ordular olduğuna inanmaya başladım Tüm bu süreçte de Osman Murat Ülke'nin cezaevi süreci başlamıştı, onu da gazetelerden takip ediyordum, sonra onunla bağlantıya geçtim. Dışında kalmanın ahlaki olarak, bana daha iyi geleceğine, benim düşüncelerime daha uygun olacağını düşündüm. Ama tabii bu dışında kalmak, Cam bir fanusun içine girip, ellerim temiz kalsın, tertemiz kalayım demek değil, 3. bir seçeneğin ve var olan o sorunlu durumla mücadele etmenin , o sorunlu durumun üstesinden gelmenin yollarından biri olarak, eli temiz tutmak, taraf olmamak, başka bir taraf olmak için seçim yapmak. OSİ ciddi bir örnek oluşturdu bende, tabii okuyup araştırmaya başladım. Sonuçta da tamam bende vicdani reddimi açıklayacağım dedim (Mehmet Tarhan)

Mehmet Bal, Halil Savda ve Mehmet Tarhan kendi öznel hikayelerini anlatarak, vicdani retçi olma sürecine nasıl geldiklerini, hangi yaşam deneyimlerinin onların bu tercihi yapmasında etkili olduğunu paylaştılar.

3.2.3 Sivil İtaatsizlik- Vicdani Ret İlişkisi

Bu bölümde, görüştüğüm kişiler için, vicdani ret deklarasyonları, sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlanabilir mi? sorusu üzerinden, vicdani ret- sivil itaatsizlik kavramları tartışıldı.

“Türkiye'de açıklamalar ve tutumlar bireysel olsa da, bu açıklamaların sonrasında bir dizi vicdani ret dayanışma inisiyatifleri, savaş karşıtı inisiyatifleri oluşturuldu. Hatta İzmir'de birkaç yıl faaliyet yürüten İzmir Savaş Karşıtları Derneği kuruldu. İstanbul'da İstanbul Savaş

Karşıtları Derneği kuruldu. Dolayısıyla Türkiye'de vicdani retçilerin oluşturduğu, vicdani retçileri destekleyen ve vicdani retçilerin amaçları doğrultusunda faaliyet yürüten anti-militarist savaş karşıtı bir dizi çalışma oldu. Sivil itaatsizlik eylemleri, çabaları oldu. Vicdani redde bu kapsamda, itaatsizlik eylemi olarak tanımlanabilir. Sivil tanımı ne kadar yapılabilir, doğru olabilir bilemiyorum ama ben çok kullanmıyorum ama vicdani ret iyi bir itaatsizlik eylemi ve bu konsept de uyuyor, bana göre. İtaatsizliğin esasları nedir? Bir tanesi görünür oluyorsun, bunu açık yapıyorsun, ne istediğini biliyorsun, sana bir dayatma var bunu reddediyorsun, açık yapıyorsun, aleni yapıyorsun ve vicdani ret tabi ki bir itaatsizlik eylemi. (Halil Savda)

“Vicdani Ret bir Sivil itaatsizlik eylemidir bence, bunu kabul etsen de öyle, kabul etmesen de öyle”

(Doğan Özkan, vicdani retçi, 31 yaşında)

Halil Savda vicdan ret hareketi içerisinde bir takım itaatsizlik eylemleri gerçekleştirildiğini, ama hareketin bütününe sivil itaatsizlik yerine, “itaatsizlik” demeyi tercih ettiğini vurguluyor. İtaatsizlik tanımını; görünür olması, aleni yapılması ve talebin bulunması üzerinden yapıyor. Doğan Özkan ise; sivil itaatsizlik tanımı üzerinden gitmeden, vicdani reddin doğrudan bir sivil itaatsizlik eylemi olduğunu ifade ediyor.

“Türkiye'de ki karakteri açısından baktığımızda, bence sivil itaatsizlik eylemi değil. Ben biraz daha Arendt yorumuna yakınım. Vicdani Reddin, dönem dönem bireysel bir duruş olması dışında, (çünkü bazen de bir hareketten, vicdani ret hareketinden bahsediliyor. Ben dönem dönem neredeymiş bu hareket desem bile). Özellikle kampanya örgütlenmelerini düşündüğümüzde, toplu halde hareket edilebiliyor. Ama yine de tek bir dava üzerinden götürülüyor, bunlar. Oradan baktığımızda bu toplu sayılır mı, sayılmaz mı bilemiyorum?”

“Ayrıca Vicdani Retçilerin istediği şey, anayasanın 72. maddesinin ya da 111 sayılı askerlik kanununun değişmesi değil. Vicdani retçilerin deklarasyonuna baktığımızda istedikleri şey çok daha total bir değişiklik bir yapı bozum isteniyor aslında, ama bir modelde sunulmuyor çoğunlukla”(Mehmet Tarhan)

Mehmet Tarhan, Türkiye örneği üzerinden vicdani reddin; tam anlamıyla kolektif

bir eylem olmaması, vicdani retçilerin “somut” taleplerde bulunmuyor olmasından dolayı, sivil itaatsizlik olarak tanımlanamayacağını belirtiyor. Ancak 2006 yılında kurulan Vicdani Red Platformu'nun “gördüğü” vicdani reddin bir sivil itaatsizlik eylemi olduğunu vurguluyor.

“Türkiye'de vicdani ret hareketi, sivil itaatsizlik değildir. Ancak Vicdani Red Platformu uydurma bir sivil itaatsizlik eylemiydi. VR Platformunun amacı yasada değişiklikti. O genişlemeyle birlikte, zaten Platformun hedefleri arasında sayıyı çoğaltmak gibi şeyler de vardı. Bu anlamda Sivil İtaatsizlik Eylemi tanımına tam uydurma. Platform her ne kadar total reddi işaret etse de öyle dolambaçlı bir yoldan işaret ediyordu ki sivil hizmetin üzerinden geçerek, bunu yapıyordu. Mesela şöyle şeyler söylüyordu; “Kişi askerlik hizmeti yerine, eğer başka bir şey yapmak istiyorsa, istediği yerde, istediği zamanda, istediği süreyle yapar gibi”. Kulağı öbür taraftan göstermek gibi. Platformun ilgilendiği tek alanda askerlik hizmeti de değildi zaten; Kadın retçilere, cinsel yönelim ayrımcılığına, ordunun uygulamalarına kadar şeyler de içerisinde vardı. Platformun gördüğü vicdani ret bir sivil itaatsizlik eylemiydi” (Mehmet Tarhan)

Osman Murat Ülke'de ; kamu vicdanına çağrıda bulunmak, eylemi aleni yapmak, “talebin meşruiyetini” görünür kılmak ve devlet üzerinde baskı unsuru oluşturmak açısından vicdani reddi sivil itaatsizlik olarak tanımlıyor.

“Politize vicdani retçi bu uygulamayı toptan ortadan kaldırmak ve mümkünse savaşı durdurmak, savaşın durdurulmasına katkıda bulunmak istiyor. Kendisini açıklamasının nedeni o, zaten sivil itaatsizliğin her zaman öyle bir boyutu var, bir haksızlığı aleni kılmak ve devlete sesleniyor gözükürken, aslında kamuoyu vicdanına seslenmek. Yani kamuoyunda bir mobilizasyon bir seferberlik olacak ki, devlet basınç altında olsun ve kültürel, sosyal bir değişimin ardından üst yapı değişebilir.”(Osman Murat Ülke)

3.2.4Türkiye'de Vicdani Ret Hareketi ve Örgütlülük

Türkiye örneği üzerinden, vicdani reddi bir hareket olarak tanımlayabilir miyiz? Ya da vicdani ret hareketi örgütlü müdür? Herhangi bir toplumsal hareket ve/veya örgütlenme tanımı yapmadan, tamamıyla görüşülen kişilerin “algısına” bırakarak, vicdani retçilerle bu konuyu derinlemesine konuştuk.

“ Türkiye'de vicdani ret hareketinden bence bahsedilemez. Hareketin olması için birlikte hareket eden insan topluluğu olması gerekir, ki öyle bir grup yok. Vicdani Retçiler genel olarak bir gündem yaratmaya çalışmıyorlar ki bu onu hareketten direkt olarak çıkaran bir şey. Bir hareketin bir gündemi vardır ve onu uygulamaya çalışır. Militurme'nin yapıldığı zaman birçok etkinlik oldu, o zaman bir hareket oluşmaya çalıştı ama olmadı. Vicdani Red Platformu' da dağıldı.” (Doğan Özkan)

Doğan Özkan toplumsal hareket kavramına, “birlikte hareket edebilirlik” ve “gündem yaratma çabası” üzerinden yaklaşarak, Türkiye'de ki vicdani ret alanında böyle bir durumun var olmadığını, bundan hareket olarak tanımlanamayacağını belirtti. Buna ilaveten, belirli zamanlarda, farklı bir takım etkinlikler ve “araçlar” kullanarak hareket oluşturmaya çalışıldığını ancak bununda sonuçsuz kaldığını ifade etti.

“www.savaş karşıtları. org çevresinde, o bilgi akışından beslenen bir insan grubu, bir network var. Eğer bir network' u hareket olarak tanımlayacaksak bu var. ama bana göre bir şeyin hareket olarak tanımlanması için yeterli değil.. Çünkü hareket dediğimizde; eş zamanlı eğleyebilme, kavramlar üzerine tartışmaların olabileceği, çeşitli şekillerde bir araya gelmenin olduğu bir şeyden bahsedirim ben. Bana bu çok varmış gibi gelmiyor. Ancak kişiler üzerinden, mesela birisi tutuklandığında, siyasal olarak ya da aynı zamanda duygusal şeylerle de bir araya gelen örgütlenmeler, dayanışma inisiyatifleri oluşturuluyor. Hafife almak açısından söylemiyorum ama kampanyayla sınırlı bir görev tanımı oluyor bunların. eğer bir hareket varsa bile bu çok gevşek koalisyonlardan, bireylerin çok gevşek koalisyonlarından oluşuyor. Son dönemde ki toplantılar, örgütlenme çabaları. Bu alanda bir ihtiyaç olduğunu ortaya koyuyor, ama bu yine bireylerin girişimleri.(Mehmet Tarhan)

Mehmet Tarhan ise “hareketi”; eş zamanlı “eğleyebilme”, kavramlar üzerine tartışabilme ve bir araya gelme süreçleri olarak tanımladı ve bu doğrultuda Türkiye örneği üzerinden vicdani reddi hareket olarak tanımlamadığını belirtti. Diğer taraftan web sitesi üzerinden bir “ağ” oluşturulmuş olmasına ve oradan vicdani reddini açıklamak isteyenlerle görüşüyor, onlarla deneyim paylaşımında bulunuyor olmalarına karşın, “bilgi havuzunun” oluşturulmuyor olması, dolayısıyla “bilginin paylaşılamiyor, bilgiye ulaşilamiyor” olmasından dolayı örgütlülüğün olmadığını vurguluyor. Vicdani Ret hareketinin oluşmamasında ki en önemli noktayı ise; taleplerin belli olmaması olarak ifade ediyor.

“ Bir hareketten ben bahsedemiyorum, çünkü mesela biri savaş karşıtlarına mail attığında, Oğuz eğer müsaitse ya da o gün psikolojisi yerindeyse görüşüyor, ya da ben o kişiden hoşlanırsam görüşüyorum, mesela Doğan hiç ihmal etmez, ama bunlar hep bireysel kararlar, görev atfederek yaptığımız şeyler değil. Çünkü o bilgiyi bir yere aktarmıyoruz asıl önemlisi burası. O görüşmeyi yaptığımızda da onu bir bilgi havuzuna aktarıyor değiliz. Ama örgütlü olsak aktarırız. Savaş karşıtları mail grubuna ekliyoruz ki, orası çok geniş bir mail grubu, çok teknik tartışmaların olmadığı , neredeyse sadece duyuruların yapıldığı bir mail grubu ki oradan da bir örgütlenme söz konusu olamaz insanları, kampanyalar dışında. O yüzden bana hareket varmış gibi gelmiyor. Çünkü talepler belli değil, bu anlamda da geniş katılımlı toplantılar yapılamıyor Asıl sorun oymuş gibi geliyor” (Mehmet Tarhan)

Türkiye örneği üzerinden vicdani reddi “örgütlülük” kavramı üzerinden değerlendirdiğimizde, yine farklı yaklaşımların bulunduğunu fark ettim. Görüşmeler daha çok; “Vicdani ret örgütlü bir hareket mi? Ya da “ Vicdani retçilerin örgütlenme ihtiyacı ve talebi var mı? soruları üzerinden konuşuldu.

“Örgütlenme deyince biz 2001 gibi bayrağı çektik. Yani tükendiğimizi kendimize itiraf edip, bıraktık, derneği kapattık. O açıdan bizim için biraz ağır bir konu. Çünkü hem 10 yıl önce İzmir'de başladı, burada örgütlenmeye çok vurgu yaptık, sürekli örgütlenme modelleri üzerine kafa yorduk, yeni bir şeyler denedik, bir alt yapı kurmaya,taş üstüne taş koymaya çalıştık. Ve sorunlarımızı gördüğümüz ve onları çözmeye çalıştığımız halde, belli temel sorunları Hiçbir zaman aşamadık. Yani belli bir aktivist çekirdeğin dışına çıkmak gibi, odağı genişletmek gibi” (Osman Murat Ülke)

Osman Murat Ülke, 10 yıl boyunca hareketin örgütlenmesine çok önem verdiklerini, bunun için çeşitli araçlar geliştirdiklerini, ancak sorunları aşamadıklarını, hareketin kitleleşemediğini, süreç içerisinde tükenip, İSKD' ni kapattıklarını ifade etti.

“Vicdani Ret ve anti-militarizm üzerine yapılacak çalışmalar için uygun bir mecra yok. Şu an o örgütlülük dağılmış durumda, ama ben de çok ısrarcı değilim. Anti-militarist

çalışmaları Lamda' da yapıyorum. Diğer tarafta ise ciddi bir boşluk var. Örgütlü değil ve biraz aslında şeyin de etkisi var. Vicdani Retçiliğin yapısı da değişti. Çok daha farklı politik görüşlerden insanlar. Bunun tahammülsüzlük gibi algılandığını istemiyorum ama. Bir taraftan bir yorgunluk var. Cezaevi sonrası zaten ciddi bir yorgunluk var. Bütün bu süreçler sonucunda alan biraz kirlendi sanki kavramın bilinirliği ile birlikte. Sivil alternatif hizmet söylemi çok gelişti. İlticalarda ciddi kullanılmaya başlandı. Belki bu benim kontrol manyaklığımla alakalı. Kontrol edilemez bir alan artık burası.”

(Mehmet Tarhan)

“Ankara'dayken biraz daha örgütlüydük. Çeşitli organizasyonlar yapıyorduk mesela militarizm gibi. Militarizm 2004 yılında yapmıştık ama, onun öncesinde de her 15 Mayıs'ta çeşitli organizasyonlar yapıyordu. Mesela üniversitelere gidip Kavramı yaygınlaştırma, bilinir kılma yönünde faaliyetler; yazılar, dayanışma inisiyatifleri (Halil Savda Mehmet Bal süreçleri yaşandı o anda) kurulması, yine Irak İşgali öncesi çalışmalar oldu” (Mehmet Tarhan)

Mehmet Tarhan 2004 yılında Ankara ve İstanbul'da vicdani ret mücadelesinin daha örgütlü olduğunu, sivil alanda; militarizm, üniversitelerde tanıtımlar ve 15 Mayıs Dünya Vicdani Retçiler gününde etkinlikler gibi çeşitli faaliyetlerin eylemlerin gerçekleştirildiğini ancak günümüzde örgütlülüğün, hareketin dağıldığını vurguluyor. Bunun nedenini ise; vicdani retçilerin “sivil ölüm” ve kışlada geçen tutukluluk süreçleri sonrasında yaşadıkları yorgunluğa ve vicdani ret kavramına dair alanda farklı görüşlerin, algıların oluşmasına dayandırıyor.

“Türkiye'de ki anti-militarist insanların oluşturduğu bu yapı, düzenli bir yapı değil. Fakat bu insanlar her gün ve her dakika bunu düşünerek ve bunu yaşayarak devam ediyorlar. Olağanüstü bir durumda inanılmaz bir şekilde, birlikte olabiliyorlar. Eksikliğiyle fazlasıyla”(Mehmet Bal)

Mehmet Bal Türkiye'de ki vicdani ret mücadelesini biraz daha farklı yorumlayarak, hareketin içerisinde düzenli bir yapı oluşturulmamasına karşın, anti-militaristlerin arasındaki dayanışma ve birlikteliğin boyutuna ve önemine dikkat çekiyor.

Türkiye'de ki vicdani ret mücadelesine baktığımız zaman, Vicdani Red Platformunun oluşturulmasının; farklı sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin ve sendikaların katılması, birlikte hareket ederek, aynı çatı altında toplanması ve vicdani ret hakkı gibi “somut” taleplerde bulunulması üzerinden, hareketin örgütlenmesi sürecinde son derece önemli olduğunu görüyoruz. Birçok vicdani retçiye göre Platformun dağılması, hareketin örgütlenme sürecine ket vururken, bir diğer yandan sürecin neden örgütlenemediğinin de bir göstergesidir.

“Asıl önemli olan, alan kirlendi demeyim de, çeşitlendi diyeyim. Ama bu durum bizim ideolojik söylemimizin yumuşatmaya ya da tamamıyla çekilmeye zorluyor bizi. Kapsayıcı olabilmek için meseleyi tamamıyla insan hakları bağlamına oturtmak gerekiyor. İnsan hakları söylemi liberal bir söylemdir. O enstrümanları kullanmaya başladıkça aslında, sizin sözünüzden, eyleminizde sizin öngördüğünüzden farklı bir şey dönüşmeye başlıyor. Orada bir çarpışma yaşanıyor. Bu söylem genişletiliyor. Vicdani Red Platformunda bunu denedik mesela daha geniş söylemi söylemeye çalıştık. O da çok başarılı olmadı. O zaman artık kabuğunuza çekilmeye başlıyorsunuz. Benim durduğum yer burasıdır deyip hayatınıza devam ediyorsunuz. Yine ilişkiler devam ediyor ama doğrudan o söylemi, o eylemliliği üreten kişi olmadan. Çevremdeki arkadaşlarımla da konuştuğumda bana biraz oymuş gibi geliyor.”

Mehmet Tarhan'a göre; Platform sürecinde vicdani ret söylemi “genişlemek”, daha kapsayıcı olmak durumunda kaldı. Ancak bu durum, vicdani ret kavramının, anti-militarizm söyleminden uzaklaşıp, daha insan hakları söylemine kaymasına neden oldu. Söylemde farklılıkların oluşması, süreç içerisinde bir çok vicdani retçinin “kabuğuna çekilmesine” neden oldu.

Vicdani Ret hareketinde oluşturulan dayanışma inisiyatifleri; çok çabuk ve ihtiyaç halinde oluşturulmaları, vicdani reddini deklare eden, retçilere, psikolojik ve hukuki destek vermeleri ve konuyla ilgili kamuoyunun bilgilendirilmesini sağlamaları açısından son derece önemlidir. Nitekim vicdani retçilerde, dayanışma inisiyatiflerinin süreçte onlara destek olduğunu belirtmişlerdir.

“Biz hep dernek, örgüt kurmaya karşı çıktık, o yüzden hep inisiyatif dedik. En güzel şekli de o. Bir inisiyatif oluşturmak, ama bunun içerisinde proje de olabilir, işler de yapılabilir, hatta proje bazında iş düşünmek, eylemlilik düşünmek lazım. Bu diğerine göre daha iyi” (Oğuz Sönmez, İAMI)

Oğuz Sönmez, Türkiye'de ki vicdani ret hareketi içerisinde dernek ve örgüt kurmaya bilinçli olarak karşı çıktıklarını ve daha esnek yapılar olan inisiyatifleri kurmayı tercih ettiklerini ifade etti.

“ O süreçte çok destek aldım. Dayanışma İnisiyatiflerinin yürütmüş olduğu kampanya da bir çok grup, bir çok retçi çalıştı ve kampanya çok yaygın şekilde yürüdü. Tam göbeğinde tabii ki vicdani retçiler vardı” (Mehmet Tarhan)

“İlk ret kararını Mersin'den dönerken trende karar aldığımda sadece OSİ' yi tanıyordum ,kimseyi tanıımıyordum başka. O karadan sonra işte herkes çeşitli Adana, Sivas, Ankara, İstanbul ve İzmir'de dayanışma inisiyatifleri kuruldu inanılmaz bi çalışma yaptılar ilk süreçte. Ben insanların hiç birini tanıımıyordum, onlar da beni tanıımıyordu. İnanılmaz bi motivasyondur, destekti” (Mehmet Bal)

“Vicdani Ret hareketinden hem hukuki hem psikolojik hem de kamuoyunun oluşturulması açısından destek aldım. Zaman zaman sekteye uğratılsa da, hep destek aldım. Bu sadece benim için geçerli değil, OSİ, Mehmet Bal, Mehmet Tarhan hatta daha kısıtlı olsa da Enver Aydemir sürecinde de hep bu destek oldu. (Halil Savda)

Görüşüğüm tüm vicdani retçiler,, dönem dönem sekteye uğratılsa da dayanışma inisiyatiflerinin psikolojik ve hukuki anlamda destek olduğunu, vicdani reddin kamuoyunda duyulmasını sağladığını belirttiler.

3.2.5 Türkiye'de ki Vicdani Ret Hareketinde Kadınların Etkisi

Türkiye'de ki vicdani ret hareketinde, savaş karşıtı, vicdani retçi kadınların etkisi ve anti-militarist söylemin oluşması sürecine katkısı nedir sorusu üzerinden konuşuldu.

“Vicdani Redde anti-militarist bakışla; toplumsal militarizasyonla mücadele, devlet militarizasyonu ile mücadele bakımından bakıldığında o zaman kadınların neden vicdani retçi olduklarını anlıyorsun, çünkü erkekliğin en çok üretildiği alanlardan bir tanesi askerlik ve orada aslında hani erkeklik yeniden üretiliyor ve orada yeniden erkeklik öğretisi söz konusu. Dolayısıyla buna karşı kadınların vicdani retçi olmaları; bu erkeklik üretim merkezine karşı olduklarının bir ifadesi oluyor ve bundan daha doğal bir şey olamaz ve yine askerlik şiddetin en yoğun öğretildiği, ölüm ve öldürmenin öğretildiği, kahramanlık kültürünün işlendiği ve savaş kutsallıklarının ve kutsalların savaş ve şiddet olarak söylem şeklinde üretildiği alan oluyor ve buna karşı şiddet kültürüne karşı, şiddet organizasyonlarına karşı, şiddet öğretilmesine karşı kadınların ben vicdani retçiyim ve ben buna hayır diyorum demeleri çok doğal ve bana göre çok da gerekli bir durumdu. Türkiye'de ki anti-militarist hareket varlığını ve mücadelesini o anti-militarist söylem, çaba ve örgütlenmeden alıyor, bundan ötürü kadınların da vicdani retçi olmaları, bu mücadele içerisinde yer almaları çok doğal bir gelişme ve Türkiye'de ki vicdani red hareketinin de doğru olduğunun bir göstergesi bana göre” (Halil Savda)

Halil Savda; vicdani reddi anti-militarist bir perspektiften tanımlayarak, askerliği; erkekliğin, erkeklik öğretisinin en yoğun olarak üretildiği alanlardan biri olarak tanımlıyor ve bundan dolayı kadın vicdani retçilerin olmasını son derece doğal ve önemli buluyor. Çünkü erkekliğin ve erkeklik öğretisinin yeniden üretiliyor olması, anti-militarist kadınların da bu erkeklik üretim merkezine, yani askerliğe, orduya karşı durmalarını ve bundan dolayı vicdani retlerini açıklamalarına neden oluyor.

“2002 de vicdani ret kararı aldığım da gerekçem suydı; orduların görünen anlamda savaşta bi yöntem olarak kullanılması, cinayetler .Ordu çevrelerinde ki etkiler. Kabaca orduyla ilişkilendiriyordum. Ama 2002 sonrası olayın sadece orduyla bağlantısından ziyade, çok daha derinde olan militarizm kavramı benim hayatıma girdi. O noktadan bakıyorum kadın vicdani retçi olayına. Kadın retçilerin, toplumun militarizasyonuna karşı itirazları benim

su anki ret gerekçemi acayip etkilemişti. Vicdani Ret sadece işte zorunlu askerliği ret etmek anlamına gelmiyor. Türkiye'de ki retçilerin hepsi total retçi ve benim kendi reddim de su anda böyledir. Yani militarizm reddidir. Militarizm de bana göre sadece üniformalıların yaptığı bir şey değildir. Sivillerin hayatındaki militarizmdir. ve Nazan'ın, Ferda'nın İnci'nin açıklamaları; “militarizmin kadınlara biçtiği rolü red etmekte. Bu nedir? İşte militarist toplumda erkek evin reisidir ve zamanı geldiğinde ailesine, topluma herkese komutanı, rütbelisi, çobanıdır. Kadın nedir burda? Onun yardımcı elemanı, çocuk yetiştiricisi hizmetçisidir. ve bunun reddi anlamında kadınların vicdani reddi çok çok önemli ve doğrudan ilişkilidir” (Mehmet Bal)

Mehmet Bal Türkiye'de ki vicdani ret hareketinde, kadın vicdani retçilerin etkisini yorumlarken, kendi vicdani ret tanımının zamanla nasıl değiştiğinden ve bu süreçte kadın vicdani retçilerin “dürüşünün” şu anki vicdani ret kavramına bakışını, nasıl etkilediğinden bahsederek, militarizm ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkilenebilirliği, etkileşimi vurguluyor. Mehmet Tarhan ise, hareket içerisinde kadınları başından itibaren hareketin öznesi olarak tanımlarken, kadınların da deklarasyonda bulunarak, “sistem dışı sıfatı” üzerine giyerek, risk aldığını ve kendilerini açık hedef haline getirdiklerini ifade ediyor.

“ Kadınlar en başından beri bu hareketin ana özneleri aslında, eğleyenleri. 2004 yılından itibaren de retlerini açıklamaya başladılar. O noktadan itibaren de artık “sıfat” açısından da vicdani retçi sıfatı açısından da tasdik edilmiş oldu. Kadınlarda bazı riskleri göze alarak, ret deklarasyonunda bulunuyorlar, en basiti 318. madde var. O da iki yıldan başlıyor. Zaten herhangi bir “sistem dışı sıfatı” üzerinize aldığınız anda , kendinizi açık hedef ve korunmasız kişiye dönüştürüyorsunuz ve bunları yapıyorlar. O yüzden salt erkeklerin askere alınması üzerinden kurulamaz. Kadınlara biçilmiş roller var, askerlik hizmeti üzerinden de kadınlara biçilmiş roller var; şehit anneliği, her şekilde şehit anneliği, “bekleyen eş olmak” “bekleyenlik”, bu yüzden askerlik hizmeti denen şeyin parçası kadınlar. Tam da onlardan koparılarak homo-sosyal ortama alınmaları, onların dışarıda bırakılması üzerine kurulu bir şey” (Mehmet Tarhan)

Türkiye'de vicdani ret hareketinde, kadın retçilerin bulunmasının yarattığı tartışmalardan biri, zorunlu askerliğin sadece erkekler için geçerli olduğundan

dolayı, hareket içerisinde ki erkeklerin “daha fazla risk aldığı” kadınların ise “bir şekilde tuzunun kuru olduğu” bakış açısı. Bu durumda kadın ve erkek retçilerin mücadele sürecinde, farklı ihtiyaçları olduğu “gerçekliğini” ortaya çıkarıyor. Bu farklı ihtiyaçlar da “erkek erkeğe” deneyim paylaşımını gerektiriyor.

“ Dönem dönem tartışılıyor, doğrudan kışla deneyimi yaşamak zorunda kalma ihtimali olan insanların da kendi aralarında deneyim paylaşmaları, konuşmaları gerekiyor. Ama mesela benim taşıdığım risklerde erkek hetero-seksüel vicdani retçinin yaşayacağı risklerle aynı değil. O yüzden başka açık eş cinsel vicdani retçi olsa ben onunla da eş cinsellik üzerinden bir şeyler paylaşmak isterim. Orada yaşayacağımız, ya da yaşama olasılığımız olan şeyler üzerine ne tür tedbirler alınabilir diye konuşmak isterim. Kadınlarla bir tek böyle bir farklılık var. Onlar, daha çok dış alanda ve o “görünmezlik zırhının içerisinde” mücadele etmek durumundalar, bu çok daha güç bir durum. Bende ilk vicdani reddimi açıkladığımda benzer bir durum yaşadım. Bir süre ciddiye alınmadım, “verirler eline çürüğü” diye algıladılar, “ona güveniyor” de böyle davranıyor dediler. Kadınlar içinde böyle bir durum var.” (Mehmet Tarhan)

Mehmet Tarhan bu durumu, kadın erkek kimliği üzerinden değil, benzer cinsiyet kimliklerinin, süreçte benzer sorunlar yaşayabileceğini ve bu durumla baş etme noktasında da deneyim paylaşımının önemli olduğunu vurguluyor.

3.2.6 Uluslararası Kurumların ve Hukuk Normlarının Etkisi

Vicdani Retçi Osman Murat Ülke'nin AHİM başvurusu sürecinde ve sonrasında gündemi oluşturan tartışmalardan biri, Birleşmiş Milletler ya da Avrupa Komisyonu gibi kurumların ya da uluslararası hukuk standartlarının Türkiye'de vicdani ret hakkının tanınması sürecinde olumlu etkisi olup olmayacağı, başka bir ifadeyle devlet üzerinde baskı unsuru oluşturup, oluşturamayacağıydı.

“ Ben bunların samimi baskılar olduğuna inanmıyorum, çünkü Avrupa Silahlı Kuvvetleri kurulmaya çalışılıyorken önemli bir kara gücünü incitmek istemezler ki, incitmiyorlar da.

O yüzden verilen kararda tamamıyla siyasi bir karardır. Vicdani Red üzerinden değil, O yüzden sadece sivil ölüm, sivil haklar üzerinden tartışıldı. Türkiye'ye de sadece söylediği “şunun süresini artık bir belirle, cezası 20 yıl mı olacaksa bile, cezası 20 yıldır de artık şunu bir belirle, sonsuza kadar sürecek bir süreç olmasın bir ” gibi bir tavır aldı. Ama tabii bunlar önemli enstrümanlar, bunları kullanıyoruz ama beraberinde bunların çözümü getirecek şeyler olduğunu düşünmüyorum. Daha yerelden bir hareket oluşturularak geliştirilebileceğini düşünüyorum. Çünkü bu enstrümanlarla gidilebilecek en ileri aşama profesyonel ordudur, profesyonel katillerdir. “Türkiye'nin de bu konuda ki tavrı da “parası neyse veririm, dövme devam ederim”Devam da ediyor zaten OSİ'nin hayatında 10.000 euro dışında bir değişiklik yok.” (Mehmet Tarhan)

Mehmet Tarhan; uluslararası kurumların ve insan hakları bağlamında hukuk normlarının kullanılabilir, önemli enstrümanlar olduğu inancında olsa da, çözümü oluşturmaya yeterli olmadığını, yerelde gelişecek bir hareketin çözümü getirebileceğini ifade ediyor.

“Hükümet bu kararın gereğini yerine getirmedi, OSSİ hala aranıyor, hala onun gibi insanlar mağdur durumda, sivil ölüm hala geçerli ve Avrupa Komisyonu bu anlamda gereğini yerine getirmedi diye bir uyarıda bulundu. AHİM kararlarının bağlayıcılığı var, ancak bu daha çok kişisel özgürlükler üzerinden olduğu için. AHİM her karar aldığı anda genelde tazminat kararı alıyor, tazminat davalarına mahkum ediyor .Türkiye kişisel kararların gereğini yerine getiriyor, tazminatı ödüyor, ama gerekli yasal düzenlemeleri yapmıyor. Mesela AHİM'in Köy yakmalara, göz altındaki kayıplara dair aldığı bir sürü karar var, ama mağduriyet devam ediyor. Belki Uluslararası kurumlarla ilişki içerisinde olmak iyi olabilir, belki bizimde bu tarz çabalarımız olabilir, ama pek olmuyor. Bizim de aslında BM üzerinden Avrupa'daki bir dizi kurum üzerinden girişimimiz, çabamız olabilir, belki olanaklarımız var. Ama belki uluslararası alanda diplomatik çalışmalara önem vermeyen veya belki dil sorunundan kaynaklı uluslararası ilişkileri yeterince güçlü şekilde, yürütemeyen, ya da bir ara yürütsek bile bir süre sonra kesintiye uğruyor, o ilişki çok düzenli şekilde sürmüyor. Mesela bugüne kadar bir çok Avrupa'da ki milletvekiliyle, kurumla ilişkiler sağlanmıştır, ama bir süre sonra o ilişki kopmuştur, ya da oluruna bırakılmıştır, çok gelişmemiştir ve bitmiştir.” (Halil Savda)

Halil Savda, Bir çok davada ve durumda Türkiye' nin AHİM kararlarının

gerektirdiği tazminat ödemediğini, ancak gerekli yasal düzenlemeyi yapmadığını, dolayısıyla mağduriyetlerin devam ettiğini vurgularken, vicdani ret hareketi üzerinden uluslararası ilişkilere daha çok önem verilebileceğini, ancak çeşitli nedenlerle hareket içerisinde yeterince önemsenmediğini ifade ediyor.

Hülya Üçpınar' la 2007 yılında yapmış olduğum görüşmede, Osman Murat Ülke'nin AIHM davası sürecini ve sonrasını anlatırken, Uluslararası kurumların ve normların etkisinden bahsetti ve bundan sonraki sürece olası etkilerini değerlendirdi.

“B.M’in “intention” (niyet) “haksız özgürlüğünden yoksun bırakılmaya ilişkin çalışma grubu 2 kez OSSİ’nin durumunu ele aldı. Birisi 99’da diğeri 2000 de, 2000 tarihli bir kararı var ve Türkiye’ye 'her ne kadar siz bunu, her eylemi, her retti ayrı bir eylem, ayrı bir suç olarak el alsanız da, bu tek bir suçtur, ve tekrar tekrar yargılanması da hukuk dışıdır' diye bir karar verdi. Yasa çıkacak çünkü çok sıkıştılar, Avrupa Konseyi’nin de daha öncesinden bir tavsiyesi vardı Türkiye’ye gerekli düzenlemelerin yapılması konusunda . Yeni Anayasa taslağı hazırlanıyor, alternatif hizmet getirecekler gibi” (Hülya Üçpınar avukat)

Hülya Üçpınar Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonunun dava sürecinde ve sonrasında devlet üzerinde baskı unsuru oluşturduğunu, bunun sonucu olarak da Türkiye'nin yeni yasa taslağı hazırladığını belirtiyor. Yeni yasayla birlikte, vicdani reddin hak olarak tanımlanması ve alternatif sivil hizmet modelinin uygulanmasına geçileceğini ifade ederek, böyle bir uygulamaya geçilmesinin Türkiye'de ki vicdani ret hareketi üzerindeki etkisinden bahsediyor.

“Ama şu ana kadar Türkiye’de ki vicdani ret hareketinin temel perspektifi “total ret” yani hiçbir biçimde, askerliğin yerine başka hiçbir şeye geçmeksizin, işbirliğini reddetmek. dolayısıyla bugüne kadar şunu hiç tartışmadık; “bunun yerine alternatif hizmet gelirse ne yaparız?” Gelmesi/gelmemesi konusunda bir çalışma yapmalı mıyız? Bu konuda ki bir tartışmada taraf olmalı mıyız/ olmamalı mıyız? konusunda kendi içimizde bir netlik yok ve % 99. 9 alternatif/sivil hizmet yasası gelecek. Ama şimdiye kadar bu alanda çıkan (Avrupa Konseyi’nin de çıkardığı) tavsiyelerde, vicdani ret bir hak olarak tanınmalıdır, eğer askerlik yapmak istemiyorlarsa, yapmama hakkı tanınmalıdır, yerine sivil

hizmet konulmalıdır, dileyen bunu uygulayabilir. Bunun ikisinin de total olarak yapıldığında bir karşılık konulabilir ama cezalandırıcı olmamalıdır gibi böyle hazırlanmış 10 tane falan liste var. Ama bir yasa çıkarılacaksa, hak olarak, en başta bir hak olarak tanımlanmalıdır, ama eğer şöyle yapılacaksa da şunlara şunlara aykırı olmamalıdır gibi bir şey var. Bizim bunun üzerinde çalışmamız gerekiyor. Biz ÇHD olarak bunu yapalım dedik, bir savaş karşıtı kimliğimle mesela bana zor geliyor, bir sivil hizmet tartışması yapmak, çünkü ben gerçekten bunun insanların kendi iradesinden ve yaşamla kurduğu ilişkiden karşı olduğunu düşünüyorum, eğer kendisini total retçi olarak tanımlıyorsa bunu böyle yaşaması gerektiğini düşünüyorum. Ama bir hukuk derneği olarak yasa tartışması yapabileceğimize inanıyorum.

SONUÇ

Bu tez çalışması son yıllarda Türkiye'de sıklıkla duyulan vicdani ret kavramını, vicdani retçilerle yapılan derinlemesine mülakatlar yaparak anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Amaçlanan, sadece kuramlar üzerinden gitmek değil, kuramların “gerçek hayattaki” toplumsal yansımalarını da görmek, Türkiye'de ki vicdani ret hareketi içerisinde bulunan, hareketin özneleri, uygulayıcıları olan vicdani retçilerle kendi süreçlerini, kendi hikâyelerini konuşarak, konuya ilişkin kavramları onların bakış açısından görmek ve vicdani ret hareketinin demokratikleşme sürecinde ki etkilerini ortaya koymaktır.

Vicdani ret en genel anlamıyla; kişinin, ahlaki tercih, dini inanç, felsefi görüş ya da politik nedenlerle askeri eğitim ve hizmette bulunmayı, silah taşımayı ve kullanmayı reddetmesidir. Ancak her kavramın, toplumsal olgunun, içerisinde yer aldığı mekan, zaman ve politik, sosyal, ekonomik koşullara göre şekillendiğini ve değiştiğini düşünecek olursak, bu tanımlı direkt olarak kabul etmek yerine, vicdan ret algısına, Türkiye'de ki vicdani retçilerle birlikte onların “gözünden bakmak” anlamlı olacaktır.

Görüştiğim vicdani retçilerle, vicdani ret algısı üzerine yaptığımız derinlemesine görüşmelere baktığımız zaman, kavramın hareket içerisinde farklı tanımlandığı ve ifade edildiğini görüyoruz. Retçilerin genel olarak fikir birliğine vardığı noktalar

açısından bakacak olursak; Vicdani Ret hareketinin Türkiye'de örgüt üstünden değil de daha çok kişiler üzerinden gitmesinden dolayı tanımın farklılık gösterdiği, bu farklılığın “yadsınması” ya da “yargılanması” yerine var olduğu şekliyle kabul edilmesi gerekliliği, ortak bir payda “değer” olarak savaşa karşı olmak, savaşın ve örgütlü şiddetin, hiçbir şeklini meşru kabul etmemek olduğunu ifade edebiliriz. Buna ilaveten, anti-militarist perspektifin etkisiyle, vicdani ret kavramını, anti-militarizmle ilişkilendirerek, vicdani reddin “ Toplumun demilitarizasyonu için bir araç” ve karakteri bakımından “Militarizm karşıtı genel yaygın bir mücadele alanı” olarak algılıyorlar. Dolayısıyla Türkiye'de ki vicdani ret hareketi içerisinde “algıların” farklılık gösterebileceğini, ancak savaşa ve örgütlü şiddetin her türüsüne karşı olma, özelliğinin hareket içerisinde paylaşılan genel bir “değer” olduğunu söyleyebiliriz.

Kişileri vicdani retçi olma sürecine getiren yaşam deneyimlerine, öznel hikâyelerine baktığımız zaman, yaşanmış ortak deneyimler ve farklılıklar olduğunu görüyoruz. Bu çalışmada hikâyesini bire bir aktardığım, paylaştığım her üç vicdani retçi de yaşamlarında şiddeti ve şiddet ortamını bire bir yaşamış ve bunun sonucunda örgütlü şiddetin uygulandığı hiçbir yapıya dâhil olmamayı seçmişlerdir. Savaş yaşanan topraklarda doğup büyümüş olmak, ya da olguya “yakinen tank” olmak savaş, ordu ve şiddet üçlüsünü ilişkilendirmelerini ve “barış tarafında” olmalarını sağlamıştır. Mehmet Bal ve Halil Savda arasında ki bir başka benzerlik her ikisinin de, vicdani ret sürecinden önce cezaevinde tutuklu kalmaları ve politik alanda aktif olmalarıdır. Mehmet Bal sağ militan örgüt geçmişine sahip olup, o dönem bağlamında kendisini milliyetçi olarak tanımlarken, Halil Savda ise, Kürt hareketi ve sol militan örgüt geçmişine sahiptir. Her ikisi de politik alanda şiddeti araçsallaştırmanın, meşrulaştırmak anlamına geldiğini, bu durumda hali hazırda var olan hiçbir toplumsal soruna, çözüm getirmediğini ifade etmişlerdir. Bir diğer ortak nokta, her üç vicdani retçinin en uzun yaşadığı yerin, köy ya da kasaba olduğu ve kırsal kesimden geldiğidir. Mehmet Bal kendi hikâyesinde “kasabalı” olmanın getirdiği değer yargılarını, hayatı anlamlandırma süreçlerini ve hayatla, çevresiyle kurduğu

ilişkiyi derinlemesine anlatıyor. Görüştüğüm 5 vicdani retçinin eğitim durumuna baktığımızda ilköğretim ve ortaöğretim mezunu olduklarını görüyoruz. Doğan Özkan ve Osman Murat Ülke'nin “hikâyeleri” biraz daha farklı. Doğan Özkan İstanbul'da doğup büyümüş, Yıldız Teknik Üniversitesi'nden atıldığı için üniversite öğrenimini yarım bırakmak durumunda kalmış. Osman Murat Ülke ise, 15 yaşına kadar Almanya'da, sonrasında, 18 yaşına kadar İzmir'de yaşamış, üniversiteyi de Antalya'da okumuş.

Vicdani Ret ve sivil itaatsizlik ilişkisi bu alanda çalışmalar yapmış kişilere göre farklılık gösteren, farklı yaklaşımlar üzerinden değerlendirilen, konulardan biridir. Örneğin; Arendt' e göre sivil itaatsizlik; bireysel değil, kolektif nitelikli bir harekettir ve bu niteliğiyle doğrudan politik alana aittir. Oysa vicdani ret bireyseldir. Ahlaksal ilkelere ve vicdan kurallarına dayalı bir itiraz, politik olma niteliğinin kaybolmasına neden olacağından, vicdani reddi sivil itaatsizlik olarak tanımlamaz. Nilgün Toker' e göre ise Türkiye'de vicdani ret hareketi politiktir, bireysel olduğu kadar kolektif bir yanı da vardır. Dolayısıyla sivil itaatsizlik olarak tanımlanabilir. Gerçekleştirilen görüşmelerde vicdani ret hareketi içerisinde de, benzer bir tartışmanın yaşandığı ve vicdani ret- sivil itaatsizlik ilişkisinin farklı şekillerde kurulduğu gözlenmiştir.

Görüştüğüm vicdani retçiler arasında; Osman Murat Ülke ve Doğan Özkan vicdani reddi, haksızlığı aleni kılmak için kamu vicdanına çağrı ile birlikte, toplumsal, politik alanda değişiklik talebinde bulunmasından dolayı bir sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlıyor. Mehmet Tarhan; tek bir dava üzerinden gidildiği için, tamamıyla kolektif bir eylem olmadığını, buna ek olarak, vicdani retçilerin somut taleplerinin bulunmadığını dolayısıyla, vicdani reddin sivil itaatsizlik olarak tanımlanamayacağını ifade ediyor. Halil Savda ise, hareket içerisinde “itaatsizlik” eylemlerinin gerçekleştirildiğini, vicdani reddi de görünür ve açık olması, retçilerin talebi olması üzerinden “itaatsizlik” olarak tanımladığını ancak “sivil itaatsizlik” olarak tanımlamadığını belirtiyor. Genel anlamıyla, sivil itaatsizlik; yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini

hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, hukuki sorumluluğun üstlenildiği, ortak adalet anlayışına, kamu vicdanına yönelik bir çağrı yapan, politik bir eylem olarak tanımlanıyor. Bu tanımlama üzerinden baktığımızda, Savda' nın itaatsizlik tanımının, sivil itaatsizlikle benzerlik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'deki vicdani ret deklarasyonlarının, kamuya açık alanda yapılması, şiddetsiz eylemler olması, yasaya aykırı olması ve hukuki sorumluluğun vicdani retçiler tarafından üstlenilmesi, savaşların olmadığı, şiddetsiz bir dünya talebiyle ortak adalet anlayışına ters olmayan bir vurgu yapılmasından dolayı sivil itaatsizlik olgusuyla örtüştüğünü düşünüyorum. Buna ek olarak, Osman Murat Ülke'nin ifade etmiş olduğu gibi, vicdani ret hareketi, kanımca hem bireysel hem de kolektif bir eylem. Bireyin ahlaki, politik tercihiyle başlayan ve bireysel olarak yapılan vicdani ret deklarasyonu, kamuya açık alanda gerçekleştiği an, kamu vicdanına çağrıya dönüşüyor ve vicdani ret kavramının toplumda biliniyor, yaygınlaşır olmasını sağlıyor. Sivil İtaatsizlik eylemleri demokratikleşme süreciyle son derece ilişkilidir. Habermas bu ilişkiyi şu şekilde ifade ediyor; “Kendinden emin her demokratik devlet, politik kültürünün zorunlu bir unsuru olduğu için sivil itaatsizliği kendi yapısının ayrılmaz bir parçası olarak görür”.

Türkiye'de vicdani ret kavramı 90' yıllarda duyulmaya başlanmasıyla muhalif hareketler içerisinde yeni bir oluşumdur. Vicdani retçilerin tek bir kurum altında örgütlenmemesi ve hiyerarşik ilişkilere, “bildiğimiz anlamda ”örgütlenmelere karşı durmaları, devletin en güçlü şiddet örgütü olan orduya karşı, şiddetsiz bir şekilde direnmeleri açısından farklı bir harekettir. Bu nedenden dolayı “hareket” ve “örgüt” kavramları ile ilişkilendirilmesinde farklılıklar vardır. Bu farklılıkların başlıca nedenlerden biri, “hareket” algısının ve tanımının vicdani retçiler açısından çeşitlilik gösteriyor olmasıdır. Türkiye'de ki vicdani ret oluşumunun daha derinlemesine algılanması açısından bu farklılıklara bakmak önemli olacaktır.

Türkiye'de görüştüğüm vicdani retçiler arasında genel anlamıyla iki farklı görüş

belirgindi; vicdani ret mücadelesini hareket olarak tanımlamayanlar ve eksiklikleri olsa da, bir anlamda hareket olarak adlandırabileceğini düşünenler. Mücadeleyi hareket olarak tanımlamayanlar, hareket kavramını; birlikte hareket edebilirlik, kolektif eyleme geçme, gündem yaratma çabası taşıma, ortak taleplerin olması, eş zamanlı eğleyebilme, düzenli toplantı yapma, bir araya gelme, alanda ki bilginin paylaşımı ve aktarılması üzerinden değerlendirerek bu oluşumların olmadığından dolayı hareket olarak tanımlanamayacağını ifade etmişlerdir. Diğerleri ise; Vicdani ret mücadelesinin neredeyse 20 yıllık bir mücadele olması, bu süreçte farklı eylemlerin, aktivitelerin, araçların kullanılması ve dayanışma İnisyatifleri üzerinden “örgütlü bir birlikteliğin” sağlanarak, sürekli bir araya gelinmesinden dolayı, eksiklikleri olsa da bunun bir hareket olduğunu ifade etmişlerdir.

Vicdani ret olgusuna 90'lı yıllardan itibaren gelişen süreç içerisinde bakmak ve mücadelenin kamuoyunda duyulur ve vicdani ret kavramının bilinir olması açısından değerlendirmek önemlidir. Kamuoyunda “bilinirliğin sağlanması”, aktivistlerin, (Kampanyalar, dayanışma inisyatifleri, Militarizm, Vicdani Ret Pilav Günleri, üniversitelerde konuşmalar, savaş karşıtları web sitesi, elektronik posta grubu ve Vicdani Ret Platformu gibi) bir birinden farklı ve yaratıcı eylemler, araçlar üretmesinden dolayıdır. Vicdani Ret mücadelesi, bireysel inisyatifler üzerinden gelişmiş olmasına karşın, belirli zamanlarda, belirli aktiviteler için , “ihtiyaç halinde” bir araya gelinmiş, kolektif eylemlilik de gösterilebilmiştir. Kampanya örgütlemesi üzerinden gidilerek, hiyerarşik olmayan, esnek, kısa süre içerisinde, ihtiyaç odaklı toplanan, Dayanışma İnisyatifleri kurulmuştur. Bundan dolayı, bundan sonraki bölümlerde, vicdani ret olgusundan bir hareket olarak bahsetmekte, sakınca görmüyorum.

Türkiye'de ki vicdani ret hareketi içerisindeki önemli olgulardan biri, kadın retçilerin sürece etkisi ve hareket içerisindeki yeri. Görüşmeler içerisinde yapılan tartışmalarda, vicdani reddin bir kavram olarak anti-militarizmle ilişkilendirilerek anlamlandırılmasında, vicdani ret kavramının, toplumun de-militarizasyonu sürecinde uygulanan eylemlerden biri olarak kabul edilmesini, militarizmin içine

“sindiği”, şekillendirdiği toplumsal ilişkileri ve hiyerarşik yapılara karşı bir duruş anlamında ifade bulunduğunu görüyoruz. Hareketin, militarizmi, askeri yapıları sorgulama sürecinde kadın retçiler en önemli özneler olarak tanımlanıyor ve hareket içerisindeki yerlerinin önemi vurgulanıyor.

Vicdani retçilerle görüşmelerde ortaya çıkan önemli konulardan biri, uluslararası hukuk normlarının ve kurumların, Türkiye’de vicdani ret hakkının tanınması sürecinde etkili olup, olamayacakları. Görüşülen vicdani retçilerin ortak kanısı, bu kurumların ve hukuk normlarının işlevsel enstrümanlar olarak kullanılabileceği, ancak bu durumun yasal mevzuatların değişmesi üzerinde etkili olamayacağı. Çünkü Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası hukuk mevzuatlarının bir bağlayıcılığı olmasına karşın, cezai yaptırımın tazminat vermekle sınırlı ele alındığı ve Türkiye devletinin tazminatı ödüyor ancak gerekli yasal düzenlemeyi yapmıyor olması. Bu anlamda 2007 yılında H. Üçpınar’ la yapmış olduğum görüşmenin içeriği biraz daha farklıydı. H. Üçpınar, Ülke davasından sonra BM’nin ve AK’ nın, Türkiye hükümeti üzerinde baskı unsuru oluşturduğu ve bunun sonucu olarak da yakın bir zaman içerisinde alternatif sivil hizmeti kapsayan yeni bir yasa tasarısı çıkarılacağı yönündeydi. Dolayısıyla uluslararası kurum ve hukuki normların, Türkiye’de vicdani reddin hak olarak tanımlanması sürecinde etkili olacağını ifade ediyordu. Bu anlamda vicdani ret hareketi içerisinde, uluslararası kurum ve hukuki normların etkisi konusunda, farklı düşünceler ve yaklaşımlar olsa bile, sonraki süreçte, (Türkiye’de vicdani retçilerin çoğunluğunun kendilerini total retçi olarak tanımlıyor olmasından dolayı) mücadelenin devam etmesi gerekliliği ve toplumda ki de-militarizasyon sürecine yönelik başka faaliyetlerin gerçekleştirilmesi noktasında ortak bir anlayış var.

Vicdani ret hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’ nin 18. Maddesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesinde belirtilen “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” kapsamında değerlendirilmekte ve tanınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti; AİHM ve BM Keyfi Tutukluluk Çalışma Grubu tarafından,

vicdani retle ilgili gerekli yasal düzenlemeleri yapmadığından, ya da vicdani retçilere “insanlık dışı” muamele edilmesinden dolayı raporlarla eleştirilmiş ve cezai yaptırıma tabii tutulmuştur. Bunlara ilaveten Avrupa Birliğine üyelik sürecinde, Avrupa Konseyi'ne üye olan ülkeler arasında, sadece Türkiye ve Azerbaycan'ın vicdani ret hakkını tanımaması, ileri ki zamanlarda, devletin üzerinde baskı unsuru oluşturabilecek konulardan biridir. Dolayısıyla uluslararası kurumların ve hukuki normların, Türkiye'de vicdani reddin bir hak olarak tanınması sürecinde, hareket içindekilerin daha etkin olarak çalışabileceğini düşünüyorum. Ayrıca vicdani reddin hak olarak tanımlanmasının, yurttaşlar nezdinde; militarist yapıların ilişkilerin ve kavramların sorgulanma sürecini kolaylaştıracağını, ifade özgürlüğünün önünü açacağını, “yaşam hakkı” vurgusunun artacağını ve dolayısıyla toplumun demokratikleşme sürecinde olumlu anlamda çok etkili olacağını düşünüyorum. Ancak görüştüğüm vicdani retçilerin “profesyonel askerliğin gelmesi” konusunda duydukları kaygılara da katılıyorum. Diğer ülkelerde genelde, zorunlu askerliğin kaldırılmasının ardından, profesyonel orduların kurulması; ekonomik ve sosyal anlamda daha “dezavantajlı” kişilerin, “gönüllü” olarak askerlik yapmak durumunda kalması gibi, başka bir sorunu beraberinde getirecek, dolayısıyla, savaş karşıtı hareketin devam etmesi gerekecektir.

Bu çalışma nispeten dar bir konu çerçevesinde ve sınırlı sayıda retçi ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Eğer vicdani reddin, demokratikleşme sürecinde, yasal düzenlemeler dâhilinde bir hak olarak tanınması isteniyor ise, savunucu eylemlerin yanı sıra, bu alanda daha çok ve kapsamlı akademik çalışma yapılması, görsel ve işitsel iletişim araçlarının da konuyu daha fazla gündeme getirmesi gerekiyor. Günümüzde demokratik sistemin “olmazsa olmazı” insan haklarının devletlerde yasallaşması, toplumlarca benimsenmesi sürecine baktığımız zaman, yurttaşlık haklarından, kadın haklarına, ifade özgürlüğünden, sosyal haklara kadar çok çeşitli alanlarda sivil itaatsizlik eylemlerinin etkili olduğunu görüyoruz. Türkiye'de ki hukukçu ve siyasetçilerin, vicdani reddi, en genel anlamıyla “düşünce, din ve vicdan özgürlüğü” kapsamında ele almaları, Türkiye'yi demokratikleşme sürecinde bir adım ileri götürecektir.

Kaynakça ve Elektronik Ağ Adresleri

1. Altınay, Ayşe Gül. 2008. "Künye Bellemeyen Kezbanlar: Kadın Redçiler Neyi Reddediyorlar" Çarklardaki Kum: Vicdani Red. Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, İstanbul: İletişim Yayınları.
2. Anbarlı Şennuz, "Bir Pasif Direnme Modeli olarak Sivil İtaatsizlik"
C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
3. Anbarlı, Şeniz (1999) "Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasi İktidara Etkileri (Bergama Örneği)" Ç.O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale
4. Arendt, Hannah. 1997. Şiddet Üzerine, İstanbul: İletişim Yayınları,
5. Arendt, H, Dworkin, R, Habermas J. 1997. Kamu Vicdanına Çağrı; Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
6. Aydın, Suavi. 2008. "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınlar
7. Aygün, Tarık. 2001. Efendiliğin Reddi; Mahatma Gandhi, Martin Luther King ve Doğrudan Eylem, İstanbul: Om Yayınevi
8. Arrighi, Hopkins, Wallerstein. 1991. Sistem Karşıtı Hareketler, İstanbul: Metis Yayınları
9. Bedau, Adam, Hugo. 1991. Civil Disobedience in Focus, London: Routledge Press.
10. Biricik, Alp. 2008. "Çürük Raporu ve Türkiye'de Hegemonik Erkekliğin Yeniden İnşası" Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınlar
11. Bove, Jose ve Luneau, Gilles. 2006. Sivil İtaatsizliğe Çağrı, İstanbul: İletişim Yayınları
12. Bora, Tanıl. 2006. Anti-militarizm, Ordu/Askeriye Eleştirisi ve Orduların Demokratik Gözetimi", Vicdani-Red Anti-Militarizm, Birikim içinde, sayı 207, Temmuz, İstanbul,.
13. Brett, Rachel. 2008. "Askerlik Hizmetinin Vicdanen Reddi ve Alternatif Hizmette Uluslararası Standartlar", Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları
14. Brockling, Ulrich. 1997. Disiplin; Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
15. Can, Osman. 2008. Vicdani Red ve Anayasa, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları.
16. Conatus. 2004. Çeviri Dergisi, Sayı: 1, İstanbul: Otoman Yayıncılık.
17. Coşar & Özman. 2003. Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları. Doğu Batı,

18. Coşkun Üsreci, Uğur Yorulmaz.2008 “Türkiye’de Vicdani Red”Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları.
19. Çınar, H.Ö, Üsterci,C; 2008. Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İstanbul: İletişim Yayınları.
20. Çınar H. Özgür .2008.“Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Red Hakkına Genel Bir Bakış”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları
21. Enloe,Cynthia.2008. “Kadınlar Askeri Vicdani Reddin Neresinde”Bazı Feminist İpuçları” Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınlar
22. Riches,David. 1989.Antropolojik Açıda Şiddet. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
23. Günlük, Şenesen, G. 2000. Türkiye’deki Güvenlik Harcamalarının Bütçe Harcamalarına Etkileri, Derleyen: Ö. Günçavdı, İstanbul: İşletme Fakültesi, s. 55-69
24. Göregenli, Melek. 2006 “Sızıldan Sonsuza Kadar Kurtulmak” *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No: 207. Temmuz.
- 25.Göregenli, Melek.2008. “Militarizmin İnşasının Aracı Olarak Eşitsizliği Meşrulaştırılması ve Vatansızlık” Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun ÜsterciÇarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul:İletişim Yayınlar
- 26.Kardaş, Ümit. 2008. Ötekiler için Sivil İtaatsizlik Rehberi, İstanbul: Hayy Kitap.
- 27.Keane, John. 1998. Şiddetin Uzun Yüzyılı, Ankara: Dost Kitap Evi,
- 28.Mater, Nadire1998. Mehmetin Kitabı; Güneydoğu’da Savaşmış Askerler Anlatıyor, İstanbul:Metis Yayınları,
- 29.McClean, J.D .1992.Protection of Freedom of conscience in fields other than that of military service” in The Conscientious Objection in The EU Countries, Milano: A.Giuffre Editore
30. Merton, Thomas. 2001.Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş / Mahatma Gandhi'nin Yazılarında Seçmeler, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
31. Moskos, C, Chambers W.J. 1993. The Nem Conscientious Objection, from sacred to secular resistance, New York: Oxford University Press.
- 32.Arslan, Orhan. 2008. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Red Türkiye Örneği. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi,
- 33.Ökçesiz, Hayrettin. 1994. Sivil itaatsizlik, İstanbul:Afa Yayınları.
- 34.Ökçesiz, Hayrettin. 1999. Arayışlar, Tartışmalar, Deneyimler Dizisi: Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- 35.Öktem, Niyazi&Türkbağ Ulvi Ahmet. 2001.Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, İstanbul;Der Yayınları.
36. Rawls, John.1971. A Theory of Justice. Cambridge
- 37..Schneider, Friedhelm.2008. “Vicdani Red Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet”, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları.
- 38..Selek, Pınar. 2008. Sürüne Sürüne Erkek Olmak. İstanbul:İletişim Yayınları.
39. Selek, Pınar.2004. Barışamadık. İstanbul:İthaki Yayınları

40. Sontag, Susan. 2003. Başkalarının acısına Bakmak, İstanbul: Agora Kitaplığı
41. Speck ,Andreas. 2006. “Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red” , *Birikim: Vicdani Red Antimilitarizm*, No:207. Temmuz.
- 42.Thoreau Henry David & Gandhi,Mohandas. 1999. Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş.Ankara: Vadi Yayınları,
43. Üçpınar, Hülya.2008.Türkiye'de Vicdani Reddin Suç ve Ceza Konusu Olması ve Sonuçları, Derleyen: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci , Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İstanbul: İletişim Yayınları
- 44.Zabunoğlu, Kazım Yahya. 1963.Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak Devlet Kudretinin Sınırlanması. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Doktora Tezi.

Gazete Haberleri

1. Radikal Gazetesi13.11.2008

Elektronik Ağ Adresleri:

1. Savaş Karşıtları İnternet Sitesi www.savaskarsitlari.org
2. Yeşiller Partisi İnternet Sitesi www.yesiller.org
- 3 .<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=Osman%20%7C%20Murat&sessionid=24242943&skin=hudoc-en>
- 4.İnsanHaklarıGündemiDerneği
<http://members.blackbox.net/elisa.orlando/vicdanirethakkiveturkiye.pdf>

